

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2013

Michaela Klapková

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Demografie

Demografie se sociální geografii

Michaela Klapková

Porovnání vývoje vybraných demografických charakteristik
v severských zemích od roku 1990

Comparison of development of selected demographic characteristic
in the Nordic countries since 1990

Bakalářská práce

Vedoucí závěrečné práce: RNDr. Luděk Šídlo, Ph.D.

Praha, 2013

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 15. 5. 2013

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala RNDr. Luďku Šídlovi, Ph.D. za odborné vedení této závěrečné práce, jeho cenné připomínky a trpělivost. Dále bych chtěla poděkovat svým rodičům za to, že mi umožnili studovat na vysoké škole a za jejich velkou podporu během studia.

Porovnání vývoje vybraných demografických charakteristik v severských zemích od roku 1990

Abstrakt

Cílem této práce je porovnat vývoj vybraných demografických charakteristik v severských zemích od roku 1990. V této práci jsou severské země definovány jako pět státních útvarů na severu Evropy: Dánsko, Finsko, Island, Norsko a Švédsko. Z analýzy vyplývá, že demografický vývoj severských zemí není stejný a každý stát má svá specifika. Dle očekávání se nejvíce odlišoval vývoj Islandu, který má díky vyšší úrovni plodnosti i mladší věkovou strukturu. Jiným vývojem prošlo i Finsko, jenž ve sledovaném období nejvíce zestárlo, a vykazovalo nižší hodnoty naděje dožití při narození pro muže. Překvapivě horší úmrtnostní poměry byly pozorovány v Dánsku, a to zejména u žen. Průběh křivky úhrnné plodnosti ve Švédsku, který je zcela odlišný od vývoje ostatních severských států, a který je přirovnáván k horské dráze, přetrvával i v období let 1990–2011. Unikátnost demografického chování severských zemí potvrdily výsledky shlukové analýzy. V roce 1990 i 2011 se těchto pět států nacházelo v jednom shluku především kvůli vysokému procentu živě narozených mimo manželství a v roce 2011 i díky vyšší úhrnné plodnosti. Jelikož tyto státy v minulosti určovaly demografické trendy Evropy, domnívám se, že studium těchto zemí a jejich odlišností bude přínosné k pochopení celkového populačního vývoje Evropy.

Klíčová slova: severské země, věková struktura, plodnost, úmrtnost, Dánsko, Finsko, Island, Švédsko, Norsko

Comparison of development of selected demographic characteristics in the Nordic countries since 1990

Abstract

The objective of this study is to compare the development of selected demographic characteristics in the Nordic countries since 1990. In this paper the Nordic countries are defined as a five state formations in Northern Europe: Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden. The analysis shows that the demographic development of Nordic countries is not the same and each state has its own specifics. As expected, the most distinct development had Iceland, which thanks to higher fertility rate had younger age structure. Different development had also Finland, which was aging the most and had a lower life expectancy at birth for men. Surprisingly low mortality rates were observed in Denmark, in particular for women. The curve of total fertility rate in Sweden, which was quite different from the rest of the Nordic countries, was following its rollercoaster pattern also in the period 1990-2011. The uniqueness in demographic behaviour of the Nordic countries was confirmed by the results of cluster analysis. In 1990 and 2011, these five states were in one cluster mainly due to the high percentage of live births outside marriage and in 2011 also due to higher total fertility rate. Because these states were driving the demographic trends in Europe, I believe that the study of these countries and their differences will be useful to understand the overall population development in Europe.

Keywords: Nordic countries, age structure, fertility, mortality, Denmark, Finland, Iceland, Sweden, Norway

OBSAH

Přehled použitých zkratk	6
Seznam obrázků	7
Seznam tabulek	8
1 Úvod	9
2 Teoreticko-metodologická východiska	12
2.1 Diskuse s literaturou.....	12
2.2 Metody analýzy a zpracování dat.....	17
2.3 Datové zdroje	21
3 Základní charakteristika severských zemí	22
4 Demografická charakteristika severských zemí	29
4.1 Počet a struktura obyvatelstva.....	29
4.1.1 Počet obyvatel.....	29
4.1.2 Struktura obyvatelstva dle věku a pohlaví	32
4.2 Plodnost.....	39
4.2.1 Intenzita plodnosti.....	39
4.2.2 Časování plodnosti.....	41
4.2.3 Mimomanželská plodnost	43
4.3 Úmrtnost.....	44
4.3.1 Kojenecká úmrtnost	45
4.3.2 Naděje dožití	46
4.4 Shrnutí	49
5 Závěr	54
Seznam použité literatury	60
Seznam použitých datových zdrojů	68
Přílohy	69

PŘEHLED POUŽITÝCH ZKRATEK

EHP	Evropský hospodářský prostor
ESVO	Evropské sdružení volného obchodu
EU	Evropská unie
HDI	Index lidského rozvoje (Human development index)
HDP	Hrubý domácí produkt
INED	Národní institut demografických studií v Paříži (Institut national d'études démographiques)
NATO	Severoatlantická organizace (North Atlantic Treaty Organization)
NC	Severská rada (Nordic Council)
NCM	Severská rada ministrů (Nordic Council of Ministers)
OBSE	Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OSN	Organizace spojených národů
WTO	Světová obchodní organizace (World Trade Organization)

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: Poloha severských zemí v rámci Evropy	22
Obr. 2: Index lidského rozvoje ve vybraných evropských státech, 2011	24
Obr. 3: Vývoj početního stavu a hrubých měr přirozeného, migračního a celkového přírůstku v severských zemích v letech 1990–2011	31
Obr. 4: Porovnání relativní věkové struktury obyvatel jednotlivých severských zemí mezi lety 1990 a 2011 (vždy k 1. 1. daného roku)	33
Obr. 5: Vývoj podílu osob ve věku 0-19 let v severských zemích a EU 15 v letech 1990–2011	35
Obr. 6: Vývoj podílu osob ve věku 65 a více let a osob ve věku 85 a více let v severských zemích a EU 15 mezi lety 1990 a 2011	36
Obr. 7: Vývoj mediánového věku populace a indexu stáří v severských zemích a EU 15 v letech 1990–2011	37
Obr. 8: Vývoj indexu ekonomického zatížení v severských zemích a EU 15 v letech 1990–2011	38
Obr. 9: Vývoj úhrnné plodnosti v severských zemích v letech 1990–2011	40
Obr. 10: Posun v rozložení intenzit plodnosti dle věku v severských zemích mezi lety 1990 a 2011	42
Obr. 11: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte v severských zemích v letech 1990–2011	42
Obr. 12: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství v severských zemích v letech 1990–2011	44
Obr. 13: Vývoj kvocientu kojenecké úmrtnosti v severských zemích v letech 1990–2011	46
Obr. 14: Vývoj naděje dožití při narození odděleně za muže a ženy v severských zemích v letech 1990–2011	47
Obr. 15: Vývoj naděje dožití ve věku 65 let odděleně za muže a ženy v severských zemích v letech 1990–2011	48
Obr. 16: Vývoj rozdílu v naději dožití mezi pohlavími v severských zemích v letech 1990–2011	48

SEZNAM TABULEK

Tab. 1: Porovnání početního stavu populace a věkové struktury v roce 2011 s výstupy projekce Eurostatu do roku 2050.....	50
Tab. 2: Porovnání vybraných ukazatelů v roce 2011 s projekcí Eurostatu do roku 2050.....	50
Tab. 3: Průměrné hodnoty proměnných za rok 1990 vstupujících do shlukové analýzy.....	51
Tab. 4: Průměrné hodnoty proměnných za rok 1990 vstupujících do shlukové analýzy.....	52

Kapitola 1

Úvod

Severské státy jsou v mnohém unikátní. Zdá se, že tento region kombinuje hospodářskou efektivitu a růst spolu se sociálním zabezpečením a rovnostářským rozdělováním příjmů. Jedinou nevýhodou systému je velké daňové zatížení jeho obyvatel. Relativně výkonná ekonomika a štedrá sociální politika mnohdy ovlivňuje i demografické chování obyvatel, což je častým tématem demografických prací zaměřených na severské země (Rønsen, 2004a, 2004b, Carlson, 2005, Rønsen, Skrede, 2008, 2010).

Jako severské jsou označovány státy nacházející se na Skandinávském a Jutském poloostrově spolu s Finskem a ostrovy v Baltském moři a Severním Atlantiku. Jedná se tedy o Norsko, Švédsko, Finsko, Dánsko, Island a jejich závislá území (Bradshaw, 2000, s. 327). V této práci se však budu zabývat demografickým vývojem těchto pěti států bez jejich závislých území. Tyto země se odlišují od zbytku Evropy nejen geograficky, ale také historicky a kulturně, což vytvořilo specifické prostředí, v němž se populační vývoj odehrává. Jedná se v mnoha směrech o velmi pokrokové státy. Nejenže státy severského regionu započaly demografickou revoluci relativně brzy, ale v případě druhého demografického přechodu byly dokonce ohniskem, odkud se tyto změny v reprodukčním chování obyvatel šířily (Van den Kaa 2002, s. 30). Severské státy lze tedy považovat za demograficky vyspělé, čemuž odpovídá i statistika obyvatelstva, která disponuje dlouhými časovými řadami. Jelikož tyto státy v minulosti určovaly demografické trendy Evropy, domnívám se, že studium těchto zemí a jejich odlišností je přínosné a mohlo by ukázat další směřování populačního vývoje Evropy. Například by mohly být inspirací v zavádění opatření pro minimalizaci konfliktů mezi kariérou a výchovou dítěte jako jednou z forem rodinných politik.

Tyto skutečnosti mě přiměly přemýšlet o tom, jaká jsou specifika populačního vývoje severských států. Nicméně každý stát je svým způsobem unikátní, a tak mě zajímalo, zda existují rozdíly v demografickém vývoji mezi jednotlivými zeměmi tohoto regionu. Cílem této závěrečné práce je tedy porovnat vývoj vybraných demografických charakteristik v severských zemích mezi lety 1990 a 2011. Na základě přečtené literatury, historického a demografického vývoje v uplynulých letech jsem si stanovila několik hypotéz, které bych v rámci své závěrečné práce chtěla potvrdit či vyvrátit:

- Nejvíce odlišný populační vývoj, v rámci severských zemí, se odehrává na Islandu, a to hlavně díky vysoké úhrnné plodnosti, která mu zajišťuje stále relativně mladou věkovou strukturu.
- Finsko má vyšší úroveň úmrtnosti z důvodu vyšší konzumace alkoholu a tabákových výrobků.
- Vývoj úhrnné plodnosti ve Švédsku, který má dlouhodobě kolísavý charakter, lze pozorovat i v letech 1990–2011.
- V souvislosti s pokračujícím procesem demografického stárnutí dochází ke snižování podílu předproduktivní a růstu poproduktivní složky obyvatel ve všech severských státech. Demografické stárnutí se projeví i růstem mediánového věku a indexu stáří v tomto období.
- Kombinace stárnutí populace a relativně vysoké plodnosti pravděpodobně způsobí vyšší hodnoty indexu ekonomického zatížení v evropském kontextu.
- Severské státy se svým demografickým chováním liší od zbytku Evropy.

Předpoklad o odlišnosti populačního vývoje Islandu je založen zejména na jeho úhrnné plodnosti, která se tradičně pohybuje na prvních příčkách v Evropě. Vysoká úroveň plodnosti Islandu stále zajišťuje relativně mladou věkovou strukturu, což se projevuje i v jeho dalším vývoji. Druhá hypotéza se opírá o více činitelů, jež zapříčinily vývoj úmrtnosti ve Finsku. Podle Statistic Finland (2012) jsou zde úmrtní spojená s alkoholem stále jednou z nejčastějších příčin smrti, zejména v případě mužů. Vyšší úroveň úmrtnosti ve Finsku z důvodu vyšší konzumace alkoholu a tabákových výrobků, uvádí i Janoudová (2004, s. 61). Navíc bylo Finsko od roku 1809 do roku 1917 pod ruskou nadvládou a 2. světová válka jej ovlivnila víc než zbytek severských států, což mohlo zapříčinit jeho odlišný populační vývoj (Jirásek, 2012). Třetí předpoklad se týká vývoje úhrnné plodnosti ve Švédsku, který se jasně odlišuje od vývoje pozorovaného v ostatních severských zemích. Na kolísavý charakter tohoto ukazatele upozorňuje například Hoem a Hoem (1996) nebo Rønsen a Skrede (2008). Následující dva předpoklady souvisí s demografickým stárnutím, které v současné době postihuje většinu evropských zemí. Poslední hypotézu bych chtěla prokázat pomocí shlukové analýzy. Tímto bych ráda na závěr poukázala na odlišnost demografického modelu severských zemí oproti ostatním evropským státům. Očekávám, že se těchto pět států bude nacházet v jednom přirozeném shluku, jak v roce 1990, tak v roce 2011.

Pro hodnocení vývoje severských zemí a jeho odlišností od roku 1990 do roku 2011 jsem využila několika základních demografických ukazatelů. Vývoj distribuce obyvatel dle věku jsem charakterizovala pomocí podílů v základních věkových skupinách populace, přičemž předproduktivní složka je v celé práci vymezena jako osoby ve věku 0–19 let. Podle mého názoru toto členění více odpovídá dnešní realitě vyspělých států, kdy jsou osoby v tomto věku stále víceméně závislé na podpoře rodiny. Dále jsem využila mediánový věk populace, index stáří a index ekonomického zatížení. Plodnost v severských zemích byla popsána pomocí úhrnné plodnosti, měř plodnosti podle věku, věku matky při narození dítěte a podílu živě narozených dětí mimo manželství. Vývoj úmrtnosti v severských státech byl rovněž charakterizován pomocí základních ukazatelů, jako je kvocient kojenecké úmrtnosti, naděje

dožití při narození a ve věku 65 let. Pro znázornění pozice severského regionu v rámci Evropy dle základních demografických charakteristik bylo využito shlukové analýzy v programu SPSS.

Práce je rozčleněna do pěti kapitol. První kapitolou je Úvod, kde je formulován cíl práce spolu s výzkumnými otázkami a předpoklady. Následující kapitola je věnována teoreticko-metodologickým východiskům. V této kapitole se nachází diskuse s literaturou, metody analýzy a zpracování dat a v neposlední řadě i použité datové zdroje. Třetí kapitola obecně charakterizuje prostředí severských zemí, ve kterém se populační vývoj odehrává. Stěžejní částí práce je kapitola Demografická charakteristika severských zemí, která je rozdělena do čtyř podkapitol. Podkapitoly pojednávají o vývoji počtu a struktury obyvatelstva, plodnosti a úmrtnosti. V poslední podkapitole je nastíněn možný budoucí vývoj zemí severského regionu dle projekce Eurostatu a nachází se zde i pokus o demonstraci unikátní demografické pozice těchto států v Evropě. V závěru jsou prezentovány výsledky práce a reakce na v úvodu položené výzkumné otázky a předpoklady.

Kapitola 2

Teoreticko-metodologická východiska

Jak název kapitoly napovídá, tato část práce je věnována teoretickým a metodologickým východiskům. Nejprve je podáván přehled prací, ze kterých jsem při studiu problematiky demografického vývoje v severských zemích vycházela a které mě inspirovaly. Záměrem diskuse je shrnutí dosavadních poznatků, metod a přístupů. Následující podkapitola pojednává o metodách analýzy a zpracování dat. Poslední podkapitola shrnuje dostupné datové zdroje.

2.1 Diskuse s literaturou

Severské země se v mnohém více či méně oddělují od ostatních států Evropy. Je to moderní a liberální region s vysokou kvalitou života, vyspělým zdravotnictvím, nízkou úmrtností, relativně vysokou plodností a jednou z nejvyšších úrovní genderové rovnosti. Severské státy jsou považovány za vzor vyváženosti sociální a ekonomické sféry (Sachs, 2006, Tassinari, 2013). Tyto země často určují trendy společenského vývoje v Evropě a v mnoha případech jsou průkopníky v prosazování nových liberálních opatření. Příkladem takovýchto opatření může být legalizace registrovaného partnerství. Dánsko bylo první zemí, kde bylo možné registrované partnerství uzavřít, a to od roku 1989 (Baršová, 2002, s. 176). Všechny severské státy mají v současné době jistou formu registrovaného partnerství. Ve Švédsku je dokonce od roku 2009 uzákoněno stejnopohlavní manželství s možností adopce dětí (Bold, 2009, s. 183). Nicméně jsou zde i názory, které nepovažují severské země a jejich rodinnou politiku za vhodný příklad řešení demografických i sociálních a ekonomických problémů. Například Carlson (2005) považuje švédskou strategii zvyšování plodnosti pomocí vytváření rovnostářského prostředí mezi muži a ženami a snahou o sladění profesního a rodinného života za slepou uličku.

Základ současného i budoucího demografického vývoje představuje věková struktura populace. Ani vyspělým severským státům se nevyhnul jeden z nejdiskutovanějších problémů 21. století – demografické stárnutí populace. Tento proces je definován jako posun ve věkové distribuci populace směrem k vyššímu věku (Gavrilov, Heuveline, 2003). V současné době je demografické stárnutí vyjadřováno hlavně podílem osob ve věku 65 a více let. Z důvodu heterogenity tohoto celku je často vyčleňována ještě skupina osob ve věku 85 a více let, která je označována jako tzv. oldest old. Tato skupina roste nejrychleji v čase a je pravděpodobné, že

bude mít v budoucnu větší nároky na zdravotní i sociální péči (Rychtaříková, 2011, s. 99–100). Severské státy patří do skupiny zemí, která má sice momentálně vysoký podíl osob ve věku 65 a více let, nicméně jejich stárnutí bude pomalejší než ve státech, které mají v současné době tento podíl nižší. Dle Rychtaříkové (2011, s. 106) pro populace, které mají v průměru okolo dvou dětí na ženu (do této skupiny řadím i severské státy), bude hlavním determinantem demografického stárnutí pouze snižující se úroveň úmrtnosti ve starším věku. Mimo sledování podílu osob v seniorském věku, věkových indexů a průměrných či mediánových věků lze stárnutí populace zkoumat i prostřednictvím tzv. stabilních populací (více např. Rychtaříková, 2011).

Za první krok k demografickému stárnutí populace je považována demografická revoluce (demografický přechod), v jejímž průběhu se snižuje porodnost i úmrtnost a důsledkem je zužování základny věkové pyramidy. Demografický přechod je součástí „globální revoluce moderní doby“, kdy vedle sebe probíhala demografická revoluce, průmyslová revoluce a na ní navazující vědeckotechnická revoluce, urbanizace a další dílčí procesy (Pavlík et al., 1986, s. 510). Tato změna v řádu rození a vymírání započala v západní Evropě v 18. století a od Francie se šířila do dalších států Evropy. Severské země patří ke státům, kde demografická revoluce začala brzy a trvala poměrně dlouho (přibližně 150 let), nicméně nárůst obyvatelstva během tohoto období byl větší než u Francie, jejíž populace se zvětšila 1,8krát. Švédsko během demografické revoluce svoji populaci téměř ztrojnásobilo, početní stav Norska se zvětšil 3,9krát a Dánska 4,3krát. Z tohoto důvodu bych průběh demografického přechodu v severských zemích zařadila pod anglický typ, který se vyznačuje tím, že porodnost v první fázi neklesá spolu s úmrtností, zato ve druhé fázi je její pokles velmi rychlý a následkem je značný nárůst počtu obyvatel (Pavlík et al., 1986, s. 511, 527).

Další, nejen demografická, nýbrž celková společenská změna započala svůj průběh v polovině 60. let 20. století. Tato přeměna, označována jako druhý demografický přechod, je spojena především se změnou v hodnotové orientaci společnosti směrem k individualismu. S konceptem druhého demografického přechodu jako první přišli badatelé Ron Lesthaeghe a Dirk J. van den Kaa v roce 1986 (Van den Kaa, Lesthaeghe, 1986). Ohniskem, odkud se tyto změny šířily, byly právě severské země (Van den Kaa 2002, s. 30). Lesthaeghe (2010, s. 211) charakterizuje druhý demografický přechod jako trvalý pokles plodnosti pod hranici prosté reprodukce (2,1 dítěte na ženu), který přinesl i jiné druhy soužití než jen manželství a přerušil spojitost mezi manželstvím a plozením dětí. Také se domnívá, že tato změna v reprodukčním chování do budoucna značně přispěje k demografickému stárnutí populace. První příznaky druhého demografického přechodu se objevily již v 50. letech 20. století, kdy se začaly zvyšovat míry rozvodovosti v severských zemích a Spojených státech amerických. Plodnost začala klesat v důsledku odkladu rodičovství ve druhé polovině 60. let a byla provázána zvýšením podílu svobodných v populaci, která čím dál více preferovala předmanželské soužití (Lesthaeghe, 2010, s. 212). Od 70. let se začalo partnerské soužití (tzv. kohabitace) a plození dětí mimo manželství rozšiřovat ze severských států do západní Evropy a po roce 1990 se tato přeměna v postmoderní společnost začala objevovat i ve východní části Evropy (Surkyn, Lesthaeghe, 2004, s. 73). Tuto transformaci společnosti podpořily i další aspekty jako rozšíření moderní antikoncepce, asistované reprodukce, sekularizace a mnoho dalších strukturálních změn. Druhý

demografický přechod je tedy možné souhrnně definovat jako oslabení významu „tradiční rodiny jako instituce“ (Sobotka, 2008, s. 172).

Změny, které způsobil druhý demografický přechod, jsou častým tématem vědeckých prací. Surkyn a Lesthaeghe (2004) se ve svém článku zabývají hodnotovou orientací populací, které prochází druhým demografickým přechodem. Jejich práce nalezla statistickou asociaci mezi množstvím hodnotových orientací a typem domácnosti. Různé typy druhého demografického přechodu v Evropě a konkrétní změny hodnot a postojů k rodině zmapoval Sobotka (2008). Mimo jiné zdůrazňuje roli „genderové revoluce“, která umožnila ženám dosáhnout vyššího vzdělání, předcházet nechtěnému těhotenství díky antikoncepci, a tak se čím dál více uplatňovat na trhu práce, která začala být nezanedbatelnou součástí jejich života. Svou tezi dokládá na příkladu severských zemí, které jako jedny z prvních implikovaly principy rovnosti mezi pohlavími do společnosti a dnes jsou ve vývoji druhého demografického přechodu nejdále (Sobotka, 2008, s. 211). Rovnost mužů a žen a její vliv na plodnost rozpracovaly také Oláh a Bernhardt (2008) na příkladu Švédska. Ačkoliv rovnost může přispívat k odkladu rodičovství, na druhé straně však podporuje rekuperaci, a tak může být cestou ke zvýšení plodnosti. Autorky ve svém článku došly k předpokládanému závěru, že genderová rovnost může zabránit propadu úhrnné plodnosti na velmi nízkou úroveň (Oláh, Bernhardt, 2008, s. 1136–1137).

Druhý demografický přechod znamenal zvrát v reprodukčním chování vyspělých populací. Nejčastěji je však zmiňován v souvislosti s poklesem úrovně plodnosti a změnou jejího časování. Plodnost v celé Evropě, včetně severských zemí, je poměrně dobře zmapována jak v transverzálním, tak v longitudinálním pohledu. Výstižný přehled o aktuálních trendech plodnosti a pronatalitních politikách v Evropě podává článek od skupiny odborníků v této oblasti, který mi pomohl se zorientovat ve výzkumu plodnosti v Evropě (Frejka et al., 2008). Na reprodukční chování v severských zemích se zaměřila práce Frejky a Calota (2001). Výzkum je primárně zaměřen na plodnost v longitudinálním pohledu, nicméně autoři se v příloze okrajově věnují jak konečné, tak úhrnné plodnosti ve čtyřech severských zemích (bez Islandu). Článek studuje plodnost od jejího vrcholu u kohort narozených na počátku 30. let 20. století až ke kohortám párů narozených na konci 60. let a v 70. letech. Výrazným prvkem, kterým se severské země oddělují od ostatních, je fakt, že ženy narozené v 50. letech a okolo roku 1960 vykompenzovaly téměř celý deficit způsobený odkladem plodnosti do vyššího věku. Konečná plodnost žen narozených v 50. letech v severských zemích tedy na rozdíl od ostatní západní Evropy dále neklesala – odklad rození dětí do vyšších věků nebyl doprovázen výrazným snížením konečné plodnosti (Frejka, Calot, 2001, s. 125–128). Relativní stabilitu konečné plodnosti těchto kohort autoři přisuzují právě sociálním politikám typickým pro severské země. Ačkoliv vlády severských zemí prohlašují, že nemají žádné „populační politiky“, velká část jejich ustanovení se promítá do reprodukčního chování obyvatel těchto zemí. Základními jsou opatření na zajištění rovných příležitostí pro muže a ženy a snaha o minimalizaci konfliktů mezi kariérou a výchovou dítěte (Frejka, Calot, 2001, s. 136). Další podobnou studii, která se zabývá kohortami žen narozenými v roce 1935 a později, je práce Anderssona et al. (2009). Článek rozšiřuje práci Frejky a Calota o nové metody a dimenzi dosaženého vzdělání. Výsledkem jejich

bádání bylo zjištěno, že rozdíly v konečné plodnosti mezi vzdělanostními skupinami jsou v severských zemích relativně malé, a dále našli pozitivní vztah mezi úrovní vzdělání a konečným počtem dětí u žen, které se staly matkami v přibližně stejném věku (Andersson, 2009, s. 338–339).

Jednou ze zásadních publikací, ze kterých jsem ve své práci čerpala, je porovnání vývoje plodnosti v Dánsku, Norsku a Švédsku od 70. do 90. let 20. století, které je rozšířením analýzy vývoje plodnosti v Norsku a Švédsku od 60. let (Andersson, 2002, 2004a). Článek mi pomohl vysvětlit důvody podobného nebo rozdílného vývoje plodnosti mezi zkoumanými státy, avšak jeho velká část je věnována plodnosti dle pořadí a doby uplynulé od předchozího porodu, kterým jsem se z důvodu rozsahu práce blíže nevěnovala. Autor zdůrazňuje určitou specifickou vývoje plodnosti ve Švédsku a v některých aspektech i v Dánsku, přesto minimálně Norsko a Dánsko řadí na konci 20. století do režimu plodnosti typického právě pro severské země (Andersson, 2004a, s. 171–172). Zajímavou prací je další článek, který pojednává o plodnosti v severském regionu v závislosti na velikosti sídla. Autoři došli k předpokládanému závěru, a to „čím větší sídlo, tím nižší fertilita a také pozdější časování plodnosti“ (Kulu et al., 2007, s. 278). Velmi diskutovaným tématem v oblasti plodnosti v severských zemích je otázka, zda má na úroveň plodnosti zásadní vliv sociální politika orientovaná primárně na zajištění rovných příležitostí pro muže a ženy a snahu o minimalizaci konfliktů mezi kariérou a výchovou dítěte. Tuto problematiku zkoumá mnoho demografů a ne vždy se ve svých závěrech shodnou (Rønsen, 2004a, 2004b, Carlson, 2005). Komparací plodnosti v severských zemích a dopady sociálních politik se zabývá další článek, který vytvořili Rønsen a Skrede (2008). Práce shrnuje základní poznatky nabyté během výzkumného projektu zaměřeného na dynamiku plodnosti a rodinnou politiku v severských státech. Analýza skutečně našla možné důkazy na vazbu mezi plodností a rodinnou politikou, nicméně je pravděpodobné, že plodnost spíše reaguje na širší ekonomický, sociální a politický vývoj v zemi (Rønsen, Skrede, 2008, s. 115–116). Dále se autoři snaží odpovědět na otázku, jestli a jak je severský model udržitelný do budoucna. Poukazují na to, že ani plodnost jen málo pod zachovnou hranicí 2,1 dítěte na ženu nezvrátí proces demografického stárnutí a zpochybňují reálnou roli rovnosti mezi pohlavími na úroveň plodnosti (Rønsen, Skrede, 2008, s. 118–121). Zachováním stávající plodnosti pomocí již výše zmíněných sociálních politik v severském regionu se o něco později věnují oba autoři znovu a podrobněji (Rønsen, Skrede, 2010).

Další články, ze kterých má bakalářská práce ohledně vývoje plodnosti čerpá, se týkají plodnosti v jednotlivých zemích severského regionu. Mezi tyto práce patří zásadní článek poukazující na dramatický vývoj křivky úhrnné plodnosti ve Švédsku, který je přirovnáván k jízdě na horské dráze, v českém překladu se obvykle hovoří o „houpačce“ (Hoem, Hoem, 1996). Autoři se zaměřili na popis a analýzu vln ve vývoji úhrnné plodnosti v závislosti na pořadí narození, ekonomickém vývoji a změnách v rodinné politice. Hoem (2005) se švédskou plodností zabýval i později ve svém článku, kde se snaží nalézt příčiny vysoké plodnosti ve Švédsku. Překlad tohoto článku vyšel i v české Demografii (Hoem, 2006). Neopomenutelným aspektem populačního vývoje Švédska je také migrace. Masivní imigrace do Švédska započala již po druhé světové válce, kdy se přistěhovalo mnoho imigrantů za prací nejen z ostatních

severských zemí, ale také z jižní Evropy. V 70. letech se charakter migrace změnil a země přijímala zejména uprchlíky a sjednocovala rodiny rozdělené migrací. Jednalo se především o uprchlíky ze zemí jižní Ameriky a v 80. letech se zdrojovým regionem staly země Blízkého východu. V 90. letech, s probíhající ekonomickou recesí, Švédsko změnilo svoji liberální imigrační politiku a zaměřilo se více na integraci stávajících migrantů. Přesto se v 90. letech do země přistěhovalo mnoho uprchlíků jak z bývalé Jugoslávie, tak další imigranti z Blízkého východu (Scott, Stanfors, 2010, s. 123–125). Otázkou je, zda se imigranti adaptují a přijmou reprodukční chování nové země, nebo jestli si uchovají vzorce plodnosti jejich země původu. Andersson (2004b) zjistil, že ženy narozené mimo Švédsko reagují na změny v plodnosti velmi podobně jako ty, co se ve Švédsku narodily. Domnívá se, že tato skutečnost je dána speciálním prostředím Švédska, kde registrovaný migrant nabývá stejných sociálních práv jako majoritní společnost. Odlišnější vzorce našel jen u některých skupin dle země původu. Největší rozdíly našel u žen narozených v muslimských zemích a subsaharské Africe (nejtypičtější zemí původu Turecko a Somálsko), které si drží vyšší plodnost, a u žen z Íránu, které naopak vykazují plodnost nižší. Práci uzavírá konstatováním, že většina imigrantů se na nové reprodukční chování velmi rychle adaptuje, a tak považuje dopad imigrace na plodnost menší, než je obvykle předpokládáno (Andersson, 2004, s. 764–775, 770–772). Scott a Stanfors (2010) se pak dále zabývají reprodukčním chováním druhé generace migrantů ve Švédsku. Dalším výzkumným tématem se ve Švédsku stalo jedno z nařízení rodinné politiky, které mělo viditelný účinek na délku meziporodního intervalu. Opatření zajišťuje rodiči na rodičovské dovolené od roku 1980 nesnížený přírůstek i u dítěte dalšího pořadí v případě, že dodrží interval mezi porody do 30 měsíců. Toto opatření se nazývá „speed premium“ – v překladu prémie za rychlost (Andersson et al., 2006, s. 52). Mezi další cenné příspěvky patří popis nových trendů plodnosti v Norsku (Lappegård, 2000) a bližší náhled na časování plodnosti norských žen poskytuje Aassve a Lappegård (2009).

Řád vymírání je prvním procesem, který se začal zkoumat s použitím demografických metod. Pravidelností v tomto procesu si všiml poprvé zakladatel demografie J. Graunt v 17. století. Intenzita a vývoj úmrtnosti odráží mnoho aspektů lidského života, například způsob života, kvalita okolního prostředí a v neposlední řadě nemocnost (Kalibová, 2001, s. 21). Před nástupem demografické revoluce byly pro úmrtnost typické značné výkyvy v důsledku mortalitních krizí způsobených epidemiemi, válkami či hladomory. S postupem demografické revoluce a pokroky v medicíně a hygieně se začaly úmrtnostní poměry zlepšovat. Základní pravidelností v řádu vymírání je vyšší intenzita úmrtnosti na začátku a ke konci lidského života. Vyšší úmrtnost záhy po narození souvisí se změnou prostředí dítěte a vyšší intenzita ke konci života je způsobena stárnutím a opotřebením organismu (Pavlík et al., 1986, s. 207). Pro charakteristiku úmrtnostních poměrů a vyspělosti země či regionu jsem vybrala dva základní demografické ukazatele – naději dožití a kvocient kojenecké úmrtnosti. Naděje dožití začala stabilně růst přibližně od druhé dekády 19. století. Země, kde se v tomto období radikálně začaly zlepšovat úmrtnostní poměry, byly právě severské země v čele se Švédskem, Norskem a Dánskem. V té době nebyly severské země nijak zvlášť vyspělé, byly to chudší zemědělské státy, a proto je předmětem diskuse, proč zrovna severské země započaly tento růst naděje dožití. Vaupel (2009, s. 352–353) se domnívá, že roli hrála jejich organizovaná,

soudržná, rovnostářská a relativně vzdělaná společnost. Na začátku trvalého poklesu úmrtnosti ke zvyšování naděje dožití přispívalo především zlepšení úmrtnosti v prvním roce života, a to na infekční nemoci. V současnosti je naděje dožití v rozvinutých státech prodlužována snižováním úmrtnosti v pokročilejším věku a na chronická onemocnění, například na nemoci oběhového systému (Vaupel, 2009, s. 353). Současné hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti ve vyspělých zemích v posledních letech klesly na hodnotu, kterou by se před padesáti lety neodvážil odhadovat ani ten nejoptimističtější demograf. Snížení kojenecké úmrtnosti způsobil nejen pokrok v medicíně, ale i přesun porodů do nemocnic a lékařská kontrola průběhu těhotenství.

Další významnou skutečností při pohledu na vývoj naděje dožití je markantní rozdíl mezi muži a ženami. Dnes je stabilně naděje dožití u žen o pár let vyšší než u mužů, ale nebylo tomu tak vždy. V souvislosti s horším sociálním postavením žen v některých zemích a nedostatečné péči o ně v období těhotenství, porodu a šestinedělí byla do poloviny 18. století úmrtnost u žen vyšší než u mužů (Vandeschrick, 2000, s. 122–124, Oksuzyan, 2008, s. 91–92). S odstraněním zhoršených životních podmínek pro ženy se začal tento rozdíl zvyšovat. Do roku 1950 rozdíl v naději dožití mezi ženami a muži ve Švédsku, Norsku a Dánsku činil 2,0–4,0 roky. V období mezi lety 1950 a 1980 se rozdíl v naději dožití mezi pohlavími pohyboval okolo 6,0–7,0 let a dnes s pokrokem ve zdravotnictví, prevencí a propagací zdravějšího životního stylu se rozdíl v severských zemích snížil na 4,5–5,0 let. Dnes má vysvětlení rozdílu v naději dožití dvě základní složky, a to biologickou a behaviorální. Příčinou vyšší naděje dožití u ženské populace jsou genetické, hormonální a autoimunitní aspekty spolu s méně riskantním chováním a častějšími návštěvami u lékaře (Oksuzyan, 2008, s. 92–93).

Dalším přínosným zdrojem informací je publikace Severské sociálně-statistické komise (NOSOSCO, 2006), která mi spolu s disertační prací Rasmuse Hoffmanna (2006) a monografií Kirilla F. Andreeva (2002) objasnila příčiny rozdílů v úrovni úmrtnosti mezi severskými zeměmi, zejména v případě Finska a Dánska.

2.2 Metody analýzy a zpracování dat

K analýze diferenciaci vybraných demografických charakteristik v severských zemích jsem užíla především elementárních myšlenkových postupů. Základní metodou je metoda komparace, kterou jsem využila pro porovnání vývoje základních demografických ukazatelů mezi pěti severskými zeměmi. Pro vyjádření specifické pozice těchto států v rámci Evropy dle základních demografických charakteristik bylo využito též shlukové analýzy. Datová základna mé práce pochází z databáze Eurostatu, která se řídí obecnými metodickými postupy a dbá na možnost mezinárodní komparace¹. Ve zkoumaném období nebyla přerušena časová řada změnou vzorce či vymezením. Chybějící údaje v souboru dat za 30 evropských zemí byly doplněny z databáze

¹ Ve své práci přebírám oficiální statistické údaje, které publikuje Eurostat. Je však možné, že se jednotlivé země v určitých definicích liší. Nicméně s ohledem na demografickou vyspělost severských zemí budou tyto rozdíly minimální.

INEDu (Národní institut demografických studií v Paříži). Při zpracování dat jsem využila program ArcGis, MS Excel a SPSS.

Pro analýzu početního stavu a struktury dle věku a pohlaví jsem vycházela z počtů obyvatel k 1. 1. příslušného roku vždy dle dokončeného věku. Obyvatelstvem je myšleno obyvatelstvo bydlící v dané oblasti k 1. 1. daného roku (Eurostat, 2010). Dále jsem analyzovala populační přírůstky (úbytky) pomocí hrubé míry celkového přírůstku, hrubé míry přirozeného přírůstku a hrubé míry migračního přírůstku. Hrubá míra celkového přírůstku ($hmcp$) vyjadřuje poměr mezi absolutním populačním přírůstkem (úbytkem) a středním stavem populace ve sledovaném roce na tisíc obyvatel středního stavu.

$$hmcp = \frac{(N^v + I) - (D + E)}{{}_{1.7.t}P} \times 1000,$$

kde je N^v počet živě narozených, I počet přistěhovalých, D počet zemřelých, E počet vystěhovalých a ${}_{1.7.t}P$ je střední stav populace (Vandeschrick, 2000, s. 136). Obdobně je vypočítána hrubá míra přirozeného ($hmpp$) i migračního přírůstku ($hmmp$) dle Touška (2008, s. 80).

$$hmpp = \frac{N^v - D}{{}_{1.7.t}P} \times 1000 \quad hmmp = \frac{I - E}{{}_{1.7.t}P} \times 1000$$

Pro tvorbu věkových pyramid jsem použila počty obyvatel dle jednotek věku a pohlaví, které jsem přepočítala na procenta a zajistila tak srovnatelnost mezi různě početnými severskými státy. Relativní vyjádření počtu obyvatel ($P_x^{r,ženy}$, $P_x^{r,muži}$) jsem vypočítala jako podíl počtu osob ($P_x^{ženy}$, $P_x^{muži}$) v daném dokončeném věku na celkové sumě počtu obyvatel ($\sum P_x$ = počet mužů a žen dohromady) následně vynásobené stem.

$$P_x^{r,ženy} = \frac{P_x^{ženy}}{\sum P_x} \times 100 \quad P_x^{r,muži} = \frac{P_x^{muži}}{\sum P_x} \times 100$$

Dále jsem pracovala s podíly osob v různých věkových kategoriích. Předproduktivní složku populace jsem vymezila jako osoby ve věku 0–19 let, produktivní ve věku 20–64 let a poproduktivní ve věku 65 a více let. Podíl osob ve věku 0 až 19 let podle mého názoru lépe odpovídá realitě, kde jsou obvykle mladiství v tomto věku na studiích a jsou víceméně stále závislí na podpoře rodiny. Stejně členění doporučuje Pavlík et al. (1986, s. 123), který skupinu osob ve věku 0–19 let nazývá preaktivní složkou populace. Další kategorií je skupina osob ve věku 85 a více let, která je zde použita hlavně kvůli jejímu zvyšujícímu se významu a také pro znázornění postupu demografického stárnutí. Vypočítané podíly osob v jednotlivých věkových kategoriích jsem dále použila na konstrukci věkových indexů, které též vhodně popisují věkovou strukturu daných populací. Jako první jsem vypočítala index stáří, který popisuje vztah mezi předproduktivní a poproduktivní složkou populace. Index stáří (is) tedy udává počet osob starších (65 a více let) na 100 osob ve věku 0–19 let (Pavlík et al., 1986, s. 125).

$$is = \frac{P_{65+}}{P_{0-19}} \times 100,$$

kde je počet obyvatel ve věku 65 a více let znázorněn jako P_{65+} , počty osob ve věkové skupině 0–19 let jako P_{0-19} . Kromě indexu stáří jsem použila další index, který se soustředí

na ekonomickou zatíženost jednotlivých zemí (iez). Ukazatel vyjadřuje poměr mezi ekonomicky aktivní a závislou složkou populace.

$$iez = \frac{P_{0-19} + P_{65+}}{P_{20-64}} \times 100,$$

kde je předproduktivní složka populace vyjádřena jako P_{0-19} , počet produktivních osob je znázorněn jako P_{20-64} a počet poproduktivních osob jako P_{65+} . Posledním významným ukazatelem struktury obyvatelstva dle věku je věkový medián (\tilde{x}), což je „střední hodnota, která obyvatelstvo rozděluje podle věku na dvě početně stejně velké poloviny, neboli udává věk, kterého dosáhla právě polovina populace“ (Toušek, 2008, s. 58).

$$\tilde{x} = \frac{x_{(\frac{n}{2})} + x_{(\frac{n}{2}+1)}}{2} \text{ pro } n \text{ sudé} \quad \tilde{x} = x_{(\frac{n+1}{2})} \text{ pro } n \text{ liché}$$

Vzorce pracují s veličinou x , což je hodnota vyšetřované veličiny, v našem případě věk, symbol n značí počet pozorování a dolní index u veličiny x vyjadřuje pořadí ve variační řadě (Zvára, 2008, s. 19). Důvodem pro použití věkového mediánu místo průměrného věku je fakt, že medián je méně ovlivněn extrémními hodnotami.

Analýza plodnosti se opírá o čtyři vybrané ukazatele, a to specifické míry plodnosti dle jednotek věku, úhrnnou plodnost, průměrný věk matky při narození dítěte a podíl dětí narozených mimo manželství. Dle definice Eurostatu (2011a) je za živě narozené považováno dítě, které vykazuje jakoukoliv ze známek života². Intenzita plodnosti je během reprodukčního období ženy (15–49 let) velmi proměnlivá, proto je přínosné se na plodnost zaměřit podrobněji – dle jednotek věku. Specifické míry plodnosti (f_x), neboli plodnosti dle věku, jsou definovány jako počet živě narozených dětí ženám ve věku x (N_x^v) na 1 000 žen středního stavu ve věku x (P_x^z) viz Kalibová (2001, s. 28).

$$f_x = \frac{N_x^v}{P_x^z} \times 1000$$

Sečtením měr plodnosti dle věku za celé reprodukční období vznikne souhrnný ukazatel plodnosti označovaný jako úhrnná plodnost (úp), která měří intenzitu plodnosti dané populace. Úhrnná plodnost vyjadřuje průměrný počet dětí narozených jedné ženě během jejího reprodukčního období v případě, že by se model popsaný mírami plodnosti dle věku v daném roce neměnil přibližně 35 let (Kalibová, 2001, s. 28, Vandeschrick, 2000, s. 74–75).

$$\acute{u}p = \sum f_x$$

Časování plodnosti zachycuje průměrný věk matky při narození dítěte (\bar{x}), který je definován jako vážený průměr věků x , kde jako váhy figurují míry plodnosti dle věku (Vandeschrick, 2000, s. 90).

$$\bar{x} = \frac{\sum f_x \times x}{\sum f_x}$$

² Definice živě narozeného dítěte dle Eurostatu je uvedena v bodě 3.4. v dokumentu dostupném z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/EN/demo_fer_esms.htm.

Poslední neméně důležitou charakteristikou plodnosti je podíl dětí živě narozených mimo manželství. Tento podíl zobrazuje procento dětí, které se narodily matkám, jejichž rodinný stav v době porodu byl jiný než vdaná (Eurostat, 2011a).

Diferenciaci úmrtnosti v severských zemích jsem hodnotila dle vývoje a současných intenzit kojenecké úmrtnosti, naděje dožití při narození a naděje dožití ve věku 65 let. Úmrtnost v prvním roce života charakterizuje kvocient kojenecké úmrtnosti (k_u), který udává počet zemřelých v dokončeném věku 0 (D_0) na 1000 živě narozených dětí (N^v) v daném kalendářním roce (Kalibová, 2001, s. 21).

$$k_u = \frac{D_0}{N^v} \times 1000$$

Souhrnným ukazatelem vystihujícím úroveň úmrtnosti je naděje dožití (e_x), kterou lze vypočítat pro jakýkoliv přesný věk. Naději dožití nebo též střední délku života lze vymezit jako průměrný počet let, který zbývá prožít osobě právě x -leté, pokud je po celou dobu svého života vystavena současným úmrtnostním podmínkám. Pro věk 0 a 65 jsou to vzorce:

$$e_0 = \frac{T_0}{l_0} \quad e_{65} = \frac{T_{65}}{l_{65}}$$

kde symbol T_x představuje počet „člověkolet“, jaký má daná populace před sebou a l_x tabulkový počet dožívajících (Kalibová, 2001, s. 25).

V základní charakteristice severských zemí byly použity další ukazatele jako například rozloha, hustota zalidnění a index lidského rozvoje. Rozloha je udávána v kilometrech čtverečních, přičemž zahrnuje celkovou plochu včetně vnitrozemských vod k 1. lednu daného roku, a hustota zalidnění je vypočítána jako poměr středního stavu obyvatelstva v území na velikosti území k určitému datu (Eurostat, 2012). Index lidského rozvoje (human development index – HDI) se stanovuje na základě tří ukazatelů: očekávaná délka života, vzdělání (gramotnost a počet let školní docházky) a hrubý domácí produkt (Rozvojovka, 2011).

Pro nástin budoucího vývoje severských států jsem využila projekci Eurostatu, a to ze dvou základních důvodů – kvůli jednotné metodologii a nedostupnosti celého znění projekce v angličtině v případě národních prognóz severských států. Projekce Eurostatu jsou založeny na předpokladu, že socio-ekonomické rozdíly mezi členy Evropské unie (EU) a členy Evropského sdružení volného obchodu (ESVO) se budou v dlouhodobém horizontu snižovat. Podle tohoto kritéria jsou stanoveny základní předpoklady projekce: úhrnná plodnost, naděje dožití při narození a migrační saldo vypočítané jako rozdíl mezi přistěhovalými a vystěhovalými. Ve své práci jsem zpracovala výsledky projekce v roce 2050, které se vztahují k 1. 1. tohoto roku. Při interpretaci výsledků je však nutno brát ohled na skutečnost, že se jedná o projekce nikoliv prognózy. Výstupy projekce prezentují jednu z možností populačního vývoje vyjádřenou právě prostřednictvím základních demografických ukazatelů (Eurostat, 2011b).

Pro vyjádření pozice severských zemí v rámci Evropy na začátku a konci sledovaného období jsem využila shlukové analýzy v programu SPSS. Shluková analýza byla provedena v souboru 30 vybraných evropských států na základě 6 proměnných vztahujících se k roku 1990

a 2011. Proměnné byly následující: úhrnná plodnost, průměrný věk matky při narození dítěte, procento živě narozených mimo manželství, kvocient kojenecké úmrtnosti, naděje dožití při narození za obě pohlaví dohromady a index stáří, které jsou definovány výše. Před samotnou analýzou jsem proměnné standardizovala do podoby z-skórů, tj. od každé hodnoty byl odečten průměr dané proměnné a vydělen její směrodatnou odchylkou (Zvára, 2008, 23–24). Následně byly provedeny dvě shlukové analýzy – do první vstupovalo šest proměnných za rok 1990 a do druhé stejný počet proměnných za rok 2011. V obou případech bylo využito hierarchické shlukové analýzy. Jako metoda shlukování byla zvolena Wardova metoda, jejímž „kritériem pro spojování shluků je přírůstek celkového vnitroskupinového součtu čtverců odchylek pozorování od shlukového průměru“ (Hebák et al., 2005, s. 135). Vzdálenost byla vyjádřena čtvercovou euklidovskou metrikou.

2.3 Datové zdroje

Datovou základnou mé závěrečné práce je databáze statistického úřadu Evropské unie (dále jen Eurostat). Eurostat poskytuje celou řadu údajů nejen za členské státy EU, ale také za kandidátské země a státy ESVO. Zahrnutí statistik některých zemí mimo EU bylo klíčové pro využití této databáze, jelikož dvě země ze zkoumaného regionu (Norsko a Island) nenáleží do EU a sdružují se právě v ESVO. Nejdůležitějším argumentem pro využití databáze Eurostatu je srovnatelnost dat mezi státy díky jednotné metodologii, což je zároveň důvod, proč jsem nevyužila dat z národních statistických úřadů jednotlivých zemí. Údaje z databáze jsou snadno dostupné na webových stránkách Eurostatu, přehledně tříděné dle témat a navíc data ke stažení je možné upravovat podle potřeb uživatele a stahovat v různých formátech. Pro tvorbu map jsem rovněž využila prostorová data Eurostatu, která jsou volně ke stažení na již výše zmíněných webových stránkách. Dalším přínosným zdrojem dat je severská statistická databanka (Nordic Statistical Databank), která poskytuje srovnatelné informace o všech severských zemích i jejich závislých územích. Data z databáze jsou každoročně vydávána Severskou radou ministrů v Severské statistické ročence (Nordic Statistical Yearbook). Nicméně shledávám databázi Eurostatu jako nejvhodnější zdroj pro výzkum dané problematiky především proto, že poskytuje data o většině zemí Evropy, a tudíž mi umožňuje sledovat pozice severských zemí v rámci Evropy při zkoumání různých ukazatelů. Chybějící údaje v souboru dat za 30 evropských zemí pro účely shlukové analýzy byly doplněny z databáze INEDu (Developed countries database, 2013).

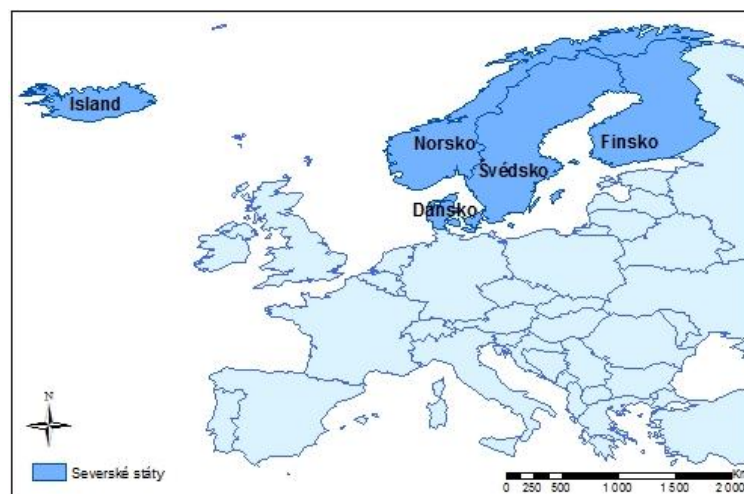
Kapitola 3

Základní charakteristika severských zemí

Cílem této kapitoly je vymezit region severských zemí a nastínit, co severské státy spojuje, čím se liší od zbytku Evropy i jak se od sebe liší jednotlivé země tohoto regionu. Účelem kapitoly je charakterizovat prostředí, ve kterém se odehrávají blíže zkoumané demografické jevy a procesy.

Region severských zemí se nachází v severní části Evropy (obr. 1). Zahrnuje Skandinávský a Jutský poloostrov, Finsko a ostrovy v Baltském moři a Severním Atlantiku. Jako severské státy jsou označovány Dánsko a jeho bývalé kolonie v Grónsku, Faerské ostrovy a Island, Finsko, Norsko a Švédsko (Bradshaw, 2000, s. 327). Podobnou definici nabízí Marston et al. (2005, s. 124), který vymezuje severské země jako „celou severní část Evropy: Skandinávii (Norsko, Dánsko a Švédsko), plus Finsko a Island.“ Někdy jsou termíny severský a skandinávský považovány za synonyma. Nicméně označení skandinávské země je v mnoha případech nejasné, jelikož to mohou být pouze dvě země rozkládající se na Skandinávském poloostrově (Norsko a Švédsko), jindy jsou takto nazývány země Skandinávského poloostrova spolu s Dánskem a někdy i s Islandem. V případě zahrnutí Finska by byl vhodnější termín Fennoskandinávie, který poukazuje na kulturní a historickou rozdílnost mezi Finy a ostatními severskými národy (Hobbs et al., 2006, s. 105).

Obr. 1: Poloha severských zemí v rámci Evropy

Zdroj: Eurostat, 2013, ArcGis, vlastní zpracování

Severské země spojuje nejen poloha a společná historie, ale také téměř neposkvrněná příroda, nízká hustota zalidnění, jazyky, zvyky, náboženství, zájmy a v neposlední řadě i nordický kříž, společný pro vlajky pěti největších severských států. Co se týče nízké hustoty zalidnění, tak ta je společná pro severské státy kromě Dánska, které mělo v roce 2011 hustotu zalidnění téměř 130 obyvatel na kilometr čtvereční, což je 5,6krát více než ve Švédsku (Eurostat, 2013). Tento údaj však nepopisuje dostatečně realitu dnešního světa, který se stále více koncentruje. V důsledku nepříznivých přírodních podmínek se většina obyvatel severského regionu soustřeďuje do jeho jižní části. Podle Nordic Council (2013) je největší městskou aglomerací region Øresund s 2,3 miliony obyvatel, jehož jádro tvoří města Kodaň a Malmö. Blízkost jazyků také neplatí pro celou oblast. Finština patří do skupiny tzv. ugro-finských jazyků, zatímco zbytek severských zemí mluví indoevropskými germánskými jazyky (Ministry for Foreign Affairs of Finland, 2009). Kulturní spřízněnost a zvyky souvisí i se společným majoritním náboženstvím. Evangelické luteránské křesťanství bylo ještě donedávna společné pro 90 % obyvatel pěti severských zemí. Je možné, že právě toto protestantské náboženství vneslo do severské společnosti specifické postoje k práci a ke společenskému životu (Bradshaw, 2000, s. 327). Nicméně stejně jako v jiných zemích i severská společnost prochází v posledních letech sekularizací a vazba na náboženství se oslabuje.

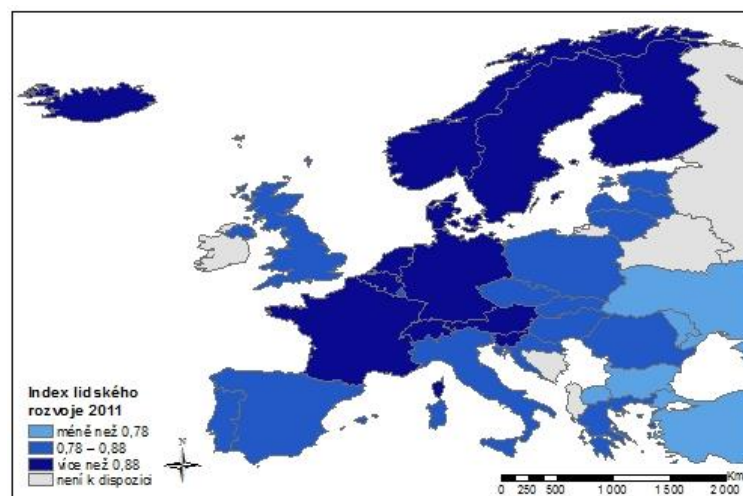
Díky úzkým kulturním a politickým vazbám si severské státy prosazují společné zájmy již od středověku. Spojovaly se do různých unií a uzavíraly mnoho vzájemně výhodných dohod. Části severského regionu byly oficiálně propojeny již od roku 1397, kdy bylo tehdejší Norsko, Švédsko a Dánsko sjednoceno pod Dánskou korunou do tzv. Kalmarské unie. Tato unie se však rozpadla již na počátku 16. století, kdy se od Dánska oddělilo Švédsko (Kan, 1983, s. 64–66). Dále v severském regionu figurovaly dva celky: Dánsko s Norskem a Švédsko. V následujícím období tyto dva mocenské celky bojovaly o vládu na severu Evropy. V roce 1809 si Rusko podmanilo tehdejší východní část Švédska (dnes součást Finska), avšak zanedlouho po ztrátě tohoto území, roku 1814, Švédsko získalo kontrolu nad Norskem (Kan, 1983, s. 151). K dalšímu propojení severských zemí došlo v roce 1875, kdy byla vytvořena Skandinávská měnová unie mezi Švédskem a Dánskem, k nimž se o dva roky později připojilo i Norsko (Kan, 1983, s. 181). Konec unie předcházelo vystoupení Švédska a definitivní rozpad znamenala první světová válka, během níž zůstaly severské státy neutrální. Základy pro rozvoj sociálního státu byly položeny kolem roku 1930 ve státních důchodových systémech, pojištění v nezaměstnanosti a v mateřství a péči o děti. Období dvou světových válek a studené války bylo pro pět severských zemí obtížné, ale podařilo se jim udržet svou nezávislost i rozvinutou demokracii.

Dnes parlamenty a vlády severských zemí spolupracují v rámci Severské rady (Nordic Council – NC) a Severské rady ministrů (Nordic Council of Ministers – NCM). Kooperace probíhá nejen mezi pěti suverénními státy, ale i mezi třemi autonomními oblastmi (Faerské ostrovy, Grónsko, Alandské ostrovy). Jako první byla ustanovena Severská rada v roce 1952. Tato instituce zajišťuje spolupráci mezi parlamenty členských států. Od roku 1966 činnost NC zabezpečují jednotlivé země, které se střídají v ročních periodách (Dobrovský, 2000). Pro rok 2013 Severské radě předsedá Norsko. Vlády se podílejí na řešení různých problémů v rámci

Severské rady ministrů, která byla založena roku 1971. Rada ministrů nemá stálé složení a mění se dle povahy projednávaných otázek. Schází se vždy osm ministrů (z každé členské země a oblasti jeden). Stejně jako členské státy Severské rady i Severská rada ministrů se střídá v předsednictví každý rok (Nordic Council, 2013). Pro rok 2013 vede NCM Švédsko. Kooperace v rámci severského regionu zajistila svobodný pohyb pro své občany, volný pracovní trh i možnost usadit se a využívat stejné sociální zabezpečení jako v mateřské zemi (Country studies, 2013). Severské státy jsou dále členy mnoha mezinárodních organizací. Od roku 1973 se Dánsko angažuje v Evropské unii (EU), kam se v roce 1995 připojilo i Finsko se Švédskem. Island ani Norsko nejsou členy Evropské unie, ale spolupracují s ní prostřednictvím Evropského hospodářského prostoru (EHP). Překážkou v začlenění těchto dvou zemí je z velké části obava z omezení rybolovu, který je stále významným zdrojem příjmů jak v Norsku, tak na Islandu, a těžby v případě Norska. Nicméně v důsledku nedávné hospodářské krize podal Island návrh na přijetí do EU a od roku 2010 jsou vedeny přístupové rozhovory. Na druhé straně Norové, kteří vstup do EU odmítli již dvakrát, neplánují změnu svých postojů, hlavně kvůli dluhové krizi eurozóny a peripetiím ohledně schvalování evropské ústavy (Zastupitelský úřad Oslo, 2012a).

Severské země jsou považovány za státy s nejvyšší kvalitou života, což dokazuje i umístění na předních příčkách v hodnotách indexu lidského rozvoje (obr. 2). Bradshaw (2000, s. 327) se domnívá, že rozvoj severské společnosti byl umožněn hlavně díky relativně malým a stabilním populacím. Tyto země jsou řazeny mezi tzv. sociální státy. Sociální stát nebo také stát blahobytu je definován jako „stát se silným veřejným sektorem a výraznými intervencemi vlády do sociální oblasti“ (Novotná, 2010, s. 12). V praxi to znamená, že sociální politiky těchto zemí jsou zformovány na základě rovnosti mezi sociálními skupinami i mezi pohlavími, na univerzálním poskytování základních pečovatelských služeb, práv na sociální zabezpečení a sociálních dávkách (Anderson et al., 2009, s. 314). To vše se promítá nejen do reprodukčního chování obyvatel. Kvalitní služby však nejsou levnou záležitostí, a tak není divu, že daně jsou zde jedny z nejvyšších na světě. V souvislosti s demografickým stárnutím je stále více zpochybňována stabilita těchto systémů a je pravděpodobné, že bude nutné nalézt nová řešení.

Obr. 2: Index lidského rozvoje ve vybraných evropských státech, 2011

Zdroj: Human Development Report, 2011, ArcGis, vlastní zpracování

Následující odstavce představují jednotlivé státy severského regionu. Ačkoliv mají mnoho společného, každá země je něčím unikátní.

Dánsko

Území Dánska³ tvoří Jutský poloostrov a 406 dalších ostrovů (Ministry of Foreign Affairs of Denmark, 2013). Pod Dánské království spadají ještě dvě autonomní oblasti – Grónsko a Faerské ostrovy. Samosprávu získaly nejprve Faerské ostrovy v roce 1948 a o 31 let později dosáhlo samosprávy i Grónsko. Obě oblasti mají vlastní zákonodárné orgány i vládu, nicméně co se týče zahraniční, měnové a obranné politiky, rozhodující slovo má ústřední dánská vláda. Dánsko je konstituční monarchie, ve které v současnosti vládne královna Margrethe II, která však nemá žádné politické kompetence, a tudíž je nejvyšším orgánem země parlament (Nordic Council, 2013). Jakožto malá země vede Dánsko aktivní zahraniční politiku s důrazem na mezinárodní spolupráci. Dánské království je členem Organizace spojených národů (OSN) od roku 1945, zakládajícím členem Severoatlantické aliance (NATO) ustanovené roku 1949 a ve stejném roce se připojilo i k Radě Evropy. Roku 1973 se stalo součástí Evropské unie (tehdy ještě Evropského společenství). Mezi další organizace, se kterými Dánsko spolupracuje, patří Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), Světová obchodní organizace (WTO), Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) a další.

Dánské království je rozlohou nejmenší zemí severského regionu. Na druhou stranu hustota zalidnění je zde několikanásobně vyšší než v ostatních severských státech (Eurostat, 2013). Další odlišností od ostatních zemí severu je, že Dánsko disponuje téměř 53 % orné půdy, zatímco hodnoty ostatních států nepřesahují 7 % (The World Factbook, 2013). Stejně jako v celém regionu, obyvatelstvo se koncentruje do velkých měst. Dle Nordic Council (2013) žije v Kodani a jejím okolí 1,2 miliónu lidí, což je téměř 22 % obyvatel Dánska. Severské země jsou relativně národnostně i nábožensky homogenní země. Dánové ve své zemi tvoří bezmála 90% majoritu. Jedinou významnou národnostní menšinou jsou Němci (cca 20 tisíc osob), žijící na jihu Jutského poloostrova. Nejvíce obyvatel Dánska se hlásí tradičně k Dánské luteránské církvi – až 80 %. Druhým nejrozšířenějším náboženstvím je vlivem imigrace islám, ke kterému se hlásí přes 2 % obyvatel (Zastupitelský úřad Kodaň, 2013).

Finsko

Finsko⁴ je nejseverněji položenou zemí evropského kontinentu. Přestože jiné země mají body, které jsou položeny severněji, téměř celé Finsko se rozprostírá severně od 60° severní šířky a necelá jedna čtvrtina rozlohy se nachází za severním polárním kruhem (Country studies, 2013). Finsko z velké části tvoří Finská jezerní plošina, a proto je často nazýváno „zemí tisíce jezer“. Rozloha vnitrozemských jezer a řek představuje 10 % z celkové rozlohy země. Další 66 % plochy zaujímají lesy (Nordic Council, 2013). Státním zřízením Finska je republika. Hlavou republiky je prezident, který je volen přímo a je oprávněn jednat v záležitostech zahraniční politiky, politiky Evropské unie a vojenských otázkách. Nejvyšším

³ Oficiální název země je Dánské království. Ve své práci používám pro Dánské království též zkrácený název Dánsko.

⁴ Oficiální název zní Finská republika. V dalším textu užívám termín Finsko.

orgánem země je však parlament, který má na starosti vše ostatní. Finsko bylo od 12. do 19. století součástí Švédska a po roce 1809 se stalo autonomním velkovévodstvím Ruska. Nezávislým se stalo v roce 1917 (Jirásek, 2012). Během padesáti let po druhé světové válce prodělalo Finsko radikální přeměnu z ekonomiky založené na zemědělství a lesnictví na moderní průmyslovou společnost. Finsko se stalo členem EU v roce 1995 a roku 1999 přistoupilo jako jediná severská země do eurozóny. Dále je Finsko členem mnoha mezinárodních organizací, jako je OECD, WTO a mnoho dalších.

Rozlohou se Finsko řadí hned za největší severskou zemi Švédsko. Hustotou zalidnění se vyrovná jak Švédsku, tak Norsku. V roce 2011 to bylo 16 obyvatel na kilometr čtvereční (Eurostat, 2013). Orná půda Finska zaujímá pouze necelých 7 % jeho rozlohy (The World Factbook, 2013). Obyvatelstvo je z velké části koncentrováno v hlavním městě a jeho okolí. V oblasti Helsinek žije okolo 18 % obyvatel Finska (Nordic Council, 2013). Národnostní i náboženské složení je ve Finsku velmi homogenní. Podíl Finů na obyvatelstvu činí více než 91 %. Významnější národnostní menšinou jsou pouze Švédové, kteří se na obyvatelstvu podílí mezi 5 a 6 %. V náboženství převládá protestantské (luteránské) vyznání. Hlásí se k němu přes 77 % obyvatel Finska (Zastupitelský úřad Helsinky, 2012).

Island

Island⁵ je sopečný ostrov nacházející se v severním Atlantiku. Tento ostrovní stát zaujímá strategickou polohu mezi Evropou a Grónskem. Island je republikou s přímo voleným prezidentem. Nejvyšší autoritou je islandský parlament nazývaný Althing (Nordic Council, 2013). Země byla dlouhodobě ovládána Norskem a Dánskem. Nezávislost získala až v roce 1944. Od druhé poloviny 20. století je zde patrný značný ekonomický růst, který byl však nedávno zbrzděn ekonomickou krizí. Island není členem EU, ale spolupracuje s EU v rámci Evropského hospodářského prostoru – EHP. V důsledku hospodářské krize v letech 2008–2010 podal Island v červenci 2009 návrh na přijetí do Evropské Unie a o rok později byly zahájeny přístupové rozhovory. Jedinou překážkou v přijímacím procesu bude pravděpodobně otázka rybolovu, který je stále významným zdrojem příjmů na Islandu. Spolu s Norskem, Švýcarskem a Lichtenštejnskem je Island členem Evropského sdružení volného obchodu (ESVO). Islandská zahraniční politika je orientována především na Spojené státy, které Islandu, jež nemá vlastní armádu, garantují bezpečnost země. Z tohoto důvodu je Island také členem NATO. Ostrov dále spolupracuje například s WTO, OECD a OSN.

I když je rozloha Islandu 2,4krát větší než rozloha Dánska, jen necelé 1 % plochy zaujímá orná půda. Příčinou je sopečný původ ostrova, jehož povrch je tvořen takřka z 12 % ledovci a z 63 % lávovými poli a pustinami (Zastupitelský úřad Oslo, 2012b). Přírodní podmínky ovlivňují i hustotu zalidnění ostrova, která se pohybuje okolo 3 obyvatel na čtvereční kilometr, a je tak nejhřidčeji osídlenou severskou zemí (Eurostat, 2013). Více než 60 % obyvatel se koncentruje v hlavním městě Reykjavíku a jeho aglomeraci (Nordic Council, 2013). Národnostní složení Islandu je také relativně homogenní. Islandané tvoří 93 % obyvatelstva a mezi početnější národnostní menšiny patří Poláci (3 %), Dánové a Švédi. Majorita islandských

⁵ Oficiálním názvem státu je Islandská republika. V práci používám zkrácený název Island.

obyvatel se hlásí k evangelicko-luteránské církvi (80 %) a bezmála 3 % patří k římským katolíkům (Zastupitelský úřad Oslo, 2012b).

Norsko

Norsko⁶ je hornatá země, která zaujímá západní polovinu Skandinávského poloostrova. Pozůstatkem ledovců a charakteristickým znakem Norska jsou hluboké fjordy a přibližně 50 tisíc ostrovů při pobřeží. Součástí Norska je i souostroví Svalbard (Špicberky) a ostrov Jan Mayen. Ve středověku v severském regionu dominovalo spíše Dánsko a Švédsko, a tak Norové získali svou nezávislost až v roce 1905 (Kan, 1983, s. 205–207). Poté se začala norská ekonomika orientovat na světovou námořní dopravu a produkci specializovaných lodí. Od 70. let 20. století je zde těžba a zpracování ropy a zemního plynu hlavním průmyslovým odvětvím. Dle HDP na obyvatele je Norsko nejbohatší severskou zemí a 9. nejbohatší zemí světa (The World Factbook, 2013). Státním zřízením je konstituční monarchie, v jejímž čele stojí od roku 1991 král Harald V. Dlouhodobou tradici má zde i parlament (Storting), který je od září 2009 jednokomorový. Vnitropolitická scéna je velmi stabilní díky relativně malým názorovým rozdílům mezi norskými politickými stranami a také kvůli nadprůměrným hospodářským výsledkům (Zastupitelský úřad Oslo, 2012a). Norsko je vyspělou demokracií, jenž se angažuje v mnoha mezinárodních organizacích. Zásadní je pro Nory především spolupráce s Evropskou unií prostřednictvím členství v EHP, která Norsku umožňuje účast na jednotném evropském trhu (s výjimkami v rybařství, zemědělství a ekologii). Neméně důležité je i začlenění v Shengenu a členství v NATO. Dále je Norsko členem OSN, OBSE, OECD, ESVO, WTO a Rady Evropy. Většina norských voličů se v referendu již dvakrát (roku 1972 a 1994) vyslovila proti vstupu země do EU. V současné době kvůli peripetiím ohledně schvalování evropské ústavy a dluhovou krizí eurozóny se počet odpůrců EU v Norsku zvýšil na rekordních 72 % (Zastupitelský úřad Oslo, 2012a).

Rozlohou i hustotou zalidnění je země podobná Finsku. Norsko je třetí největší severskou zemí a hustota zalidnění se pohybuje okolo 15 obyvatel na kilometr čtvereční. Kvůli nepřilíh úrodnému terénu má Norsko méně než 3 % orné půdy (The World Factbook, 2013). Koncentrace obyvatel je podobná ostatním severským zemím. Okolo 20 % obyvatelstva se soustřeďuje v aglomeraci okolo Osla. Norsko si stále udržuje homogenní národnostní i náboženskou strukturu. Více než 91 % obyvatel je norské národnosti a přistěhovalci mají velmi různorodou národnostní strukturu. Ke konci 20. století se v okolí Osla usadili malé enklávy přistěhovalců z jihovýchodní Evropy a jižní Asie. Cizí původ však uvádí 15 % populace (Zastupitelský úřad Oslo, 2012a).

⁶ Oficiálním názvem země je Norské království. V textu je primárně užíván zkrácený název Norsko.

Švédsko

Švédsko⁷ je největší a nejlidnatější severskou zemí. Území Švédska pokrývá mnoho lesů, řek a velkých jezer. Nachází se na Skandinávském poloostrově, který sdílí spolu s Norskem. Švédsko je dědičnou konstituční monarchií. Hlavou státu je v současné době král Carl XVI. Gustaf, který vládne spolu se svou manželkou královnou Silvií. Prakticky nemají žádné politické kompetence, přesto jsou důležitou součástí společenského života Švédska a švédské diplomacie. Nejdůležitějším politickým orgánem je jednokomorový parlament – Riksdag. Švédsko je považováno za významného mezinárodního činitele, a proto je jeho účast v mezinárodních institucích nezbytná. Švédsko je od roku 1995 součástí Evropské unie a o rok později se začlenilo i do schengenského prostoru (Evropská komise, 2013). Dále je členem OSN, WTO, OECD, OBSE a mnoha dalších. Výjimkou je neúčast v NATO. Přestože s touto organizací úzce spolupracuje, zatím o vstupu Švédsko neuvažuje, a to kvůli své politice nezúčastněnosti, kterou proklamovalo i během obou světových válek (Zastupitelský úřad Stockholm, 2012).

Jak jsem již zmínila výše, Švédsko je rozlohou největší zemí v severském regionu a třetí největší zemí Evropské unie. Přestože velkou část země tvoří jezera a velké řeky (téměř 10 %) a rozlehlé jehličnaté lesy, Švédsko disponuje 6 % orné půdy (The World Factbook, 2013). Průměrná hustota zalidnění je okolo 21 obyvatel na kilometr čtvereční (Eurostat, 2013). Nicméně opět jsou zde markantní rozdíly mezi severem a jihem. Severní část země je díky nevhodným přírodním podmínkám řídce osídlena. Naproti tomu na jihu, zejména v oblasti Stockholmu, kde se koncentruje 22 % obyvatel Švédska, se hustota zalidnění prudce zvyšuje (Nordic Council, 2013). Nejvíce zalidněnou oblastí je údolí jezera Mälaren a oblast Öresund. Švédsko se řadí mezi národnostně relativně homogenní státy, ostatně toto je typické pro celý severský region. Největšími minoritními skupinami jsou Finové a Sámové, kteří jsou více známí jako Laponci (Evropská komise, 2013). Dle publikace The World Factbook (2013) ve Švédsku převažuje evangelicko-luteránské náboženství, které vyznává 87 % obyvatel. Na druhé straně oficiální webová stránka Švédska informuje o tom, že švédská společnost je ve skutečnosti již velmi sekularizovaná (Swedish Institute, 2013).

⁷ Oficiální název státu je Švédské království. V práci je použita zkrácená forma oficiálního názvu Švédsko.

Kapitola 4

Demografická charakteristika severských zemí

Kapitola demografická charakteristika severských zemí je stěžejní částí mé závěrečné práce. Záměrem kapitoly je zmapovat vývoj základních demografických ukazatelů v severských zemích a jeho odlišnosti v uplynulých jednadvaceti letech. První podkapitola se soustředí na početní stav a strukturu obyvatelstva se zaměřením na průběh demografického stárnutí populace. Následující podkapitola pojednává o plodnosti – její intenzitě, časování a snižujícím se významu manželství pro realizaci plodnosti. Dále se věnuji úmrtnosti, pro jejíž popis jsem zvolila dva základní ukazatele – naději dožití a kvocient kojenecké úmrtnosti. Poslední podkapitolou je shrnutí základních trendů a nástin budoucího vývoje dle projekce Eurostatu. Kapitola je zakončena pokusem o znázornění jedinečné pozice severských států v rámci Evropy dle několika základních demografických ukazatelů prostřednictvím shlukové analýzy.

4.1 Počet a struktura obyvatelstva

Podkapitola se zabývá vývojem početního stavu a struktury obyvatel dle věku a pohlaví v jednotlivých zemích severského regionu. Početní stav populace byl v minulosti velmi důležitým prvkem pro posuzování síly státu. Početný stát byl často zároveň považován za silný stát. Další důležitou charakteristikou obyvatelstva je její věková struktura. Výchozí věková struktura je determinujícím prvkem pro vývoj všech demografických procesů, a tudíž ji nelze opomenout (Burcin, Kučera, 2010, s. 4). Problémem postihujícím převážně vyspělý svět je demografické stárnutí populace. Demografické stárnutí je proces, ke kterému dochází v důsledku změn v charakteru demografické reprodukce. Proces lze pozorovat na změnách zastoupení dětské a postreprodukční složky v populaci. Stárnutí obvykle probíhá na dvou frontách, a to v důsledku poklesu úrovně plodnosti a porodnosti a důsledkem rychlejšího snižování měř úmrtnosti ve starším věku (Kalibová, 2001, s. 19).

4.1.1 Počet obyvatel

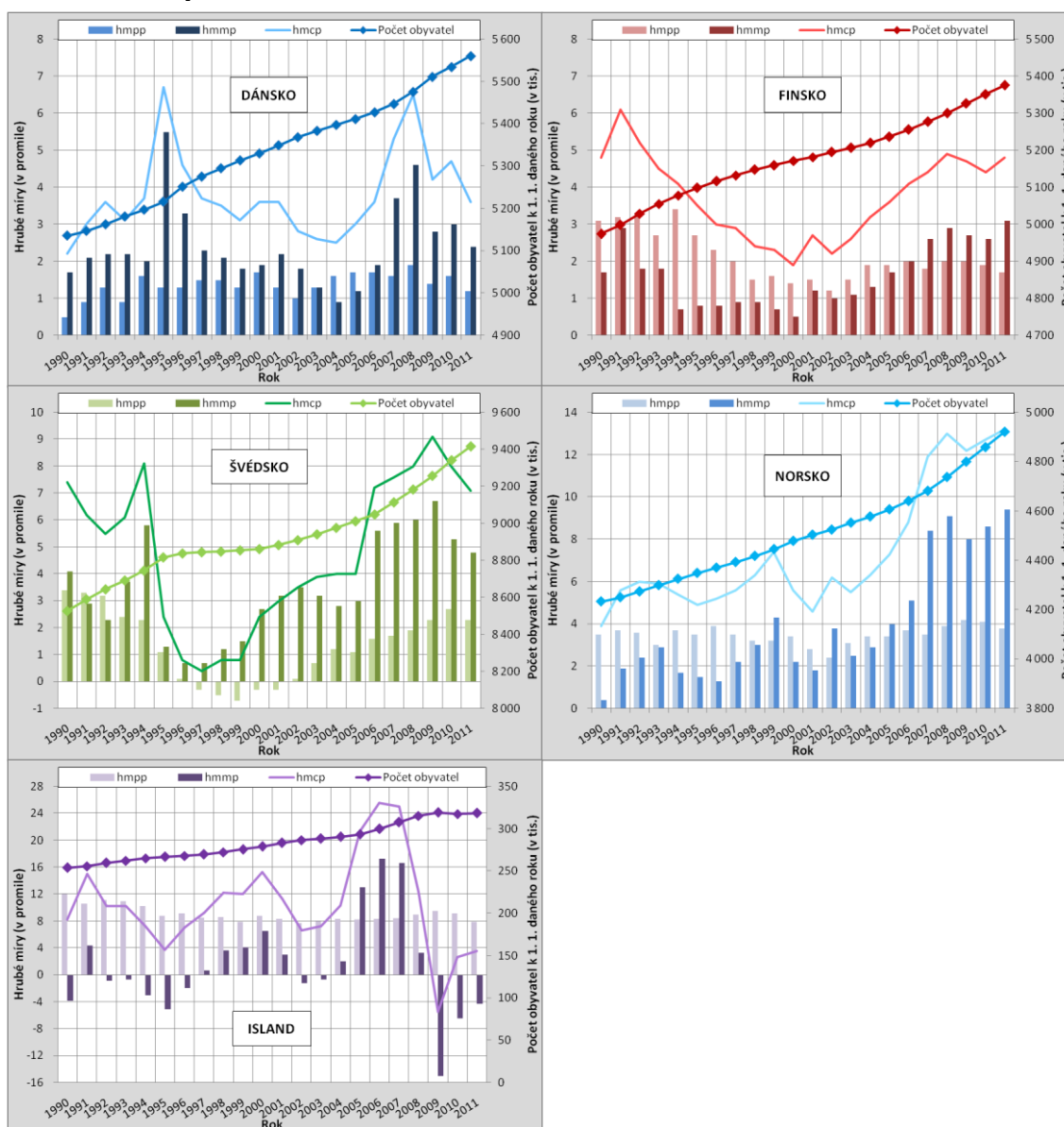
Počet obyvatel je základním demografickým údajem, který byl zjišťován už ve starověku. Zmínky o sčítání lidu se nachází dokonce i v bibli. První pokusy o sečtení obyvatelstva se objevily již dávno před počátkem našeho letopočtu, například v Babylóně, Perské říši či v Číně. Zjišťování početního stavu populace mělo především praktické důvody. Primárním účelem byl

výběr daní a zjištění počtu bojeschopného obyvatelstva. V minulosti byl tedy početní stav země chápán jako „zdroj vojenské, hospodářské a politické moci státu“ (Kalibová, 2001, s. 7). Počet obyvatel však není statický, mění se vlivem úmrtnosti, porodnosti a migrace. Změna počtu obyvatel se obvykle měří pomocí hrubých měr přírůstku (popřípadě úbytku), které se udávají v promile. Přírůstek se dělí na přirozený (porodnost a úmrtnost) a migrační (imigrace a emigrace). Sečtením přirozeného a migračního přírůstku dostaneme přírůstek celkový, který určuje, zda bude počet obyvatel stoupat či klesat.

Severské země jsou početně relativně malé státy. Celý severský region v roce 2011 čítal téměř 25,6 miliónů osob a v následujícím roce se tento údaj navýšil o 180 tisíc. Během sledovaného období od roku 1990 do roku 2011 tento region zaznamenal nárůst počtu obyvatel o necelých 11 %, v absolutních číslech o 2,5 milionu obyvatel. Dánská, finská a švédská populace se v tomto období zvětšila o 8–10 %. Největší procentní nárůst se odehrál u populace Islandu, jejíž počet se zvýšil o téměř 26 %, a u populace Norska, která narostla o 16 % (Eurostat, 2013). Početně největším státem severských zemí je Švédsko s více než 9,4 miliony obyvatel. Na druhém a třetím místě je Dánsko s necelými 5,6 miliony obyvatel a Finsko s 5,4 miliony obyvatel. Předposlední příčku v pomyslném žebříčku zaujímá Norsko s téměř pěti miliony obyvatel. Populačně nejmenší zemí regionu je Island s pouhými 319 tisíci obyvatel (Eurostat, 2013). Při interpretaci ukazatelů týkajících se Islandu musíme brát v potaz jeho početnost, jelikož výkyv v časových řadách může způsobit mnohem méně demografických událostí než u ostatních početnějších států, a je těžké zhodnotit, zda byl výkyv způsoben změnou v chování či legislativě, nebo náhodou.

Po celý zkoumaný časový interval docházelo u všech severských států, s výjimkou Islandu v roce 2009, k populačnímu růstu (obr. 3). Stabilně nejvyšší hrubou mírou přirozeného přírůstku disponuje Island. Míra se v posledních letech pohybuje okolo 8–9 ‰. Těmto hodnotám se v uvedeném rozmezí nepřiblížil žádný ze zbylých severských států. Poměrně vyšší hrubou mírou přirozeného přírůstku v kontextu severských zemí drží i Norsko, které se pohybuje okolo hodnoty 4 ‰. Finsko mělo na začátku intervalu hrubou mírou přirozeného přírůstku přesahující 3 ‰, avšak nyní se stejně jako Dánsko dlouhodobě drží pod hranicí 2 ‰. Jediný stát, který ubýval přirozenou měnou, je Švédsko. V období let 1997–2001 se přirozený přírůstek ve Švédsku držel v záporných číslech. Tento úbytek byl však kompenzován kladným migračním saldem, a tak byl celkový přírůstek i přesto kladný. Podobné snížení přirozeného i migračního přírůstku lze na přelomu tisíciletí a v první dekádě 21. století pozorovat i u ostatních severských zemí. Výkyvy jsou pravděpodobně způsobeny odkladem rodičovství do vyššího věku a snížením počtu rodin s dvěma a více dětmi (Šťastná, 2010).

Obr. 3: Vývoj početního stavu a hrubých měř přirozeného, migračního a celkového přírůstku v severských zemích v letech 1990–2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

Vyjma Islandu jsou severské země jednoznačně imigračními zeměmi. Imigrace se na populačním přírůstku podílí velkou měrou zvláště u Švédska, které mělo dlouhou dobu velice liberální imigrační politiku, a v posledních pěti letech i u Norska. V letech 1992–1994 Švédsko přijalo vlnu přistěhovalců z bývalé Jugoslávie (Pilařová, 2004, s. 71). Následně v průběhu 90. let Švédsko přehodnotilo svoji liberální imigrační politiku a začalo se více soustředit na integraci cizinců (Cahlíková, 2009, s. 48). Island v roce 2009 zaznamenal velký odliv obyvatelstva. Podle Statistic Iceland (2013) v roce 2009 došlo k nejvyššímu zápornému migračnímu saldu od počátku evidence migrace. V tomto roce se z Islandu vystěhovalo 10,6 tisíc osob, z toho 2,8 tisíc do Polska a 1,6 do Norska. Přijímajícím regionem byly z velké části ostatní severské země, kam emigrovalo 38 % z celkového počtu islandských emigrantů. Island zůstává i nadále emigrační zemí, což může být způsobeno hospodářskou krizí, která se na ekonomice Islandu podepsala větší měrou než na ostatních evropských státech (Pacáková, 2010,

s. 41). Kooperace v rámci Severské rady a Severské rady ministrů zajistila svobodný pohyb pro všechny občany severského regionu, volný pracovní trh i možnost usadit se a využívat stejné sociální zabezpečení jako v mateřské zemi, a tak mezinárodní migrační toky proudí z velké části mezi jednotlivými severskými státy (Country studies, 2013).

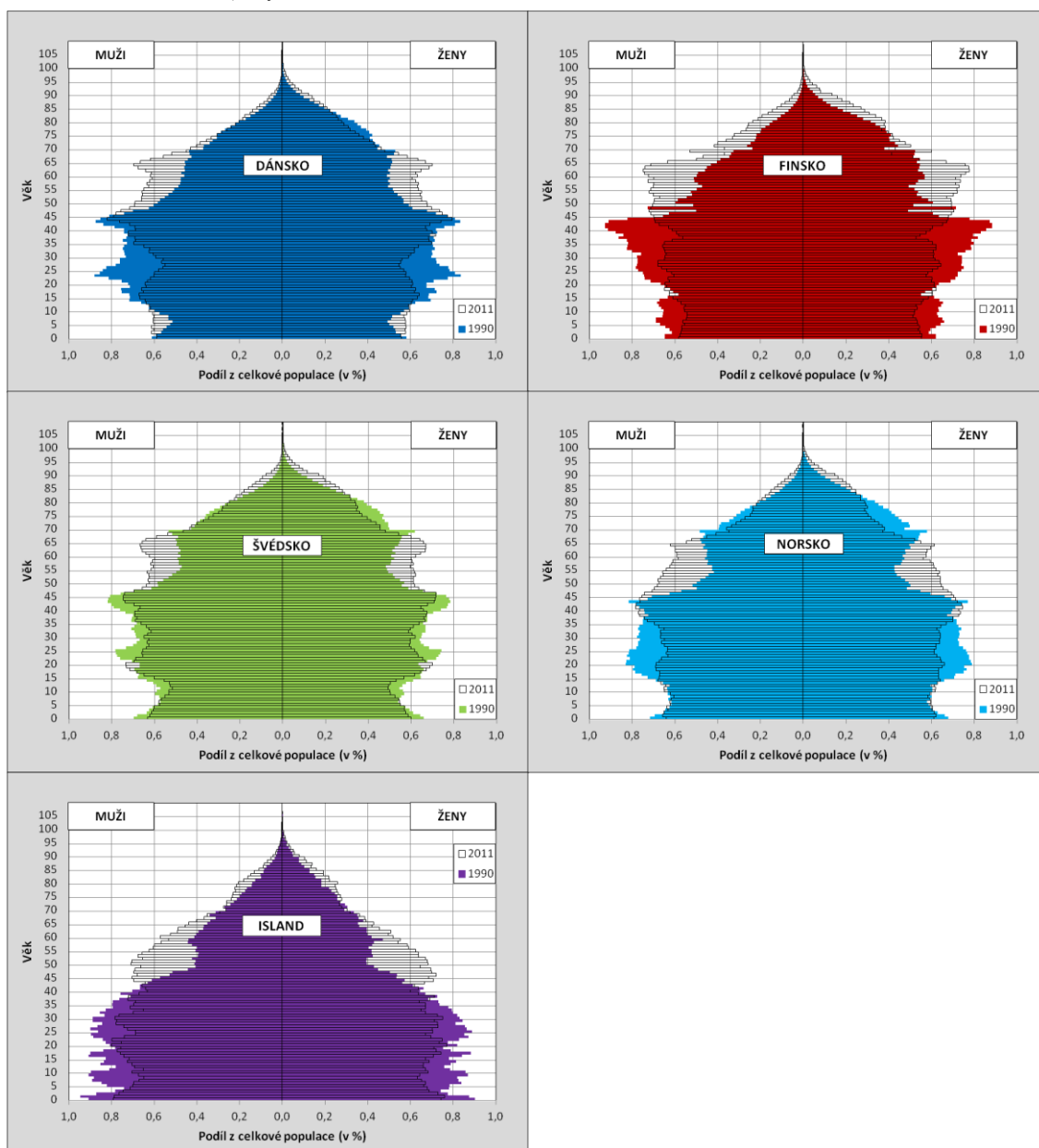
4.1.2 Struktura obyvatelstva dle věku a pohlaví

Základní strukturou obyvatelstva je struktura dle pohlaví a věku. Poměr pohlaví v populaci je ovlivněn třemi hlavními jevy: biologickou zákonitostí poměru pohlaví při narození, diferenční úmrtností mužů a žen a v neposlední řadě i migrací (Divišová, 2005, s. 17). Obě struktury dle pohlaví i věku lze zobrazit prostřednictvím věkové pyramidy, což je jedno z nejtýpějších demografických znázornění. Věková pyramida poskytuje základní přehled o demografické historii dané populace. Její nepravidelnosti vypovídají o obdobích zvýšené úmrtnosti, snížené či zvýšené plodnosti. Tyto vlny ve věkové struktuře se reprodukuje a mají vliv na populační velikost dalších generací (Kalibová, 2001, s. 18).

Většina věkových pyramid vyspělých zemí se v současnosti zužuje od základny vlivem plodnosti pod hranici prosté reprodukce. Přejít od progresivní ke stacionární a regresivní věkové struktuře poukazuje na jeden z nejdiskutovanějších demografických, sociálních, ekonomických a společenských problémů, a to na demografické stárnutí populací. Příčinou demografického stárnutí je úroveň plodnosti pod záchovnou hranici 2,1 dítěte na ženu a prodloužení naděje dožití. Stárnutí populace je obecně považováno za negativní jev. Pojí se s ním nápor na ekonomické, sociální i zdravotní systémy a nutí tak vlády jednotlivých zemí k nepopulárním reformám. Jednou z příčin stárnutí populace je však i prodloužení délky života, a proto souhlasím s Holčíkem (2007, s. 22), že na stárnutí populace nelze nahlížet jen ve smyslu zvyšování nákladů na penze a zdravotní péči. Stárnutí populace je úzce spojeno s pokrokem, ať už ekonomickým, technickým či medicínským, a proto je jen nevyhnutelnou daní za blahobyt.

Populační vlny se reprodukuje, a tudíž je pro analýzu demografického vývoje nutné znát i minulý populační vývoj. Věkové pyramidy umožňují pohled na vývoj populace přibližně v uplynulých 100 letech. Věková struktura severských zemí byla mezi lety 1990 a 2011 buď stacionárního, nebo regresivního typu, vyjma Islandu jehož věková struktura v roce 1990 připomíná spíše progresivní typ (obr. 4). Rozdíl mezi věkovými strukturami v roce 1990 a 2011 je zvláště patrný u podílu osob ve vyšším věku. Díky zvyšování naděje dožití se u všech zemí zvýšil podíl žijících osob nad 80 let, zvláště v případě ženské části populace.

Obr. 4: Porovnání relativní věkové struktury obyvatel jednotlivých severských zemí mezi lety 1990 a 2011 (vždy k 1. 1. daného roku)

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

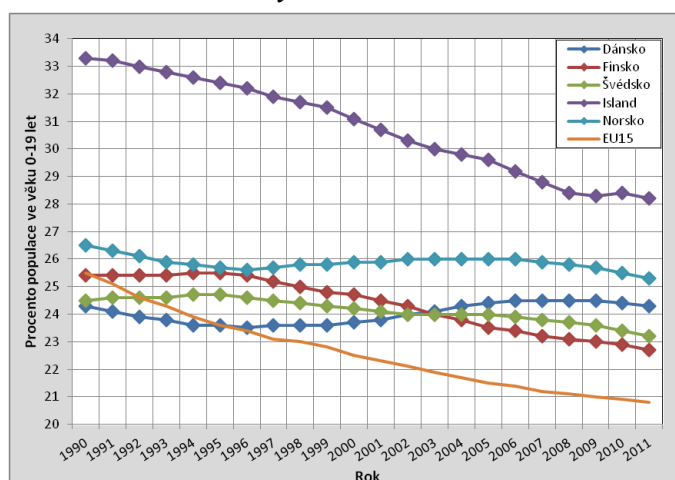
Věková struktura severských zemí má mnoho zářezů typických i pro ostatní evropské populace. Je to například populační vlna po první světové válce, která na současné věkové pyramidě vymizela, ale na věkové struktuře z roku 1990 je stále viditelná, nebo zářez z dob ekonomické krize 30. let 20. století. Dalším společným rysem jsou kohorty narozené ke konci a po druhé světové válce – tzv. poválečný baby-boom. Baby-boom ve Švédsku započal dříve než v ostatní Evropě díky své neutralitě během druhé světové války (Frejka, Calot, 2001, s. 178). Tato populační vlna byla spojena nejen s euforií z konce války, ale také s příchodem početnějších generací narozených po první světové válce do reprodukčního věku. Tyto poválečné generace byly první, které začaly odkládat rodičovství do vyšších věků, a tím způsobily další hluboké zářezy ve věkových pyramidách nejen severských států po roce 1965. Dle Frejky a Calota (2001, s. 144, 155, 169, 179) narození dítěte odkládaly nejvíce ženy

narozené v 50. letech. Kompenzace odkladů rodičovství u generací z druhé poloviny 50. let se realizovaly ve většině severských států od 1. poloviny 80. let spolu se zakládáním rodin u početnějších ročníků z poloviny 60. let (Divišová, 2005, s. 26). Specifickým vývojem prošlo Finsko, které mělo nejhlubší zářez v roce 1973, poté zde došlo k nárůstu a fluktuaci počtu narozených, načež v polovině 80. let se tyto počty ještě snížily a ke kompenzaci docházelo až ke konci 80. let. K další výrazné nepravidelnosti ve věkové struktuře severských zemí došlo v 90. letech. Po roce 1990 došlo k rapidnímu poklesu počtu narozených zejména v případě Švédska, ale také na Islandu. Hodnoty plodnosti nabývaly minim právě na přelomu 20. a 21. století. Poté se počty narozených opět plynule zvyšovaly a obě dvě země mají v současnosti rozšiřující se základnu věkové pyramidy. V ostatních severských zemích tento pokles započal o něco později, většinou kolem roku 1995. Zářez však není tak markantní jako ve Švédsku nebo na Islandu. V posledních přibližně 10 letech jsou počty narozených v případě Dánska a Norska relativně vyrovnané a ve Finsku se základna věkové pyramidy mírně rozšiřuje. Více o aktuálních trendech plodnosti a perspektivách budoucího vývoje je rozpracováno v následujících podkapitolách.

Vývoj věkové struktury populace směrem ke starší populaci, lze také dokumentovat pomocí podílů osob v jednotlivých věkových skupinách. Pro porovnání průběhu demografického stárnutí v severských zemích jsem použila podíly osob ve věku 0–19 let, 65 a více let a 85 a více let. Předproduktivní složka populace, která je zde vymezená jako osoby ve věku 0–19 let, podle mého názoru lépe odpovídá realitě, kde jsou obvykle mladiství v tomto věku na studiích a jsou víceméně stále závislí na podpoře rodiny. Navíc je vývoj tohoto podílu stabilnější a plynulejší než u klasického vymezení předproduktivní složky. Přesto obě dvě vymezení vykazují stejné základní trendy. Na začátku sledovaného intervalu se podíl osob v tomto věku v severských zemích pohyboval v rozmezí 24–27 % (obr. 5). Výjimkou byl Island, který v témže roce nabýval hodnoty přes 33 %. Z této vysoké hodnoty podíl předproduktivní složky na Islandu klesal až do roku 2008, kdy činil 28 %. V následujícím období se podíl pohyboval právě okolo hodnoty 28 %. Převážně klesající trend měl i podíl populace ve věku 0–19 let ve Švédsku a Finsku, který však až do přelomu tisíciletí stagnoval nad 24 % ve Švédsku a nad 25 % v případě Finska. Poté poklesl na současných necelých 23 %. Podobný trend ve vývoji podílu populace v předproduktivním věku sdílí Dánsko a Norsko. Ač v roce 1990 nabývaly rozdílných hodnot (Dánsko 24 %, Norsko téměř 27 %), podíl mírně klesal a od poloviny 90. let lze pozorovat nepatrný nárůst a stagnaci až do roku 2008. Když situaci porovnáme s vývojem průměrného podílu populace ve věku 0–19 let za státy EU 15⁸, tak se zdá, že se současné hodnoty tohoto podílu v severském regionu pohybují na vyšších hodnotách než ve zbytku západní Evropy. Podíl osob ve věku 0–19 je v současnosti pro státy EU 15 pod 21 %. Nicméně data za rok 2012 naznačují další pokles tohoto podílu v příštích letech (Eurostat, 2013).

⁸ Státy EU 15 jsou: Rakousko, Belgie, Francie, Německo, Řecko, Irsko, Itálie, Lucembursko, Nizozemsko, Portugalsko, Španělsko, Spojené království, Dánsko, Finsko a Švédsko.

Obr. 5: Vývoj podílu osob ve věku 0–19 let v severských zemích a EU 15 mezi lety 1990 a 2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

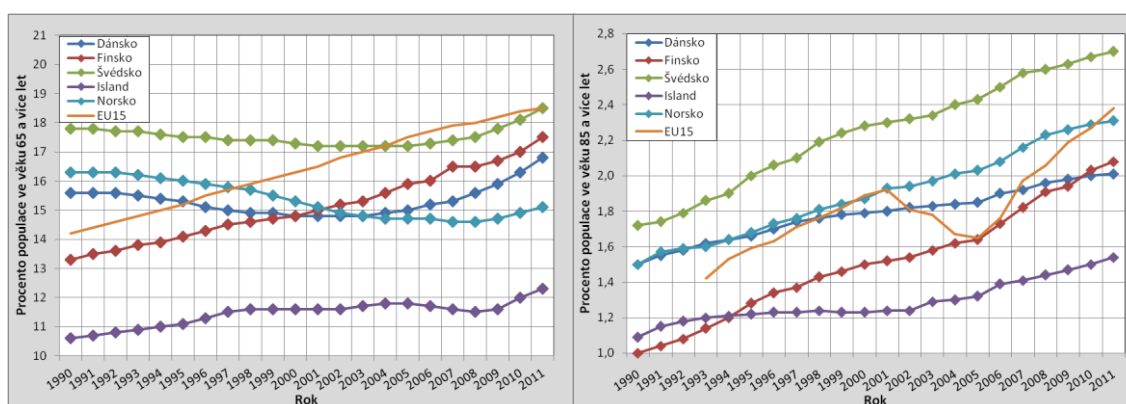
Pokles procenta populace v předproduktivním věku je téměř současně doprovázen vzestupem podílu osob v seniorském věku, tj. 65 a více let. Skupina osob ve věku 65 a více let je však stále relativně heterogenním celkem, a tak se mnohdy vymezuje další skupina ve věku 85 a více let tzv. oldest old. U této skupiny jsou do budoucna předpokládány větší nároky na zdravotní i sociální péči (Rychtaříková, 2011, s. 99–100). Vzestup podílu populace v poproduktivním věku svědčí o demografickém stárnutí populace, které je způsobeno nejen poklesem plodnosti pod hranici prosté reprodukce, ale i prodlužováním naděje dožití. Severské státy měly v roce 1990 i 2011 vysoký podíl této věkové skupiny obyvatel v kontextu se zbytkem Evropy, nicméně Rychtaříková (2011, s. 106) se domnívá, že jejich stárnutí bude pomalejší než ve státech, které mají v současnosti tento podíl nižší, a bude způsobeno převážně snižující se úmrtností ve starším věku.

Ve skupině severských států lze najít jak jednu z nejstarších evropských populací, tak i populaci s relativně mladou věkovou strukturou. Zemí s nejvyšším podílem osob ve věku 65 a více let i 85 a více let v severském regionu bylo po celý sledovaný interval Švédsko (obr. 6). Zároveň je to země, která spolu s Norskem a Dánskem, zaznamenala nejstabilnější vývoj tohoto podílu, a tak se potvrzuje domněnka Rychtaříkové (2011, s. 106) o pomalejším průběhu demografického stárnutí pro země s vysokým podílem osob ve věku 65 a více let a zároveň relativně vyšší plodností. Nejrychleji rostoucí podíl poproduktivní složky populace byl pozorován u Finska. Mezi lety 1990 a 2011 se podíl finské populace v tomto věku zvýšil ze 13 % na 18 %. Průběh křivky u Finska kopírovala i linie průměrného podílu osob ve věku 65 a více let za země EU 15, která v roce 2011 dosahovala stejné hodnoty jako Švédsko. V posledním desetiletí je možné u všech severských zemí pozorovat strmější nárůst tohoto podílu. U Švédska, Finska a Dánska lze o tomto rychlejším vzestupu podílu hovořit od roku 2006. V případě Norska a Islandu je vývoj k vyšším hodnotám znatelný až od roku 2009. Island je severským státem s nejmladší věkovou strukturou. Procento populace v poproduktivním věku bylo v roce 1990 méně než 11 %. Dnes se tento podíl u islandské populace pohybuje nad hodnotou 12 %. Dostupná data za rok 2012 potvrzují rychlejší stoupající trend procenta osob ve

věku 65 a více let u všech severských států, a tak je nutné s touto věkovou kategorií do budoucna počítat a přizpůsobit této situaci i sociální systém státu (Eurostat, 2013).

Zvyšující se význam podílu osob ve věku 85 a více let by nebyl možný bez markantního prodloužení naděje dožití. Ve vyspělých zemích má tento podíl nejrychlejší vzestup v čase, a proto je nutné jeho vývoj sledovat. Podíl populace ve věku 85 a více let se ve Finsku mezi lety 1990–2011 dokonce více než zdvojnásobil (obr. 6). Odlišný vývoj lze pozorovat u populace Islandu. Podíl osob v této věkové kategorii dlouhou dobu stagnoval a to od roku 1991 do roku 2002 a poté narůstal přibližně stejnou rychlostí jako v Dánsku. Pokles hodnoty za průměr zemí EU 15 mezi lety 2002–2005 si vysvětlují jako důsledek vymírání početnějších generací narozených po 1. světové válce.

Obr. 6: Vývoj podílu osob ve věku 65 a více let a osob ve věku 85 a více let v severských zemích a EU 15 mezi lety 1990 a 2011

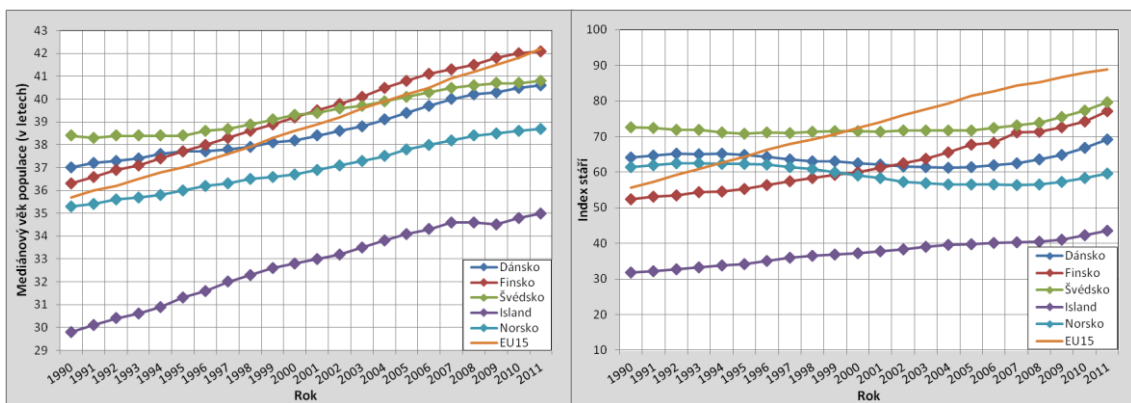

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

Průběh demografického stárnutí je v současné době zkoumán nejen podle podílu osob ve starších věkových kategoriích, ale také s pomocí ukazatelů jako je například mediánový věk populace, což je věk, kterého dosáhla právě polovina populace, nebo index stáří. Index stáří lze interpretovat jako počet osob starších (65 a více let) na 100 osob ve věku 0–19 let. Vývoj mediánového věku populace i indexu stáří má jasný stoupající trend (obr. 7). Mediánový věk populace se v severských státech v uvedeném období zvýšil v průměru o 4 roky. V roce 1990 byla nejvyšší hodnota dosažena ve Švédsku, ale během let 2001 a 2002 se do popředí dostala finská populace, jejíž mediánový věk v roce 2011 činil 42 let a je totožný s průměrnou hodnotou za státy EU 15. Největší nárůst mediánového věku zaznamenalo již zmíněné Finsko, a to o necelých 6 let, a Island, který má hodnoty znatelně nižší než zbytek severských zemí a u něhož tento ukazatel vzrostl o více než 5 let. Zatímco se většina zemí severského regionu v současnosti pohybuje nad hodnotou 40 let, Island nabývá hodnotu okolo 35 let. Naopak nejmenší vzestup byl zaregistrován v případě Švédska. Na začátku vymezeného časového intervalu byl mediánový věk ve Švédsku, Dánsku i Finsku vyšší než u průměru za EU 15, avšak dnes se hodnoty všech severských zemí pohybují pod tímto průměrem, jen Finsko má mediánový věk s EU 15 totožný. Lze tedy opět konstatovat, že populace severských států, vyjma Finska, v posledních letech stárnou pomaleji, než je tomu tak v ostatních zemích EU 15.

Index stáří je jeden z nejpoužívanějších ukazatelů při analýze stáří věkové struktury. Na rozdíl od klasického vymezení indexu stáří, který počítá s dětskou složkou jako se skupinou osob ve věku 0–14 let, index stáří vymezený pro tuto práci zatím běžně nepřekračuje hodnotu 100 (obr. 7). Na počátku intervalu severské státy, vyjma Islandu, který má oproti ostatním státům v této skupině relativně mladou věkovou strukturu, vykazovaly již hodnoty nad 50. To znamená, že na jednoho seniora ve věku 65 a více let připadali dva mladí lidé ve věku 0–19 let. Severskou zemí, která zaznamenala největší nárůst tohoto indexu, je opět Finsko. V roce 1990 mělo Finsko mezi severskými státy druhou nejnižší hodnotu indexu stáří a během jednadvaceti let se zařadilo hned za jednu z nejstarších evropských populací vůbec. Hodnoty za rok 2012 dokonce naznačují, že v příštích letech bude Finsko nabývat vyšších hodnot indexu stáří než ve Švédsku (Eurostat, 2013). Nejvyšší hodnoty mezi lety 1990–2011 byly pozorovány ve Švédsku, které se dlouhou dobu pohybovalo na hodnotách nad 70. Dnes je hodnota indexu stáří ve Švédsku 80, to znamená, že na jednoho seniora (65 a více let) už připadá jen jeden a čtvrt mladého člověka ve věku 0–19 let. Nejnižších hodnot indexu stáří nabývá tradičně Island. I když v uplynulých letech došlo ke zvýšení tohoto indexu, a to z hodnoty těsně nad 30 na hodnotu 45, stále se ani zdaleka nepřibližuje ostatním státům severského regionu. U všech sledovaných států lze přibližně od roku 2008 pozorovat zrychlení růstu tohoto indexu, což potvrzují i data za rok 2012 (Eurostat, 2013). Tento nárůst je způsoben tím, že početné kohorty narozené ve 40. letech 20. století začaly dosahovat seniorského věku. Index stáří za země EU 15 zaznamenal také markantní nárůst v letech 1990–2011 a od roku 2000 vykazoval hodnoty vyšší než v jednotlivých severských zemích. V roce 2011 byla hodnota indexu stáří v EU 15 o deset bodů vyšší než ve Švédsku. Zajímavou skutečností při sledování vývoje indexu stáří v Norsku je fakt, že v roce 1990 nabývalo o něco málo vyšší hodnoty než v roce 2011.

Obr. 7: Vývoj mediánového věku populace a indexu stáří v severských zemích a EU 15 v letech 1990–2011

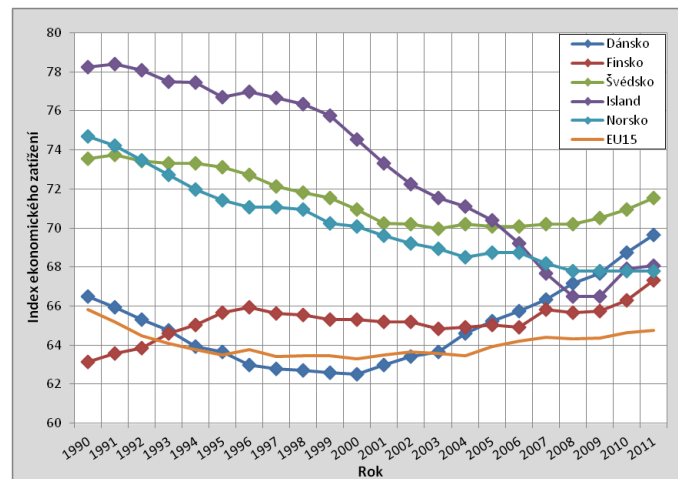
Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

Demografické stárnutí obyvatelstva zesiluje nátlak na sociální systémy všech států, které se s tímto nevyhnutelným demografickým procesem potýkají. Sociální státy severského regionu nejsou výjimkou. Další ukazatel, který se zaměřuje na zatíženost těchto systémů, je index ekonomického zatížení. Index udává počet osob závislých tj. ve věku 0–19 let a 65 a více let na 100 osob ekonomicky aktivních (20–64 let). Tento ukazatel je vhodný pro posouzení příznivosti věkové struktury pro ekonomický rozvoj, avšak nezohledňuje, zda je v závislé složce víc seniorů nebo mladých lidí do 19 let. Přičemž do skupiny osob do 19 let se investuje

a v budoucnu tito lidé přejdou do složky ekonomicky aktivní, kdežto seniorská složka již svůj ekonomický status nezmění (Vítková, 2009, s. 5–6). Pro ekonomický rozvoj země jsou samozřejmě výhodnější nízké hodnoty indexu ekonomického zatížení.

V roce 1990 by se daly severské země podle indexu ekonomického zatížení rozdělit na dvě skupiny. V první skupině, kam patří Island, Norsko a Švédsko, index klesal a ve druhé skupině, v Dánsku a Finsku, došlo naopak ke zvýšení ekonomické zatíženosti (obr. 8). V průběhu let se tyto dvě skupiny přibližovaly a dnes je mezi nevíce a nejméně ekonomicky zatíženým státem rozdíl pouze 4 body. V posledních letech, přibližně od roku 2008, index ekonomického zatížení v severských zemích opět narůstá, výjimkou je Norsko, které od roku 2007 stagnuje. Důvodem jsou opět generace ze 40. let, které dosahují seniorského věku. Nadprůměrnou zatíženost sociálních systémů v severských zemích dokumentuje jejich aktuální pozice nad průměrem za státy EU 15, způsobená jak relativně vysokým podílem osob ve věku 65 a více let, tak osob ve věku 0–19 let.

Obr. 8: Vývoj indexu ekonomického zatížení v severských zemích a EU 15 v letech 1990–2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

Na závěr oddílu struktura obyvatelstva dle věku a pohlaví lze konstatovat, že demografické stárnutí již významně zasáhlo severský region, s výjimkou Islandu, který si svou vyšší úroveň plodnosti stále udržuje mladší věkovou strukturu. Zároveň se potvrzuje domněnka Rychtařikové (2011, s. 106) o nynějším pomalejším průběhu demografického stárnutí pro země s dlouhodobě vyšším podílem osob ve věku 65 a více let a s relativně vyšší plodností. Minimálně Dánsko, Norsko a Švédsko měly tento podíl v roce 1990 relativně vysoký v kontextu s ostatními evropskými zeměmi. Nicméně tento podíl dlouhou dobu stagnoval a další růst je markantní až od roku 2006. Dnes se severské země ve většině vybraných ukazatelů věkové struktury pohybují pod průměrem za země EU 15, jen v případě podílu osob ve věku 0–19 let a indexu ekonomického zatížení jsou tyto země nad průměrem EU 15. Index ekonomického zatížení nabývá vyšších hodnot právě z důvodu vyššího podílu osob ve věku 0–19 let a zároveň stabilně vyššího podílu osob v seniorském věku (65 a více let), který se v posledních letech ještě navýšil díky početným generacím ze 40. let překračujících hranici 65 let. Je na sociálních systémech severských států, jak se s tímto zatížením vypořádají. V posledních letech severské

státy zohlednily očekávanou délku života a změny v proporcích základních skupin obyvatelstva a promítly ji do reformy důchodových systémů. Novotná (2010, s. 74) považuje koncepci severských států blahobytu za dlouhodobě udržitelné, právě díky včasným reakcím na změny podmínek uvnitř státu i v okolním světě.

4.2 Plodnost

Proces rození spolu s procesem vymírání je základní složkou demografické reprodukce. Po ukončení demografické revoluce a se stabilizací úmrtnosti na nízké úrovni je populační vývoj vyspělých zemí ovlivňován právě porodností. Porodnost závisí především na plodivosti (fekunditě), což je „schopnost muže a ženy rodit děti“, a reprodukčním chování párů (Kalibová, 2001, s. 27). Výsledným efektem je plodnost neboli fertilita, vyjádřená počtem narozených dětí. Termíny plodnost a porodnost však nejsou synonyma. Porodnost vztahuje živě narozené děti ke střednímu stavu obyvatel a plodnost je vztahuje pouze k ženám v reprodukčním věku (Pavlík et al., 1986, s. 290). Podkapitola pojednává o plodnosti v severských zemích, které v současné době vykazují vyšší hodnoty ukazatelů plodnosti než zbytek Evropy. Vývoj plodnosti nejen v severském regionu je ovlivněn mnoha faktory, ať už ekonomickou situací země, časováním, migrací, tak i například populační a rodinnou politikou. Řád rození v severských zemích je svým způsobem specifický a bývá označován jako „severský režim plodnosti“ (Andersson et al., 2009, s. 339, Rønsen, Skrede, 2008, s. 115).

4.2.1 Intenzita plodnosti

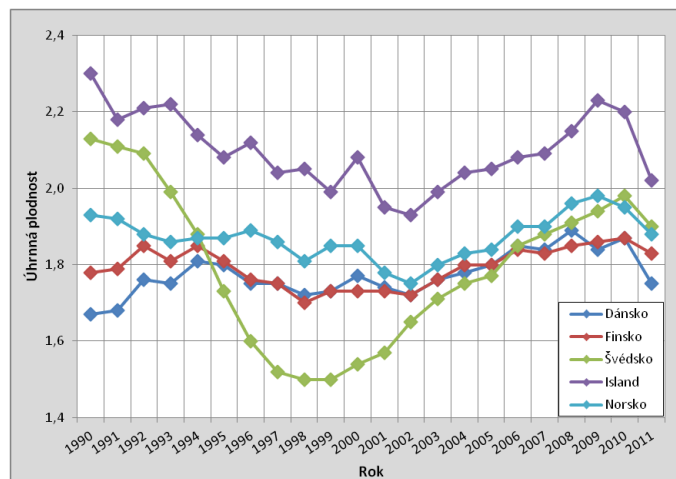
Intenzita plodnosti je nejčastěji měřena dle úhrnné plodnosti, která vyjadřuje počet dětí, jenž by se narodil jedné ženě během jejího reprodukčního období, kdyby specifické míry plodnosti zůstaly neměnné přibližně 35 let. Úhrnná plodnost tedy vystihuje plodnost v tzv. fiktivní generaci. Tento ukazatel je citlivý na změny v časování a pořadí narození dítěte, ale i na změny vnějších podmínek (např. ekonomika, rodinná politika, legislativa). V longitudinálním pohledu se míry plodnosti sčítají pouze v jedné generaci. Ukazatel vycházející z longitudinálního pohledu se nazývá konečná plodnost a průběh její křivky bývá plynulejší (Kalibová, 2001, s. 28). Z důvodu dostupnosti dat je častěji používána právě úhrnná plodnost a není tomu jinak ani v této práci.

Intenzita plodnosti v severských zemích je jedna z nejvyšších v Evropě (The World Factbook, 2013). Tato skutečnost vyzývá mnoho badatelů k výzkumu plodnosti právě v tomto regionu (např. Frejka, Calot, 2001, Hoem, 2005, Rønsen, Skrede, 2008, Anderson et al., 2009). Domnívám se, že bližší výzkum reprodukčních zákonitostí v těchto zemích by mohl nastínit cestu pro evropské státy, které se potýkají s velice nízkou plodností. Tento názor však nesdílí Carlson (2005), který odmítá jít cestou Švédska za účelem vyšší úrovně plodnosti a doporučuje si vzít příklad ze Spojených států amerických. Spojené státy sice nabývají vyšších hodnot úhrnné plodnosti, ale tamější situace je mnohem složitější, zvláště pokud jde o rozdílnou plodnost různých etnik. Navíc americká společnost je odlišná od té evropské, respektive

severské, a proto si myslím, že pokud bychom chtěli hledat vzory, jak se se vypořádat nejen s plodností pod zachovnou hranicí, tak bychom měli pátrat v Evropě.

Úhrnná plodnost v severských státech mezi lety 1990 a 2011 nikdy neklesla pod 1,5 dítěte na ženu (obr. 9). Na první pohled se zdá, že Norsko, Finsko a Dánsko sledují velmi podobný trend, ačkoliv Norsko nezaznamenalo v letech 1994–2000 stejný pokles jako tyto dvě země, což může být dáno ekonomickou recesí v Dánsku a Finsku. Tento vývoj víceméně kopíruje od přelomu tisíciletí i Island, i když na vyšších hodnotách úhrnné plodnosti. Odlišný vývoj úhrnné plodnosti zaznamenalo Švédsko, které má tuto křivku dlouhodobě rozkolísanější, než je tomu v ostatních zemích severského regionu. Od poloviny 80. let docházelo ke zvyšování plodnosti ve všech severských zemích, nejvíce však ve Švédsku, které se v roce 1990 vyšplhalo až na hodnotu přesahující 2,1 dítěte na ženu (Andersson et al., 2009, s 319). V průběhu 90. let se úhrnná plodnost v Norsku, Finsku a Dánsku stabilizovala a její pokles byl velmi mírný. Výraznější pokles nastal na Islandu a ještě více ve Švédsku, jehož úhrnná plodnost prudce klesala až do roku 1998, kdy nabývala pouze 1,5 dítěte na ženu. Následně plodnost ve Švédsku opět strmě stoupala až na hodnoty těsně pod 2,0 dítěte na ženu. Výkyvy křivky úhrnné plodnosti jsou pro Švédsko typické a často je tak tato křivka připodobňována k horské dráze (Hoem, Hoem, 1996, Rønsen, Skrede, 2008). Hluboký propad švédské plodnosti v 90. letech ovlivnila především ekonomická recese. V tomto období se zvyšovaly míry nezaměstnanosti zvláště ve veřejném sektoru, kde nacházelo uplatnění mnoho žen, a vlivem nedostatku financí se omezovala i mnohá opatření rodinné politiky. Došlo například ke snížení příspěvku na rodičovské dovolené a příspěvek na děti třetího a vyššího pořadí byl od roku 1996 zrušen.

Obr. 9: Vývoj úhrnné plodnosti v severských zemích v letech 1990–2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní zpracování

Zvláštní skutečností zůstává fakt, že se v tomto období s podobnými ekonomickými problémy potýkalo i Dánsko a Finsko, a k tak dramatickému poklesu plodnosti u nich nedošlo (Hoem, Hoem, 1996, s. 16–17). Čím se tedy Švédsko tak liší od těchto zemí? Andersson (2002, s. 80) poukazuje na určitý soulad cyklů ekonomiky a plodnosti ve Švédsku, který je způsoben sociálním systémem, který je příliš závislý na vývoji ekonomiky. Hoem a Hoem (1996, s. 17) se domnívají, že obyvatelé Švédska nadměru spoléhají na sociální sféru státu a že společenské náladě napomohl i švédský tisk, který recesi zveličil. Ač se zdá křivka úhrnné plodnosti velice

rozkolísaná, v longitudinálním pohledu je plodnost ve Švédsku jedna z nejstabilnějších na světě (Andersson et al., 2009, s. 320).

Pokles či stabilizaci plodnosti v jednotlivých severských státech v 90. letech od roku 2002 nahradil značný růst trvajícím přibližně do roku 2008, který pravděpodobně souvisel s odkladem narození dítěte do vyššího věku. Poté se růst zastavil a v posledních letech úhrnná plodnost v severských zemích poklesla. Je otázka, zda bude pokles dlouhodobý, nebo se jedná jen o krátkodobý výkyv vlivem ekonomické krize let 2008–2010.

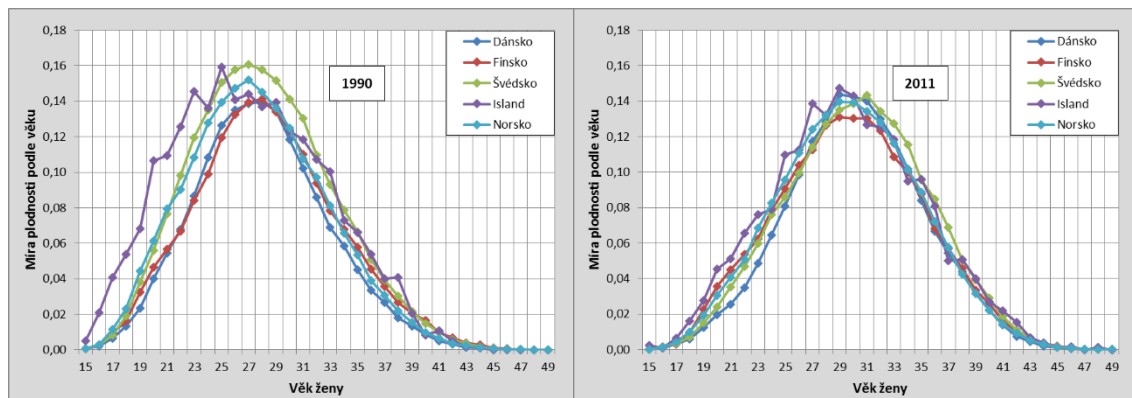
4.2.2 Časování plodnosti

Časování plodnosti bývá nejčastěji znázorňováno pomocí rozložení plodnosti podle věku, nebo průměrným věkem matky při narození dítěte, který intenzivně narůstal v uplynulých zhruba padesáti letech. Běžný věk při zakládání rodiny se v průběhu druhého demografického přechodu značně změnil. Ženy ze severských zemí byly jedny z prvních, které začaly svou plodnost odkládat ke hranici 30 let. Změna hodnotových orientací od poloviny 60. let znamenala především více individualismu. Společnost se tak začala více orientovat na vlastní potřeby a vlastní rozvoj, jako je vyšší vzdělávání a budování kariéry. Tyto skutečnosti oddálily založení rodiny do vyšších věků, což mimo jiné umožnily i moderní metody antikoncepce a asistované reprodukce. Odklad narození dítěte do vyššího věku nebyl v severských zemích po dlouhou dobu doprovázen snížením intenzity plodnosti. Generace žen narozené v 50. letech a kolem roku 1960 vykompenzovaly celý deficit plodnosti vzniklý právě tímto odkladem (Frejka, Calot, 2001, s. 127). Velký vliv na časování má, nejen v severských zemích, i úroveň dosaženého vzdělání ženy. Ženy s vysokoškolským vzděláním mají sklon oddalovat narození dítěte více než ženy s nižším vzděláním. To však vždy neznamená, že mají méně dětí. Pravděpodobnost mít dítě druhého a třetího pořadí je často pozitivně spojena s vyšším vzděláním (Rønsen, 2004, s. 159).

Odklad plodnosti do vyššího věku je dlouhodobým procesem, který se odehrává ve většině vyspělých zemích. Největší posun v rozložení intenzit plodnosti se odehrál v průběhu druhého demografického přechodu po roce 1965. Posun těžiště plodnosti mezi lety 1990 a 2011 však není zanedbatelný a lze zde pozorovat i rozdíly mezi jednotlivými severskými zeměmi. Zdá se, že finské ženy začaly svou plodnost odkládat dříve a byly tedy v tomto ohledu v roce 1990 trochu napřed před ostatními státy severského regionu. Následovaly je ženské populace ze Švédska a Dánska a nakonec i z Norska a Islandu (obr. 10). Tuto skutečnost potvrzuje Rønsen a Skrede (2008, s. 107–108) a Andersson et al. (2009, s. 321–322) též v longitudinálním pohledu. Mezi lety 1990–2011 se těžiště plodnosti ve většině severských zemí posunulo z vrcholu okolo 27 let na 30 let, ve Švédsku dokonce na 31 let. Během uplynulých jednadvaceti let navíc došlo k rozšíření věkového intervalu, ve kterém nejčastěji ženy rodí děti. Vrchol křivky rozložení plodnosti podle věku již není tak ostrý a těžiště plodnosti je tak rozloženo do více věků, které mají nejvyšší plodnost. V roce 1990 se průběhem této křivky nejvíce lišil Island, jehož plodnost vrcholila ve věku 25 let. Nicméně v roce 2011 se rozložení plodnosti dle věku islandských žen lišilo od ostatních severských států jen málo. Na počátku sledovaného období se však odlišovaly i norské a švédské ženy, které realizovaly plodnost o poznání dříve

než ženy z Finska a Dánska. V roce 2011 křivky rozložení plodnosti dle věku v severských zemích konvergovaly a jejich průběh je nyní velmi podobný.

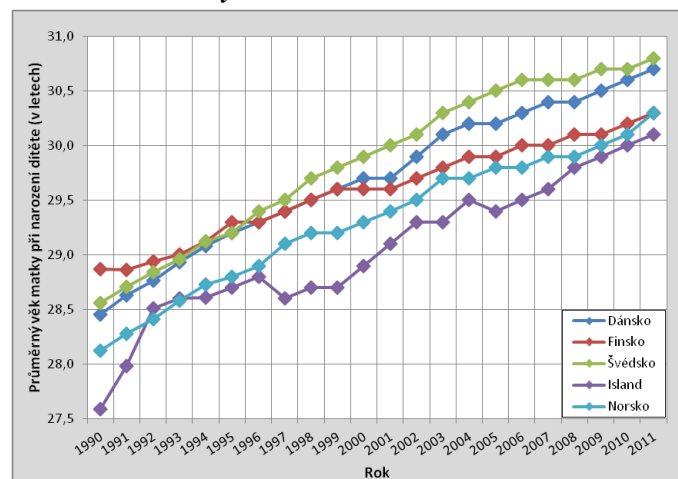
Obr. 10: Posun v rozložení intenzit plodnosti dle věku v severských zemích mezi lety 1990 a 2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní zpracování

Průběh posunu plodnosti do vyššího věku dokumentuje i průměrný věk matky při narození dítěte (obr. 11). Ve sledovaném období tento ukazatel v severských státech narostl v průměru o 2 roky (Eurostat, 2013). Není překvapením, že největší nárůst mezi lety 1990–2011 zaznamenal Island, který svou plodnost začal odkládat později než zbytek severského regionu. K prudkému zvýšení průměrného věku matky při narození dítěte na Islandu došlo především v letech 1990–1992. Naopak nejnižší nárůst tohoto ukazatele proběhl ve Finsku, které bylo již v roce 1990 na velmi vysokých hodnotách (28,9 let). Finsko si však svou pozici neudrželo dlouho. Od roku 1996 lze mezi severskými státy nejvyšší věk matky při narození nalézt ve Švédsku, za kterým je v těsném závěsu Dánsko. Dánsko i Švédsko se v současné době blíží hodnotě 31 let.

Obr. 11: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte v severských zemích v letech 1990–2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní zpracování

Je otázkou, zda a do jakého věku lze narození dítěte do budoucna posouvat. Je možné, že díky pokroku ve zdravotnictví, zejména v oblasti asistované reprodukce, bude narození dítěte uskutečnitelné ve stále vyšším věku. V tomto případě by děti byly od svých matek stále více

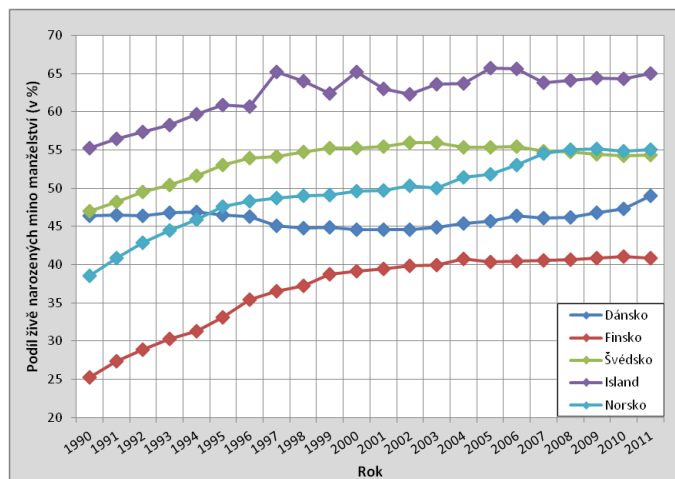
generačně vzdálenější, a tak nelze vyloučit ani eventuelní vzdálenost v postojích a hodnotách a z nich plynoucí nedostatek vzájemného porozumění.

4.2.3 Mimomanželská plodnost

Mimomanželská plodnost je dalším aspektem reprodukčního chování, který se nejčastěji vyjadřuje podílem dětí narozených mimo manželství. Tento ukazatel od počátku druhého demografického přechodu nepřetržitě roste, jelikož došlo nejen k odkladu rození dětí do vyšších věků, ale také k rozšíření jiných druhů soužití než jen manželství (Lesthaeghe, 2010, s. 211). S oslabením významu „tradiční rodiny jako instituce“ došlo i k přerušení pozitivního vztahu mezi manželstvím a plodností (Sobotka, 2008, s. 172). Předpoklad, že čím vyšší je podíl vdaných žen, tím je i větší pravděpodobnost vyšší úrovně plodnosti, tedy v severských zemích již neplatí (Vandeschrick, 2000, s. 66). Specifický historický a kulturní vývoj v tomto regionu spolu s druhým demografickým přechodem zapříčinily vyšší hodnoty podílu dětí narozených mimo manželství.

Tento podíl je v severských zemích dlouhodobě vyšší než ve většině Evropy. V roce 1990 tak tyto země začínaly na relativně vysokých hodnotách. Průměrný podíl živě narozených mimo manželství v severských zemích byl v celém časovém intervalu vyšší než průměr za země EU 15. V roce 1990 průměr za severské státy činil více než 42 %, kdežto průměr EU 15 dosáhl hodnoty pouhých 16 %. V roce 2011 to bylo téměř 53 % oproti necelým 38 % v EU 15 (Eurostat, 2013). Severské země se tedy v tomto aspektu reprodukčního chování nesporně odlišují od zbytku Evropy. Nicméně rozdíly lze nalézt i mezi jednotlivými státy tohoto regionu. V roce 1990 se od ostatních severských států značně lišilo Finsko, kde se rodilo pouhých 25 % dětí mimo manželství, přičemž Švédsko a Dánsko nabývaly hodnot nad 45 % (obr. 12). Ve zkoumaném období Finsko zaznamenalo značný nárůst tohoto podílu a od roku 2004 kolísá nad hodnotou 40 %. Další zemí, kde se tento podíl významně zvýšil, bylo Norsko. Podíl zde narostl z necelých 39 % na 55 % v roce 2011. Nejvyšší podíl dětí narozených mimo manželství drží stabilně Island, kde se už v roce 1990 rodila více jak polovina dětí mimo manželství a dnes jsou to již necelé dvě třetiny. Dánsko dlouhodobě osciluje kolem hodnoty 45 %, avšak vývoj podílu v posledních letech naznačuje další možný nárůst. Obdobně tomu bylo ve Švédsku, kde podíl narůstal přibližně do roku 1997 a pak se ustálil na hodnotách kolem 55 %.

Obr. 12: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství v severských zemích v letech 1990–2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní zpracování

Severské státy se v mnoha ohledech ukázaly jako průkopníci ve vývoji vyspělé Evropy, a tak lze předpokládat, že i v dalších evropských zemích dojde k masivnímu nárůstu podílu dětí narozených mimo manželství. Nicméně manželství má i jinou funkci než jen za účelem založení rodiny, a to funkci majetkoprávní. Na tento nedostatek reagovala Francie a ustanovila tzv. občanský pakt solidarity, který lze uzavřít jak pro osoby různého tak stejného pohlaví.

Závěrem podkapitoly o plodnosti lze konstatovat, že reprodukční chování v severských zemích má svá specifika. V evropském kontextu jsou severské země typické vyšší intenzitou plodnosti a zároveň vysokou participací žen na pracovním trhu, která je umožněná vstřícnou rodinnou politikou. Navíc zde odklad rodičovství do vyššího věku započal mnohem dříve než ve zbytku Evropy. Dalším charakteristickým prvkem jsou vysoké hodnoty podílu živě narozených mimo manželství, které jsou výsledkem mnoha historických a kulturních faktorů. Stejně jako Bradshaw (2000, s. 327) se domnívám, že protestantské náboženství mělo v mnoha ohledech velký vliv na vývoj těchto zemí, včetně reprodukčního chování jejich obyvatel.

4.3 Úmrtnost

Úmrtnostní poměry v daném území jsou často vyjádřením tamní kvality života a životního prostředí spolu se stylem života jeho obyvatel, a tak je i úroveň úmrtnosti obecnou charakteristikou vyspělosti země. Před demografickou revolucí úmrtnost značně kolísala vlivem válek, epidemií či hladomorů. Až demografická revoluce přinesla rapidní zlepšení úmrtnostních poměrů a úmrtnost se ustálila na relativně nízkých hodnotách. V počátcích zlepšování úmrtnostních poměrů hrálo zásadní roli snižování úmrtnosti v prvním roce života. Nyní se hodnoty kojenecké úmrtnosti ve vyspělých zemích dostaly na tak nízkou úroveň, že je již velice obtížné dosáhnout dalších zlepšení, a proto se v posledních letech nárůst naděje dožití odehrával zejména díky snížení úmrtnosti ve vyšším věku, především na nemoci oběhového systému (Hoffmann, 2006, s. 17). Dalším zajímavým aspektem při zkoumání délky naděje dožití je rozdíl mezi muži a ženami, který má jak biologické tak sociální příčiny. Přirozenou

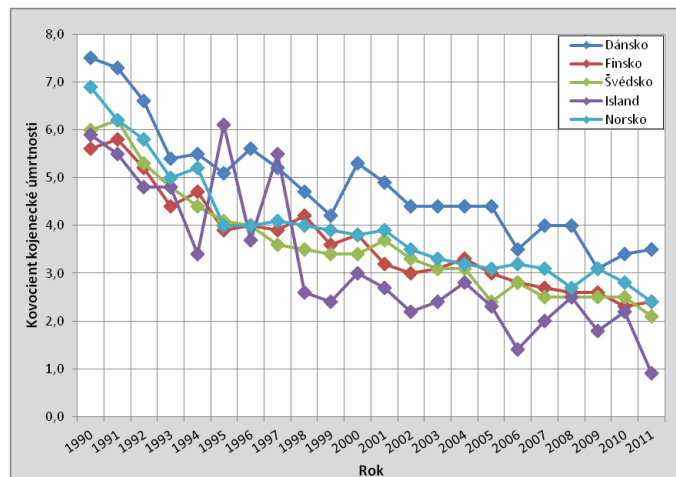
(biologickou) diferencí mezi pohlavími vysvětluje rozdíl 2–3 roky a zbytek je přisuzován rozdílnému životnímu stylu (Juel, 2006, s. 33). Z důvodu srovnatelnosti byly v této práci použity na popis úmrtnostních poměrů dvě základní demografické charakteristiky, a to kvocient kojenecké úmrtnosti a naděje dožití.

4.3.1 Kojenecká úmrtnost

Jak bylo uvedeno výše, úroveň úmrtnosti je i vyjádřením kvality života v daném území. Pro charakteristiku životní úrovně země se tradičně používá kvocient kojenecké úmrtnosti, což je demografický ukazatel, jenž prodělal nejvýraznější pokles v čase. Ve vyspělých státech se tento kvocient drží na tak nízkých hodnotách, že se jeho další snižování stává stále obtížnějším. Ještě v 70. letech 20. století se kojenecká úmrtnost v Dánsku a Finsku pohybovala na hodnotách vyšších než 13 ‰ (Pavlík et al., 1986, s. 144–145). Dnes tento ukazatel v severských státech stabilně nabývá hodnot pod 4 ‰ (Eurostat, 2013). Z tohoto důvodu se v současné době na délku naděje dožití podepisuje více úmrtnost ve středním a starším věku. Přesto úmrtí v mladém věku mají obecně za následek větší ztráty v naději dožití než je tomu u úmrtí ve starším věku, a tak je kojenecká úmrtnost stále jedním z nejsledovanějších demografických ukazatelů (Juel, 2006, s. 29).

Severské státy byly opět mezi prvními evropskými zeměmi, kde se začaly vylepšovat úmrtnostní poměry, a to již od druhé dekády 19. století. V té době ještě nebyly tyto státy tak vyspělé, a tak je předmětem diskuse, proč právě v tomto regionu započal růst naděje dožití. Vaupel (2009, s. 352–353) předpokládá, že určitou roli hrála organizovaná, soudržná, rovnostářská a relativně vzdělaná společnost typická právě pro severské země. Prudký pokles začal zejména v případě kojenecké úmrtnosti. Již v roce 1990 severské země dosahovaly nízkých hodnot tohoto ukazatele a během následujících jednadvaceti let se tyto hodnoty snížily tak, že podíl úmrtí v prvním roce života je v celkovém počtu zemřelých téměř zanedbatelný. Během let 1990–2011 došlo ve všech severských státech ke snížení tohoto kvocientu na méně než polovinu hodnoty z roku 1990. Ve Švédsku a Norsku kojenecká úmrtnost poklesla na téměř jednu třetinu původní hodnoty. K největšímu poklesu intenzity úmrtnosti v prvním roce života však došlo na Islandu, kde kojenecká úmrtnost v roce 2011 činila pouhých 0,9 ‰ (obr. 13). Nicméně vzhledem k populační velikosti Islandu se jedná o velmi malé počty událostí, a proto je nutné vzít v úvahu možný vliv náhody. Statistic Iceland (2013) tuto problematiku řeší pětiletými průměry většiny ukazatelů, včetně kvocientu kojenecké úmrtnosti. Díky takto malým počtům událostí může jen nepatrné zvýšení či snížení absolutních počtů zemřelých v prvním roce života způsobit výkyv tohoto ukazatele, což dokumentuje i značná rozkolísanost této křivky nejen v případě Islandu. Naopak vyšší hodnoty kojenecké úmrtnosti po celý sledovaný časový interval vykazovalo Dánsko, jehož vývoj směrem ke snižování úmrtnosti zaostává již od 60. let 20. století (Juel, 2006, s. 34). Ostatní země severského regionu se pohybují okolo velmi podobných nízkých hodnot. Island, Švédsko, Finsko a Norsko zaujímaly v roce 2011 první čtyři pozice v žebříčku evropských zemí dle kojenecké úmrtnosti. Dánsko se umístilo až na 16. příčce, a tak je jeho hodnota kvocientu kojenecké úmrtnosti vyšší nejen v kontextu severského regionu, ale i v Evropě (Eurostat, 2013).

Obr. 13: Vývoj kvocientu kojenecké úmrtnosti v severských zemích v letech 1990–2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní zpracování

4.3.2 Naděje dožití

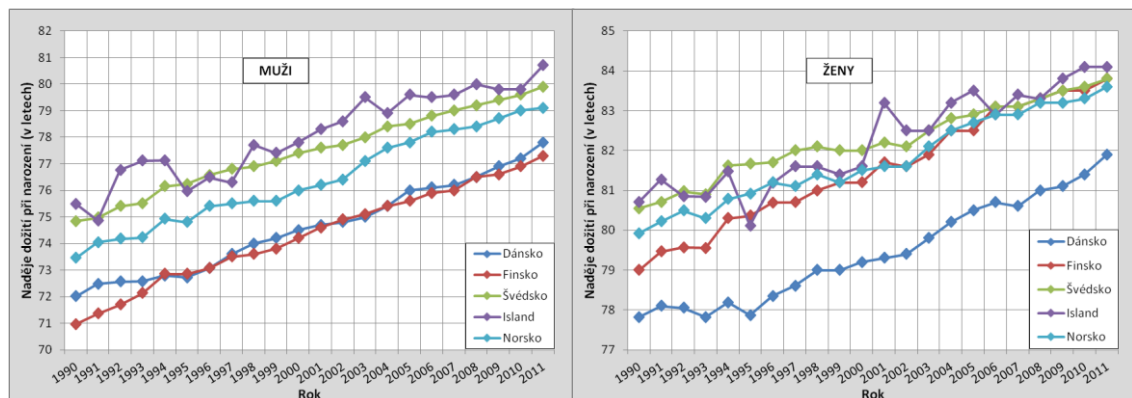
Naděje dožití je jednou z esenciálních demografických charakteristik. Naděje dožití neboli střední délka života vychází z tzv. úmrtnostních tabulek, které poskytují nejpřesnější vyjádření intenzity úmrtnosti v dané populaci. Tento ukazatel nepodléhá vlivům věkové struktury populací, a proto je vhodný pro mezinárodní srovnání. Střední délku života lze charakterizovat jako průměrný počet let zbývajících k dožití osobě právě x-leté (Kalibová, 2001, s. 23–25). V této práci jsem pro analýzu úmrtnosti v pěti severských zemích použila kvocient kojenecké úmrtnosti a naději dožití při narození a ve věku 65 let.

Stálý růst naděje dožití započal v tomto pokrokovém regionu po roce 1810. Prodlužování délky naděje dožití bylo po dlouhou dobu vedeno Švédskem, Dánskem a Norskem. Dnes je na vrcholu naděje dožití Japonsko. Nicméně zvrát v naději dožití nezahrnuje jen změnu vedoucího regionu, ale také zásadní transformaci v mechanismu prodlužování tohoto ukazatele. Počáteční zvyšování střední délky života bylo způsobeno převážně díky redukcí úmrtnosti v mladém věku, zejména na infekční choroby. Dnes je to úmrtnost ve středním a starším věku, která má na svědomí další prodlužování tohoto ukazatele. Jedná se především o zlepšení úmrtnosti na chronická onemocnění spolu se změnou životního stylu populace (Vaupel, 2009, s. 353–354). Další zákonitostí v řádu vymírání je rozdíl mezi úmrtností mužů a žen, který má nejen biologický, ale také sociální původ (Oksuzyan et al., 2008, s. 97).

Naděje dožití má v severském regionu dlouhodobě rostoucí trend. Naděje dožití při narození u mužů v severských státech narostla během let 1990–2011 v průměru o 5,6 let a u ženské populace o 3,8 roku (Eurostat, 2013). Nejprudší zlepšení úmrtnostních poměrů zaznamenalo, jak v případě žen, tak v případě mužů Finsko. Státy dle mužské naděje dožití při narození, lze rozdělit do dvou skupin (obr. 14). První skupinu vede Island spolu se Švédskem a Norskem, které se hodnotám těchto dvou států stále více přibližuje. Na nejvyšší hodnoty mužské střední délky života se dostal Island, který se v roce 2011 blížil hranici 81 let. Švédsko dosahuje hodnoty téměř 80 let a norská naděje dožití při narození u mužů přesahuje 79 let. Od

těchto států se odděluje Dánsko a Finsko, kde je výrazně horší úmrtností situace. Rozdíl mezi Finskem a Dánskem je navíc v tom, že finská naděje dožití byla vždy nejnižší v severských zemích, ale stále roste a pomalu se přibližuje hodnotám první skupiny, kdežto Dánsko nabývalo do 1. poloviny 20. století nejvyšších hodnot v severských zemích a ve druhé polovině tuto pozici ztratilo (Juel, 2006, s. 30). Odlišnost vývoje úmrtnosti Finska od Dánska platí zvláště v případě finských žen, kde došlo k výraznému zlepšení jejich úmrtnostních poměrů, a tak se Finsko zařadilo mezi severské státy s velmi vysokou střední délkou života žen blížící se hodnotě 84 let. Finsko bylo také zemí, kde tento ukazatel během let 1990–2011 zaznamenal největší nárůst, a to o 6,3 roku pro muže a 4,8 roku pro ženy. Zaostávání dánské naděje dožití má původ ve druhé polovině 20. století, kdy naděje dožití nerostla tak rychle jako v ostatních severských zemích, a v 70. letech, kdy tento ukazatel stagnoval zvláště v případě žen ve středním věku. Tuto zhoršenou úmrtnostní situaci lze v Dánsku přičíst zvýšené konzumaci alkoholu a tabákových výrobků a jejich následkům (Hoffmann, 2006, s. 28). Juel (2006, s. 40) dokonce vypočítal, že kouřením muži v průměru ztrácejí 3,5 roku a ženy 3,0 roku svého života. Nicméně v posledních letech dochází k postupnému snižování úmrtnosti ve středním i starším věku, a tak i dánská naděje dožití narostla o 5,8 let pro muže a 4,1 let pro ženy.

Obr. 14: Vývoj naděje dožití při narození odděleně za muže a ženy v severských zemích v letech 1990–2011

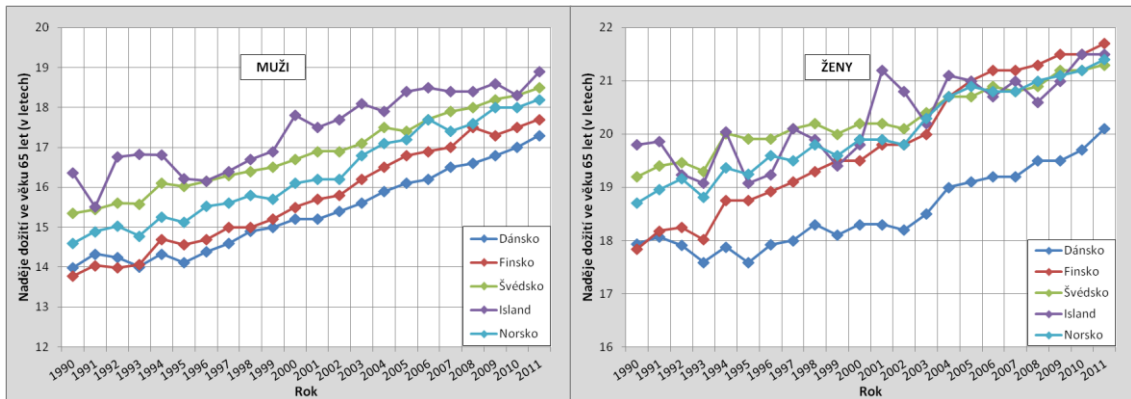

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní zpracování

Podobné trendy lze pozorovat i u vývoje naděje dožití ve věku 65 let, i když v případě mužů nedochází k tak markantnímu oddělování Finska a Dánska (obr. 15). Dánsko se však stále značně liší od zbytku severských zemí, co se týče ukazatele vypočítaného za ženskou populaci. Díky stále se snižující úmrtnosti v tomto věku během let 1990–2011 došlo k rapidnímu nárůstu tohoto ukazatele. Muži se ve věku 65 let dožívají v průměru o 3,3 roku více, než tomu bylo roku 1990, a ženy o 2,5 roku. Prodlužování tohoto ukazatele můžeme přeneseně interpretovat jako zvyšující se počet let, který zbývá prožít osobám jdoucím do důchodu⁹. Vývoj tohoto ukazatele byl zohledněn i v přípravě penzijních reforem v severských státech, jelikož zvyšující se počet osob ve věku 65 a více let spolu se zvýšením doby prožité v důchodu značně navyšoval sociální výdaje státu (Čermáková, 2009, s. 22–23).

⁹ Věk odchodu do penze se samozřejmě v jednotlivých státech liší a věk 65 let byl zvolen z důvodu srovnatelnosti a dostupnosti.

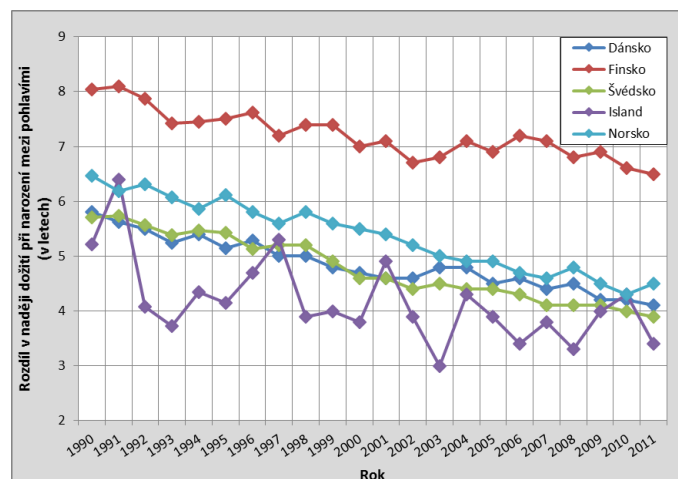
Obr. 15: Vývoj naděje dožití ve věku 65 let odděleně za muže a ženy v severských zemích v letech 1990–2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní zpracování

Nárůst naděje dožití během zkoumaných jednadvaceti let byl nesporně výraznější u mužů než u žen. Tento vývoj zapříčinil i snížení rozdílu v naději dožití mezi pohlavími. Diference naděje dožití dle pohlaví má dvě základní příčiny: biologickou a behaviorální. Mezi biologické aspekty se obecně řadí genetické, hormonální a autoimunitní dispozice a behaviorální příčiny spočívají v méně riskantním chování žen a jejich častějších návštěvách lékaře (Oksuzyan, 2008, s. 92–93). Tento rozdíl nabýval nejvyšších hodnot v severských zemích v 80. letech 20. století stejně jako v případě zbytku Evropy. Od této doby dochází díky snižování nadúmrtnosti mužů k trvalému poklesu. Dnes je rozdíl mezi pohlavími v naději dožití u severských států pouhé 4 roky, výjimkou je Finsko, které má dlouhodobě větší rozdíly mezi muži a ženami (obr. 16). Výraznějšímu snížení rozdílu mezi pohlavími navíc zabránil markantní nárůst naděje dožití finských žen, který se odehrál v období let 1990–2011.

Obr. 16: Vývoj rozdílu v naději dožití mezi pohlavími v severských zemích v letech 1990–2011

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

4.4 Shrnutí

Cílem této podkapitoly je shrnout současný demografický vývoj severských zemí a nastínit perspektivy jejich budoucího vývoje prostřednictvím projekce Eurostatu. Zároveň jsem se zde pokusila vyjádřit pozici severských zemí v Evropě dle základních demografických ukazatelů v roce 1990 a 2011 prostřednictvím shlukové analýzy.

Všechny severské státy ve sledovaném intervalu populačně rostly a dle prognózy Eurostatu bude tento trend i nadále pokračovat. Z výsledků projekce pro rok 2050 je největší populační růst předpokládán u Islandu a Norska (tab. 1). Islandská populace by se měla ze současných necelých 319 tisíc vyšplhat až na 410 tisíc obyvatel a Norsko s 4,9 miliony na 6,4 milionu obyvatel v roce 2050. Značný růst je predikován i pro švédskou populaci, která by se měla zvětšit z 9,4 milionu v roce 2011 na více než 11,2 milionu v roce 2050. V případě Dánska a Finska nárůst počtu obyvatel není tak výrazný. Dánsko s 5,6 miliony obyvatel pravděpodobně zvětší svou populaci na více než šest milionů v roce 2050 a Norsko z 5,4 milionu v roce 2011 stoupne na více než 5,7 milionu obyvatel. Jelikož se jedná o vyspělé a migračně atraktivní země, značná část populačního růstu se bude odehrávat díky migraci. Nicméně, s výjimkou Islandu, Eurostat v projekcích pracuje s nižšími hodnotami migračního salda, než kterých severské země nabývají v současnosti (tab. 2). V případě Islandu je předpokládána změna ze současného záporného migračního salda na kladné. I přirozený přírůstek se bude stále pohybovat v kladných číslech, díky vyšší plodnosti. Projekce předpokládá stabilizaci úhrnné plodnosti na hodnotě 1,84 dítěte na ženu v Dánsku, 1,86 ve Finsku a 1,91 ve Švédsku. V případě Norska se úhrnná plodnost v roce 2050 pohybuje těsně pod 2,00 dítěte na ženu a na Islandu by se měl tento ukazatel stále pohybovat okolo záporné hranice 2,1 dítěte na ženu. Jedním ze základních předpokladů prognózy je i stále se snižující úroveň úmrtnosti. Eurostat predikuje, že se naděje dožití při narození pro muže bude v roce 2050 pohybovat již na hodnotě nad 83 let. Dánsko i Finsko budou stále za zbytkem severských zemí zaostávat, naděje dožití pro muže zde bude okolo 83 let, kdežto Island, Švédsko a Norsko budou nabývat hodnot přesahujících 84 let. V případě Islandu je tato hodnota odhadována na 84,6 let, ve Švédsku na 84,4 let a v Norsku na 84,1 let. U ženské populace budou i nadále přetrvávat horší úmrtnostní poměry v Dánsku, které bude za ostatními státy v naději dožití zaostávat přibližně o rok. Zbytek severských zemí v roce 2050 překročí střední délku života žen 88 let.

Nejsledovanějšími výstupy projekcí jsou však podíly a počty v jednotlivých věkových kategoriích (tab. 1). Tyto údaje jsou často nezbytné pro plánování ve školství či zdravotnictví, nebo slouží jako podklad pro penzijní a jiné reformy. Podíl osob ve věku 0–19 let bude ve všech severských zemích pravděpodobně klesat. Do roku 2050 je v Norsku, Dánsku a na Islandu odhadovaný pokles tohoto podílu přibližně o 2 procentní body. Pomalejší pokles je očekáván ve Finsku a Švédsku, kde by měl podíl klesnout zhruba o 1 procentní bod. S pokračujícím demografickým stárnutím bude docházet i ke zvyšování podílu poproduktivní složky na celkovém počtu obyvatel. Do roku 2050 pravděpodobně nejvíce zestárne populace Finska, jejíž podíl 65 a více-letých naroste ze současné hodnoty kolem 18 % na 26 %, a populace Norska,

jejíž podíl se zvýší z 15 % na necelých 24 %. Nejmladší populací severského regionu bude stále Island s 20 % osob ve věku 65 a více let. I v dalších severských státech se bude tento podíl nadále zvyšovat. Ačkoliv má v současné době Dánsko podíl osob v seniorském věku okolo 17 %, do roku 2050 naroste na hodnotu vyšší než ve Švédsku, kde tento podíl v roce 2011 činil 19 %. Oba státy se budou v roce 2050 pohybovat pod hodnotou 25 %. Do roku 2050 tedy populace severských zemí značně zestárne a tlak na sociální systémy se bude pravděpodobně stále zvyšovat. Podíl ekonomicky aktivních osob (20–64 let) se totiž bude snižovat ze současných 59 % až na hodnoty okolo 53 % (Eurostat, 2013).

Tab. 1: Porovnání početního stavu populace a věkové struktury v roce 2011 s výstupy projekce Eurostatu do roku 2050

Název země	P _x 2011	P _x 2050	0–19 let 2011	0–19 let 2050	20–64 let 2011	20–64 let 2050	65+ let 2011	65+ let 2050
Dánsko	5,6	6,0	24,3	21,8	59,0	53,5	16,8	24,7
Finsko	5,4	5,7	22,7	21,4	59,7	52,6	17,5	26,0
Švédsko	9,4	11,2	23,2	22,2	58,3	53,3	18,5	24,5
Island	0,3	0,4	28,2	26,1	59,5	53,8	12,3	20,2
Norsko	4,9	6,4	25,3	22,9	59,6	53,3	15,1	23,8

Poznámky: P_x je početní stav populace k 1. 1. daného roku v milionech, 0–19 let, 20–64 let je podíl věkové skupiny na celkové populaci v % a 65+ let je podíl osob ve věku 65 a více let na celkové populaci taktéž v %.

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

Tab. 2: Porovnání vybraných ukazatelů v roce 2011 s projekcí Eurostatu do roku 2050

Název země	ÚP 2011	ÚP 2050	ND muži 2011	ND muži 2050	ND ženy 2011	ND ženy 2050	MS 2011	MS 2050
Dánsko	1,75	1,84	77,8	83,1	81,9	87,2	406	8 748
Finsko	1,83	1,86	77,3	83,0	83,8	88,2	615	8 219
Švédsko	1,90	1,91	79,9	84,4	83,8	88,3	453	21 663
Island	2,02	2,12	80,7	84,6	84,1	88,3	383	690
Norsko	1,88	1,96	79,1	84,1	83,6	88,1	738	13 363

Poznámky: ÚP je úhrnná plodnost v daném roce, ND muži je naděje dožití při narození pro muže, ND ženy je naděje dožití při narození pro ženy a MS je migrační saldo.

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

Z analýzy vývoje základních demografických ukazatelů vyplynulo, že jsou určité aspekty, v kterých se severské země liší od zbytku Evropy. Pomocí shlukové analýzy jsem se pokusila zjistit, jakou pozici v Evropě měly tyto státy v roce 1990 a 2011. Shlukovou analýzu jsem provedla na základě šesti proměnných – úhrnné plodnosti, průměrného věku matky při narození dítěte, podílu živě narozených mimo manželství, naděje dožití při narození za obě pohlaví dohromady, kvocientu kojenecké úmrtnosti a indexu stárání. V roce 1990 jsem 30 vybraných evropských států rozdělila do čtyřech shluků a v roce 2011 do pěti shluků. Průběh shlukování a výčet zemí v jednotlivých shlucích je znázorněn pomocí dendrogramů (příloha 1, příloha 2).

V roce 1990 se severské země spolu se Spojeným královstvím a Francií nacházely ve 3. shluku, který je příznačný zvláště vysokým procentem živě narozených mimo manželství.

Průměrná hodnota podílu dětí narozených mimo manželství v tomto shluku činila téměř 39 % (tab. 3). Dále má tento shluk nejnižší průměrnou hodnotu kvocientu kojenecké úmrtnosti, nejvyšší naděje dožití a nejvyšší hodnotu indexu stáří, přestože je v průměru započítán i Island, jehož index stáří v roce 1990 činil pouze 31,8 (Eurostat, 2013). Průměrná úhrnná plodnost je zde vyšší než například v 1. shluku, avšak Švédsko bylo v tomto roce na vrcholu křivky úhrnné plodnosti a kdyby byl pro shlukovou analýzu vybrán rok z období let 1997–2000, je možné, že by se Švédsko zařadilo do jiné skupiny zemí. Nicméně z výše uvedeného vyplývá, že se severské země v roce 1990 opravdu odlišovaly od evropských států rozdělených do dalších třech shluků. V 1. shluku se nachází 11 vyspělých převážně západních a jižních evropských zemí, mezi něž patří například Belgie, Nizozemsko, Německo, Lucembursko, Švýcarsko, Španělsko, Řecko a také Slovinsko. Tato skupina států má nejnižší průměrnou úhrnnou plodnost, relativně nízkou kojeneckou úmrtnost, vysokou naděje dožití a vysoký index stáří. Co se týče podílu živě narozených mimo manželství, tak je tento shluk značně heterogenní. Nachází se zde státy s vyšším podílem, jako Rakousko a Slovinsko s hodnotou okolo 24 %, ale také tradiční a nábožensky založené státy jako je Řecko, kde se mimo manželství v roce 1990 narodilo pouze něco málo přes 2 % dětí (Eurostat, 2013). Ve 2. shluku se soustřeďuje 9 méně vyspělých evropských států, kam v roce 1990 patřila i Česká republika. Dále jsou to baltské státy a země jižní a střední Evropy. Průměrná hodnota úhrnné plodnosti se v tomto shluku pohybuje pod hranicí 2 děti na ženu. Pro 2. shluk je charakteristická i nízká hodnota průměrného věku matky při narození dítěte, která je zhruba o 3 roky nižší než v ostatních shlucích. Podle očekávání je zde také vyšší kojenecká úmrtnost, nízká naděje dožití a relativně nízký index stáří. Do posledního 4. shluku se zařadilo Irsko spolu s Kyprem a Maltou, kteří se odlišují vysokou úhrnnou plodností, nejnižším indexem stáří a obzvláště nízkým průměrným podílem dětí narozených mimo manželství. Nicméně Irsko mělo tento podíl vyšší (téměř 15 %) než Kypr či Malta, kteří nabývali hodnot 0,7 a 1,8 % (Eurostat, 2013).

Tab. 3: Průměrné hodnoty proměnných za rok 1990 vstupujících do shlukové analýzy

Shluk	Průměrná hodnota ve shluku					
	ÚP	PVM	MM	KÚ	ND	IS
1	1,49	28,0	12,6	8,1	76,1	54,4
2	1,96	25,4	13,2	15,0	70,5	38,5
3	1,92	28,2	38,6	6,7	76,4	56,2
4	2,19	28,7	5,7	10,1	75,5	32,3

Poznámky: ÚP je úhrnná plodnost, PVM je průměrný věk matky při narození dítěte v letech, MM je podíl živě narozených mimo manželství v %, ND je naděje dožití při narození za obě pohlaví dohromady v letech a IS je index stáří.

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

Shluková analýza v roce 2011 určila pět rozdílných shluků. Severské státy lze opět nalézt ve 3. shluku, který se však rozšířil o další státy než jen Spojené království a Francii. Do tohoto shluku se řadí i Belgie a Nizozemsko, které se v roce 1990 nacházeli v 1. shluku, a Irsko, které bylo ve stejném roce ve 4. shluku. Třetí shluk vytvořený z kombinace proměnných zjištěných v roce 2011 měl nejvyšší průměrnou úhrnnou plodnost, a to 1,9 dítěte na ženu (tab. 4). Všechny ostatní shluky se pohybovaly pod hranicí 1,5 dítěte na ženu. Dále je tento shluk charakteristický nejvyšším podílem živě narozených mimo manželství, jehož průměrná

hodnota činí téměř 50 %, vysokým průměrným věkem matky při narození dítěte, nejnižší kojeneckou úmrtností, vysokou nadějí dožití a překvapivě i nejnižším průměrným indexem stáří. Nicméně v hodnotách indexu stáří se jednotlivé státy v tomto uskupení liší. Nachází se zde jak země s relativně vysokým indexem stáří, například Švédsko s hodnotou blížící se 80, tak země s mladou věkovou strukturou jako je Island či Irsko, jejichž hodnoty se pohybují mezi 42 a 43 (Eurostat, 2013). Z důvodu rozšíření tohoto shluku, lze uvažovat o tom, že severské země už nedisponují tak odlišným demografickým chováním jako v roce 1990 a i ostatní výše zmíněné evropské země dosahují podobných hodnot šesti vybraných demografických ukazatelů. Tento shluk je poměrně jasně oddělen od dalších 4 shluků, které mají také své opodstatnění. V 1. shluku se nachází 8 zemí jižní a západní Evropy. Toto uskupení tvoří Itálie, Španělsko, Řecko, Německo, Švýcarsko, Lucembursko, Malta a Kypr. Průměrné hodnoty vymezují tento shluk jako skupinu států s relativně nízkou úhrnnou plodností, nejvyšším průměrným věkem matky při narození dítěte, poměrně nízkou kojeneckou úmrtností, nejvyšší nadějí dožití a vysokým indexem stáří. Avšak Kypr či Lucembursko se stále drží na nižších hodnotách indexu stáří než zbytek zemí v této skupině. Tyto státy mají navíc relativně malý podíl dětí narozených mimo manželství, z nichž nejnižší hodnotu má tradičně Řecko (Eurostat, 2013). Druhý shluk tvoří Rakousko, Slovinsko a Portugalsko spolu s Českou republikou a Estonskem. Zdá se, že tyto země spojuje vysoké procento dětí narozených mimo manželství spolu s nízkou kojeneckou úmrtností a vysokým indexem stáří. Jako 4. shluk se od ostatních států vyčlenilo Rumunsko a Bulharsko, jejichž demografický vývoj je momentálně méně příznivý. Oba státy disponují vysokým kvocientem kojenecké úmrtnosti, nízkou nadějí dožití a nejvyšším průměrným indexem stáří ze všech shluků. Dále je v tomto shluku typický nižší průměrný věk matky při narození dítěte a dle průměrných hodnot ve shluku i nízkou plodností, avšak úhrnná plodnost zde byla v roce 2011 rozdílná. Rumunsko se pohybovalo pod hodnotou 1,3 a Bulharsko nad 1,5 dítěte na ženu (Eurostat, 2013). V 5. shluku se nachází pět států, které v roce 1990 patřily do 2. shluku. Patří sem Maďarsko, Lotyšsko, Litva, Polsko a Slovensko. Shluk je charakteristický hlavně vyššími hodnotami kojenecké úmrtnosti, než kterých nabývaly první tři shluky, nižší nadějí dožití, relativně nízkou hodnotou indexu stáří a s výjimkou Litvy i nižší úhrnnou plodností.

Tab. 4: Průměrné hodnoty proměnných za rok 1990 vstupujících do shlukové analýzy

Shluk	Průměrná hodnota ve shluku					
	ÚP	PVM	MM	KÚ	ND	IS
1	1,43	30,8	24,4	3,9	81,6	83,7
2	1,46	29,9	48,3	3,0	79,3	84,9
3	1,90	30,4	49,6	2,9	81,2	65,0
4	1,38	27,1	43,1	9,0	74,4	86,3
5	1,42	29,0	34,4	5,1	75,2	75,0

Poznámky: ÚP je úhrnná plodnost, PVM je průměrný věk matky při narození dítěte v letech, MM je podíl živě narozených mimo manželství v %, ND je naděje dožití při narození za obě pohlaví dohromady v letech a IS je index stáří.

Zdroj: Eurostat, 2013, vlastní výpočty

Výsledky shlukové analýzy v roce 1990 a 2011 tedy poukazují na v jistém smyslu unikátní postavení severských zemí v hodnotách šesti vybraných demografických ukazatelů. Rozšíření shluku severských zemí s Francií a Spojeným královstvím o další státy v roce 2011 může značit, že demografický model typický pro severské země je přebírán dalšími vyspělými státy tohoto regionu. Porovnání průměrných hodnot indexu stáří mezi shluky v roce 1990 a 2011 navíc dokumentují výraznější nárůst tohoto ukazatele, zvláště v méně vyspělých evropských státech, a pomalejší nárůst v severských a jim podobných zemích.

Kapitola 5

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo porovnat vývoj vybraných demografických charakteristik v severských zemích mezi lety 1990 a 2011. Severské země si ve sledovaném období prošly mnohými změnami. Zdá se, že demografické chování těchto států se stále znatelně odlišuje od zbytku Evropy, přesto zde lze nalézt přetrvávající rozdíly i mezi jednotlivými státy tohoto regionu.

Mezi lety 1990–2011 severské státy populačně rostly s výjimkou Islandu v roce 2009, který zaznamenal největší záporné migrační saldo od počátku jeho evidence (Statistic Iceland, 2013). Jelikož se jedná o státy s vysokými životními standardy, jsou migračně atraktivní a imigrace hraje nezanedbatelnou roli v jejich vývoji. Nicméně disponují i relativně vysokým přirozeným přírůstkem, a tak je podíl osob ve věku 0–19 let od roku 1996 vyšší než průměrná hodnota za země EU 15. Největší pokles tohoto podílu zaznamenal především Island, kde došlo ke snížení z 33 % na 28 %, což je v evropském kontextu stále vysoká hodnota. Prudší pokles byl pozorován i u Finska, jehož podíl osob ve věku 0–19 let se v uvedeném období snížil o 3 procentní body. U ostatních zemí tohoto regionu nedošlo k tak markantním změnám. Norsko dokonce v roce 1990 dosahovalo skoro stejné hodnoty jako v roce 2011. Avšak vývoj v posledních letech i projekce Eurostatu naznačují další pokles tohoto podílu. Naopak podíl osob v seniorském věku (65 a více let) rostl. V roce 1990 se tento podíl ve Švédsku, Norsku i Dánsku pohyboval nad hodnotou pro země EU 15. Nicméně až do roku 2006 podíl osob ve věku 65 a více let v těchto třech zemích stagnoval, nebo se dokonce nepatrně snižoval. Naproti tomu hodnoty ve Finsku a průměr za země EU 15 prudce rostly. Stabilně nejstarší populací v tomto regionu má Švédsko, avšak projekce Eurostatu předpokládá, že do budoucna tuto pozici převezme právě Finsko. Nejnižší hodnotu lze nalézt opět na Islandu, kde tento podíl dosahoval v roce 2011 pouze 12 % v porovnání s nejstarší severskou populací, která se v témže roce přibližovala 19 %. Přibližně od roku 2006 začal tento podíl narůstat i u zemí dříve stagnujících díky početnějším generacím ze 40. let 20. století, které se přesouvají do seniorského věku. Tento přechod početnějších ročníků do vyššího věku se projevil i ve vývoji indexu stáří a indexu ekonomické zátěženosti. Pokračující trend stárnutí populací potvrdil i vývoj podílu osob ve věku 85 a více let. Tato věková skupina zaujímá největší podíl na celkové populaci právě ve Švédsku, avšak největší nárůst byl zaznamenán ve Finsku. Rychtaříková (2011,

s. 99–100) se domnívá, že tato skupina bude mít v budoucnosti větší nároky na zdravotní i sociální péči, a tak je vhodné vývoj tohoto podílu i nadále sledovat. Výše uvedené se projevilo i ve vývoji mediánového věku, který opět nejvíce vzrostl ve Finsku. Vyšší hodnoty ukazatelů spojených s demografickým stárnutím vykazovaly severské země, vyjma Islandu, již v roce 1990. Nicméně nejstarší populace tohoto regionu, za kterou je obecně považována ta švédská spolu s norskou a dánskou, stárly pomaleji než země EU 15 nebo Finsko, které v uvedeném období ve všech zkoumaných charakteristikách rostlo nejrychleji. Tudíž lze potvrdit domněnku Rychtaříkové (2011, s. 106), že státy s vyšším podílem osob ve věku 65 a více let a vyšší úhrnnou plodností budou stárnout pomaleji, než státy, které mají v současnosti tento podíl nižší, a jejich další stárnutí bude způsobeno převážně snižováním úmrtnosti ve starším věku. Vyšší podíly osob ve věku 0–19 let zároveň s vyššími podíly věkové skupiny 65 a více let vyústily v nadprůměrné ekonomické zatížení těchto států, které lze vyjádřit pomocí indexu ekonomického zatížení. Tento index ve Švédsku, Norsku a na Islandu začínal v roce 1990 na vysokých hodnotách. Naopak státy s nižšími hodnotami tohoto indexu (Finsko a Dánsko) zaznamenaly mezi lety 1990 a 2011 jeho nárůst. Během sledovaného období tak došlo ke konvergenci těchto dvou skupin a v posledních letech dochází ve všech pěti severských státech k dalšímu růstu z důvodu přechodu početných generací ze 40. let do věkové skupiny 65 a více let. Do budoucna by mohlo dojít k dalšímu zvyšování tohoto indexu také kvůli snížení podílu ekonomicky aktivních osob ve věku 20–64 let, který se dle projekce Eurostatu sníží ze současných hodnot kolem 59 % na 53 % v roce 2050. Tato situace vytváří stále větší tlak na sociální systémy států, a tak byly severské země nuceny přijmout odpovídající opatření.

Specifičnost řádu rození v severských státech je často označována termínem „severský režim plodnosti“ (Andersson et al., 2009, s. 339, Rønsen, Skrede, 2008, s. 115). Tento model je charakterizován vyšší úhrnnou plodností, vyšším průměrným věkem matky při narození dítěte a zejména vysokým podílem dětí narozených mimo manželství. Přesto se vývoj těchto ukazatelů v období let 1990–2011 v jednotlivých zemích lišil. Nejvýraznější rozdíly lze pozorovat ve vývoji úhrnné plodnosti. Od trendu ostatních severských států se značně odlišuje Švédsko, jehož vývoj křivky úhrnné plodnosti bývá připodobňován k jízdě na horské dráze. I v letech 1990–2011 měl tento ukazatel ve Švédsku svá minima i maxima. Švédsko se nacházelo na vrcholu úhrnné plodnosti právě v roce 1990 a během následujících osmi let se propadlo až na hodnotu 1,5 dítěte na ženu. Následoval opětovný růst tohoto ukazatele až do roku 2010. Prudký pokles intenzity plodnosti ve Švédsku byl způsoben ekonomickou recesí v 90. letech, která zasáhla ve větší míře veřejný sektor, kde byla zaměstnána velká část ženské populace. Avšak Dánsko a Finsko se v tomto období potýkaly s podobnými problémy, a k tak výraznému poklesu u nich nedošlo. Andersson (2002, s. 16–17) si tuto skutečnost vysvětluje jako důsledek souladu cyklů ekonomiky a plodnosti ve Švédsku, který je zapříčiněn sociálním systémem až příliš závislým na vývoji ekonomiky. Hoem a Hoem (1996, s. 17) se navíc domnívají, že propad byl prohlouben společenskou náladou, kterou vytvářel švédský tisk, a tím, že Švédové si zvykli na podporu sociálního systému a nadměru na něj spoléhali. Co se týče intenzity, tak nejodlišnějších hodnot úhrnné plodnosti nabývá tradičně Island, který se pohybuje na předních příčkách úhrnné plodnosti v Evropě (Eurostat, 2013). Od roku 2002 vykazuje těchto pět států podobný trend ve vývoji úhrnné plodnosti. V roce 2011 došlo ke snížení úhrnné plodnosti ve

všech severských zemích. Zatím nelze říci, zda se jedná o náhodný výkyv nebo možný efekt ekonomické recese let 2008–2010.

Jelikož ženy ze severských zemí byly první, které začaly svou plodnost odkládat v souvislosti s druhým demografickým přechodem, tak je pro tento region typický i vyšší věk matky při narození dítěte. Dle rozložení měr plodnosti podle věku i průměrného věku matky při narození dítěte v roce 1990 lze usuzovat, že finské ženy tento posun započaly dříve, což potvrzuje i Rønsen a Skrede (2008, s. 107–108). V roce 1990 se toto rozložení v severských státech značně lišilo. Rozložení měr plodnosti dle věku i průměrný věk matky při narození dítěte poukazují na časnější zakládání rodin na Islandu v porovnání s ostatními státy tohoto regionu. Naopak nejvíce narození dítěte v roce 1990 odkládaly dánské a finské ženy. Do roku 2011 však došlo k určitým změnám. Distribuce měr plodnosti dle věku má dnes velmi podobný průběh ve všech severských státech. Avšak nejvyšší hodnoty průměrného věku matky při narození dítěte dnes vykazuje Švédsko a Dánsko blížící se hodnotě 31 let.

Nejtypičtějším aspektem reprodukčního chování severských zemí je vysoký podíl živě narozených mimo manželství, který též souvisí s druhým demografickým přechodem, ale i jejich specifickou historií a kulturou. Již v roce 1990 byly hodnoty severských států v kontextu Evropy vysoké a tak mnohdy ani nedošlo k nějakým rapidním změnám. Nejvyšší nárůst zaznamenalo Finsko, které mělo tento podíl v roce 1990 oproti zbytku severských zemí nízký. Ve sledovaném období se podíl dětí narozených mimo manželství ve Finsku zvýšil o více než 15 procentních bodů. Nejvyšší hodnoty tohoto podílu se vyskytují na Islandu. Již v roce 1990 se zde rodila více než jedna polovina dětí mimo manželství a dnes jsou to téměř dvě třetiny.

Ke snižování úmrtnosti došlo v tomto regionu poměrně brzy a díky vyspělému zdravotnictví se i dnes severské státy řadí k zemím s nejlepšími úmrtnostními poměry. V období let 1990–2011 došlo k dalšímu snížení už tak nízkého kvocientu kojenecké úmrtnosti o více než 50 %. Největší pokles zaznamenal Island, jehož kojenecká úmrtnost byla v roce 2011 pouhých 0,9 ‰. Nicméně vzhledem k malé početnosti Islandu, a tím pádem ještě menším počtům úmrtí v prvním roce života, se může jednat o pouhý výkyv. Statistic Iceland (2013) tuto problematiku řeší pětiletými průměry u většiny publikovaných demografických ukazatelů. Naopak vyšších hodnot dosahovalo Dánsko, které ve snižování úmrtnosti zaostává již od 60. let 20. století (Juel, 2006, s. 34). Zaostávání Dánska ve snižování úmrtnosti se projevilo i ve vývoji délky naděje dožití, zejména v případě žen. Naděje dožití při narození pro muže je v Dánsku a Finsku nižší než v ostatních severských zemích, zejména kvůli vyšší konzumaci alkoholu, tabákových výrobků a jejich následkům (Hoffmann, 2006, s. 28). Nicméně Finsko zaznamenalo ve sledovaném období v důsledku změny životního stylu značný nárůst naděje dožití pro muže a ještě masivnější růst v případě žen. Na druhé straně Dánsko bylo do první poloviny 20. století na nejvyšších hodnotách naděje dožití a v průběhu dalších let tuto pozici ztratilo právě kvůli vyšší úmrtnosti na příčiny smrti spojené s konzumací alkoholu a kouřením (Juel, 2006, s. 30). I když stále dochází k růstu tohoto ukazatele, projekce Eurostatu (2013) předpokládá, že Dánsko i Finsko bude zaostávat za ostatními severskými zeměmi v naději dožití pro muže a Dánsko i naději dožití pro ženy i v roce 2050.

Dále ve zkoumaném období došlo díky eliminaci nadúmrtnosti a zlepšení životního stylu k většímu nárůstu naděje dožití pro muže než pro ženy, což vyústilo ve snížení rozdílu v naději dožití mezi pohlavími. Dnes se tento rozdíl snížil na přibližně čtyři roky. Vyšší hodnotu má jen Finsko, které rapidně zlepšilo úmrtnostní poměry žen, což zabránilo většímu snížení rozdílu mezi pohlavími v tomto období.

V úvodu jsem si stanovila šest hypotéz, na něž jsem se v této práci zaměřila, a nyní bych na ně chtěla reagovat. Předpoklady byly následující:

- Nejvíce odlišný populační vývoj, v rámci severských zemí, se odehrává na Islandu, a to hlavně díky vysoké úhrnné plodnosti, která mu zajišťuje stále relativně mladou věkovou strukturu.
- Finsko má vyšší úroveň úmrtnosti z důvodu vyšší konzumace alkoholu a tabákových výrobků.
- Vývoj úhrnné plodnosti ve Švédsku, který má dlouhodobě kolísavý charakter, lze pozorovat i v letech 1990–2011.
- V souvislosti s pokračujícím procesem demografického stárnutí dochází ke snižování podílu předproduktivní a růstu poproduktivní složky obyvatel ve všech severských státech. Demografické stárnutí se projeví i růstem mediánového věku a indexu stárí v tomto období.
- Kombinace stárnutí populace a relativně vysoké plodnosti pravděpodobně způsobí vyšší hodnoty indexu ekonomického zatížení v evropském kontextu.
- Severské státy se svým demografickým chováním liší od zbytku Evropy.

První domněnka o odlišnosti demografického vývoje Islandu se zdá být správná. Island měl ve sledovaném období nejen nejvyšší úhrnnou plodnost a z toho plynoucí vyšší podíl předproduktivní složky, jenž poukazuje na relativně mladší věkovou strukturu, ale i nejvyšší naději dožití při narození, nejvyšší podíl dětí narozených mimo manželství a nejnižší kojeneckou úmrtnost. Druhá hypotéza předpokládala vyšší úroveň úmrtnosti ve Finsku z důvodu vyšší konzumace alkoholu a tabáku. Finsko disponovalo ve zkoumaném období vyšší úrovní úmrtnosti, ale v posledních letech jen v případě mužů, jelikož zde byl zaznamenán prudký nárůst naděje dožití pro ženy. Finská naděje dožití pro ženy se tedy v letech 1990–2011 zařadila na hodnoty podobné Švédsku. Dále se tato země lišila i nižším procentem dětí narozených mimo manželství a nejrychlejším demografickým stárnutím populace. Dle projekce Eurostatu by mělo být Finsko nejstarší zemí severského regionu s 26 % osob ve věku 65 a více let v roce 2050. Překvapivě se jako stát s horšími úmrtnostními poměry projevilo i Dánsko, které má nižší naději dožití pro muže zhruba srovnatelnou s Finskem a naděje dožití u žen byla dokonce po celý sledovaný časový interval nejnižší v severském regionu. V Dánsku došlo ke stagnaci a zvýšení úmrtnosti již od 70. let, a to zejména u žen ve starším věku (Juel, 2006, s. 35). Obě země Finsko i Dánsko mají dlouhodobé potíže s vyšší konzumací alkoholu, tabákových výrobků a jejich následky. Tudíž zde bude snižování úmrtnosti závislé na změně životního stylu obyvatel a zlepšení léčby s tím spojených nemocí. Dle očekávání, třetí hypotéza o kolísavém vývoji úhrnné plodnosti ve Švédsku se v období let 1990–2011 potvrdila. V roce

1990 byla hodnota úhrnné plodnosti na vrcholu a poté klesala až do roku 1999, kdy došlo k opětovnému nárůstu tohoto ukazatele až do roku 2010. Z důvodu svázanosti cyklů ekonomiky a plodnosti v této zemi by bylo zajímavé sledovat plodnost v souvislosti s ekonomickou krizí let 2008–2010. Tato ekonomická recese ve větší míře zasáhla i Island, a tak je možnou příčinou poklesu úhrnné plodnosti z více než 2,2 dítěte na ženu v roce 2009 na hodnotu okolo 2,0 dítěte na ženu v roce 2011.

Dle čtvrtého předpokladu se demografické stárnutí projevilo ve všech severských zemích. Nicméně po dlouhou dobu bylo stárnutí velmi pomalé (vyjma Finska) a zrychlilo se až od roku 2006, kdy početné ročníky ze 40. let začaly vstupovat do seniorského věku. Rychlejší tempo demografické stárnutí bylo v období let 1990–2011 pozorováno ve Finsku, a pokud bude tento trend i nadále pokračovat, Finsko se stane nejstarší populací severského regionu. Pátá hypotéza, která očekávala vyšší index ekonomického zatížení, se též ukázala jako pravdivá, alespoň v posledních letech, kdy mají severské země vyšší hodnoty tohoto ukazatele než země EU 15. Nadprůměrné hodnoty indexu ekonomického zatížení jsou výzvou pro sociální systémy těchto států. Zajištění udržitelnosti jejich systémů i v případě nepříznivé věkové distribuce bude do budoucna předmětem mnoha reforem.

Shluková analýza potvrdila mou hypotézu, že se demografické chování v severských zemích liší od zbytku Evropy. Tyto státy se jak v roce 1990 tak v roce 2011 nacházely v jednom shluku. Nicméně k severským zemím byla v roce 1990 dle šesti základních demografických ukazatelů připojena i Francie a Spojené království a v roce 2011 přibyla ještě Belgie s Nizozemskem. Z toho je možné usuzovat, že podobný vývoj jako v severských zemích budou následovat i další vyspělé západoevropské země. Shluk z roku 1990 obsahující severské státy se nejvíce vyznačoval na základě vysokého procenta dětí narozených mimo manželství, nízkého kvocientu kojenecké úmrtnosti, vysoké naděje dožití spolu s vysokým průměrným indexem stáří. V roce 2011 se tyto státy nejvíce lišily vysokou úhrnnou plodností, podílem živě narozených mimo manželství, který v tomto shluku dosahoval téměř 50 %, a překvapivě nižším průměrným indexem stáří. Shluková analýza mě tedy znovu upozornila na skutečnost, že státy s nízkou úhrnnou plodností a nižším indexem stáří v roce 1990 za uplynulých jednadvacet let zestárly mnohem více než země s vyšším indexem stáří a vyšší úhrnnou plodností, na což poukazuje Rychtaříková (2011, s. 106).

Severské země se zdají být jedněmi z nejvyspělejších v Evropě. Nicméně jejich koncept státu blahobytu je ohrožen aktuálním zvýšením podílu osob v seniorském věku, který je zapříčiněn vstupem početnějších generací ze 40. let do věkové skupiny 65 a více let, zároveň s příchodem méně početných ročníků na pracovní trh. Domnívám se však, že včasnými intervencemi, severské země situaci zvládnou a budou inspirací pro další evropské státy s podobnými problémy. Největší přínos při výzkumu tohoto regionu by mohlo mít bádání zaměřené na příčiny vysoké plodnosti. Nalezené podmíněnosti by mohly pomoci státům potýkajícím se s velmi nízkou plodností. Obecně se hovoří o vlivu severských sociálních politik na úroveň plodnosti, avšak příčiny jsou pravděpodobně mnohem složitější zakořeněné v širším společenském a ekonomickém vývoji (Rønsen, Skrede, 2008, s. 115–116). Nicméně

základní opatření na zajištění rovných příležitostí pro muže a ženy a snaha o minimalizaci konfliktů mezi kariérou a výchovou dítěte má pozitivní dopad na reprodukční chování těchto populací (Frejka, Calot, 2001, s. 136). Bližší výzkum by si zasloužila i vyšší úmrtnost dánských žen, jejíž příčiny nebyly doposud dostatečně popsány.

V minulosti severské státy určovaly trendy demografického i celkově společenského vývoje v Evropě. Demografická revoluce zde začala brzy a symptomy druhého demografického přechodu se do dalších vyspělých evropských států šířily právě odsud. Z tohoto důvodu může být bližší pohled na demografickou situaci těchto zemí pohledem do budoucnosti. Domnívám se, že rozdíly zpozorované ve vývoji základních demografických charakteristik a jejich příčiny by mohly přispět k bližšímu porozumění jejich aktuální situace a zvýšit povědomí o tom, že demografické chování není ve všech severských státech stejné a podpořit tak jejich detailnější výzkum.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

AASSVE, Arnstein a Trude LAPPEGÅRD. Childcare Cash Benefits and Fertility Timing in Norway. *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie* [online]. 2009, roč. 25, č. 1, s. 67–88 [cit. 2013-04-02]. ISSN 0168-6577. DOI: 10.1007/s10680-008-9158-6. Dostupné z: <http://www.springerlink.com/index/10.1007/s10680-008-9158-6>

ANDERSSON, Gunnar. Fertility developments in Norway and Sweden since the early 1960s. *Demographic Research* [online]. 2002, roč. 6, s. 67–86 [cit. 2013-04-02]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2002.6.4. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol6/4/>

ANDERSSON, Gunnar. Childbearing Developments in Denmark, Norway, and Sweden from the 1970s to the 1990s: A Comparison. *Demographic Research* [online]. 2004a, Special 3, s. 155–176 [cit. 2013-04-02]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2004.S3.7. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/special/3/7/>

ANDERSSON, Gunar. Childbearing after Migration: Fertility Patterns of Foreign-born Women in Sweden. *International migration review* [online]. New York: Center for migration studies of New York, 2004b, roč. 38, č. 2, s. 747–774 [cit. 2013-04-15]. ISSN 0197-9183. DOI: 10.1111/j.1747-7379.2004.tb00216.x. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00216.x/pdf>

ANDERSSON, Gunnar, Jan M. HOEM a Ann-Zofie DUVANDER. Social differentials in speed-premium effects in childbearing in Sweden. *Demographic Research* [online]. 2006, roč. 14, s. 51–70 [cit. 2013-04-02]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2006.14.4. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol14/4/>

ANDERSSON, Gunnar, Marit RØNSEN, Lisbeth B. KNUDSEN, Trude LAPPEGÅRD, Gerda NEYER, Kari SKREDE, Kathrin TESCHNER a Andres VIKAT. Cohort Fertility Patterns in the Nordic Countries. *Demographic Research* [online]. 2009, roč. 20, s. 313–352 [cit. 2013-03-31]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2009.20.14. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol20/14/>

ANDREEV, Kirill. *Evolution of the Danish population from 1835 to 2000* [online]. Odense [Denmark]: Odense University Press, 2002, 125 s. [cit. 2013-04-04]. ISBN 87-783-8716-7. Dostupné z: <http://www.demogr.mpg.de/books/odense/9/monograph/monograph.pdf>

BARŠOVÁ, Andrea. Partnerství gayů a lesbiček: kdy dozraje čas pro změnu?. *Sociální studia* [online]. 2002, roč. 7, s. 173–185 [cit. 2013-04-09]. Dostupné z: <http://www.socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/080304143058.pdf>

BOLD, Fredrick J. The Burgeoning Conflict between Religious Institutions and Same-Sex Marriage Antidiscrimination Laws. *University of Pennsylvania Law Review* [online]. 2009, roč. 158, č. 1, s. 179–230 [cit. 2013-04-10]. Dostupné z: <http://pennumbra.com/issues/pdfs/158-1/Bold.pdf>

BRADSHAW, Michael J. *World regional geography: the new global order*. 2nd ed. Boston: McGraw-Hill, 2000, xvii, 622 s. ISBN 0-697-38514-0.

BURCIN, Boris a Tomáš KUČERA. *Prognóza populačního vývoje České republiky na období 2008–2070* [online]. 2010 [cit. 2013-04-08]. Dostupné z: http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Prognoza_2010.pdf

CAHLÍKOVÁ, Zuzana. *Komparativní analýza integračních politik Česka a Švédska*. Praha, 2009. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce Markéta Seidlová.

CARLSON, Allan C. Švédsko a debakl evropské rodinné politiky. In: *Občanský institut* [online]. 2005 [cit. 2013-04-14]. Dostupné z: <http://www.obcinst.cz/svedsko-a-debakl-evropske-rodinne-politiky-2/>

Country Studies: Nordic Europe [online]. 2013 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: <http://www.country-studies.com/finland/nordic-europe.html>

ČERMÁKOVÁ, Lenka. *Severský model welfare state v Lisabonské strategii* [online]. Brno, 2009 [cit. 2013-05-07]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/219261/fss_b/. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Petr Kaniok.

DIVIŠOVÁ, Tereza. *Populační vývoj Dánska ve 20. století*. Praha, 2005. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Ludmila Fialová.

DOBROVSKÝ, Pavel. Severská rada a Severská rada ministrů. *Severské listy* [online]. 2000 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: <http://www.severskelisty.cz/ncm/ncm0046.php>

EUROSTAT. *Demography - Regional data: metadata* [online]. 2012, 11. 10. 2012 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/EN/demoreg_esms.htm

EUROSTAT. *Fertility: metadata* [online]. 2011a, 12. 7. 2011 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/EN/demo_fer_esms.htm

EUROSTAT. *EUROPOP2010 - Convergence scenario, national level* [online]. 2011b, 27. 5. 2011 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/EN/proj_10c_esms.htm

EUROSTAT. *Population: metadata* [online]. 2010, 13. 1. 2010 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/EN/demo_pop_esms.htm

EVROPSKÁ KOMISE. Švédsko. *Evropská unie* [online]. © Evropská unie, 1995–2013 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/sweden/index_cs.htm

FREJKA, Tomas a Gerard CALOT. Cohort Reproductive Patterns in the Nordic Countries. *Demographic Research* [online]. 2001, roč. 5, s. 125–186 [cit. 2013-03-31]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2001.5.5. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol5/5/>

FREJKA, Tomas, Tomáš SOBOTKA, Jan M. HOEM a Laurent TOULEMON. Summary and general conclusions: Childbearing Trends and Policies in Europe. *Demographic Research* [online]. 2008, roč. 19, s. 5–14 [cit. 2013-03-31]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.2. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/2/>

GAVRILOV, Leonid A. a Patrick HEUVELINE. Aging of Population. In: DEMENY, Paul George a Geoffrey MCNICOLL. *Encyclopedia of population* [online]. New York: Macmillan Reference USA, 2003 [cit. 2013-04-03]. ISBN 9780028656779. Dostupné z: http://www.health-studies.org/Population_Aging.htm

HEBÁK, Petr. *Vícerozměrné statistické metody*. Vyd. 1. Praha: Informatorium, 2005, 255 s. ISBN 80-733-3039-3.

HOBBS, Joseph J. a Christopher L. SALTER. *Essentials of world regional geography*. 5th ed. Southbank, Victoria: Brooks/Cole Thomson Learning, 2006, xxi, 687 s. ISBN 0-534-46600-1.

HOEM, Brita a Jan M. HOEM. Sweden's family policies and roller-coaster fertility. *Journal of Population Problems* [online]. 1996, roč. 52, 3–4, s. 1–22 [cit. 2013-04-02]. Dostupné z: <http://websv.ipss.go.jp/syoushika/bunken/data/pdf/16896401.pdf>

HOEM, Jan M. Why does Sweden have such high fertility?. *Demographic Research* [online]. 2005, roč. 13, s. 559–572 [cit. 2013-04-02]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2005.13.22. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol13/22/>

HOEM, Jan M. Proč má Švédsko tak vysokou plodnost?. *Demografie: Revue pro výzkum populačního vývoje* [online]. 2006, roč. 48, č. 4, s. 241–250 [cit. 2013-04-19]. ISSN 1805-2991. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/kapitola/1805-12-n_2012-05. Překlad do češtiny: neuvedeno.

HOFFMANN, Rasmus. *Socioeconomic differences in old age mortality* [online]. Dordrecht: Springer, 2008. ISBN 90-481-7954-8. Dostupné z: http://www.demogr.mpg.de/publications%5Cfiles%5C2312_1157546391_1_Full%20Text.pdf. Disertační práce. Rostock University.

HOLČÍK, Jan. Komentář k článku autorů Tomáš Fiala – Jitka Langhamrová: Stárnutí populace – hrozba pro veřejné zdravotnictví?. *Demografie: Revue pro výzkum populačního vývoje* [online]. 2007, roč. 49, č. 1, s. 22–23 [cit. 2013-04-19]. ISSN 1805-2991. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/kapitola/1805-12-n_2012-05

JIRÁSEK, Michal. Historie Finska v kostce. In: *Suomi.cz* [online]. 2012 [cit. 2013-04-21]. Dostupné z: <http://suomi.cz/clanek/historie-finska-v-kostce>

JUEL, Knud. Factors related to life expectancy. In: *Sustainable social and health development in the Nordic countries: seminar 6th April 2006, Oslo* [online]. København: Nordic Social Statistical Committee (NOSOSCO), 2006 [cit. 2013-04-19]. ISBN 87-89702-58-1. Dostupné z: <http://nososco-eng.nom-nos.dk/filer/sustainable/Seminarapport%202006web.pdf>

KAN, Aleksandr Sergejevič. *Dějiny skandinávských zemí*. Vyd. I. Praha: Svoboda, 1983, 448 s.

KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2001, 52 s. ISBN 80-246-0222-9.

KULU, Hill, Andres VIKAT a Gunnar ANDERSSON. Settlement size and fertility in the Nordic countries. *Population Studies* [online]. 2007, roč. 61, č. 3, s. 265–285 [cit. 2013-04-02]. ISSN 0032-4728. DOI: 10.1080/00324720701571749. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00324720701571749>

LAPPEGÅRD, Trude. New fertility trends in Norway. *Demographic Research* [online]. 2000, roč. 2 [cit. 2013-04-02]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2000.2.3. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol2/3/>

LESTHAEGHE, Ron. The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review* [online]. 2010, roč. 36, č. 2, s. 211–251 [cit. 2013-03-28]. DOI: 10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x/abstract>

MARSTON, Sallie A., Paul L. KNOX a Diana M. LIVERMAN. *World regions in global context: peoples, places, and environments*. 2nd ed. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2005, xvii, 654 s. ISBN 0-13-144975-3.

MINISTRY FOR FOREIGN AFFAIRS OF FINLAND. The Nordic countries. *Ministry for Foreign Affairs of Finland* [online]. 2009, 8. 11. 2009 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: <http://formin.finland.fi/public/default.aspx?nodeid=36558&contentlan=2&culture=en-US>

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF DENMARK. Quick facts. *The Official Website of Denmark* [online]. 2013 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: <http://denmark.dk/en/quick-facts/>

NORDIC COUNCIL. *Norden: Nordic cooperation* [online]. The Communications Department, 2013 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: <http://www.norden.org/en>

NORDIC SOCIAL-STATISTICAL COMMITTEE (NOSOSCO). *Sustainable social and health development in the Nordic countries: seminar 6th April 2006, Oslo* [online]. København: Nordic Social-Statistical Committee (NOSOSCO), 2006, 136 s. [cit. 2013-04-19]. ISBN 87-902-4831-7. Dostupné z: <http://nososco-eng.nom-nos.dk/filer/sustainable/Seminarapport%202006web.pdf>

NOVOTNÁ, Anežka. *Severské státy blahobytu*. Praha, 2010. Dostupné z: https://www.vse.cz/vskp/show_evskp.php?evskp_id=21744. Diplomová práce. Vysoká škola ekonomická v Praze. Vedoucí práce Josef Abrahám.

OKSUZYAN, Anna, Knud JUEL, James W. VAUPEL a Kaare CHRISTENSEN. Men: good health and high mortality: Sex differences in health and aging. *Aging Clinical and Experimental Research* [online]. 2008, roč. 20, č. 2, s. 91–102 [cit. 2013-04-04]. Dostupné z: http://demogr.mpg.de/publications%5Cfiles%5C2880_1208941933_1_ACER%202008%202.pdf

OLÁH, Livia Sz. a Eva BERNHARDT. Sweden: Combining childbearing and gender equality. *Demographic Research* [online]. 2008, roč. 19, s. 1105–1144 [cit. 2013-03-28]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.28. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/28/>

PACÁKOVÁ, Veronika. *Geografický význam Islandu v současném světě*. Brno, 2010. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/265096/pedf_b/BP-Geograficky_vyznam_Islandu_v_soucasnem_svetu_2.pdf. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Jaromír Kolečka.

PAVLÍK, Zdeněk, Alena ŠUBRTOVÁ a Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ. *Základy demografie: celostátní vysokoškolská příručka pro studenty přírodovědeckých, ekonomických, filozofických a lékařských fakult.* 1. vyd. Praha: Academia, 1986, 732 s.

PILAŘOVÁ, Anna. *Populační vývoj Švédska.* Praha, 2004. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce Květa Kalibová

RØNSEN, Marit. Fertility and family policy in Norway - A reflection on trends and possible connections. *Demographic Research* [online]. 2004a, roč. 10, s. 143–170 [cit. 2013-04-02]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2004.10.10. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol10/10/>

RØNSEN, Marit. Fertility and Public Policies – Evidence from Norway and Finland. *Demographic Research* [online]. 2004b, roč. 10, s. 265–286 [cit. 2013-04-15]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2004.10.6. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol10/6/>

RØNSEN, Marit a Kari SKREDE. Fertility trends and differentials in the Nordic countries – Footprints of welfare policies and challenges on the road ahead. *Vienna Yearbook of Population Research* [online]. 2008, roč. 2008, s. 103–123 [cit. 2013-04-02]. ISSN 1728-4414. DOI: 10.1553/populationyearbook2008s103. Dostupné z: <http://hw.oeaw.ac.at?arp=0x001c9ea2>

RØNSEN, Marit a Kari SKREDE. Can public policies sustain fertility in the Nordic countries?. *Demographic Research* [online]. 2010, roč. 22, s. 321–346 [cit. 2013-04-02]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2010.22.13. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol22/13/>

ROZVOJOVKA. Rozvoj. *Rozvojovka* [online]. ©2011 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: <http://www.rozvojovka.cz/rozvoj>

RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Demografické faktory stárnutí. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje.* 2011, roč. 53, č. 2, s. 97–108. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/publ/1803-11-q2_2011

SACHS, Jeffrey J. Poučení ze severu. In: *Project Syndicate: A World of Ideas* [online]. 2006 [cit. 2013-04-10]. Dostupné z: <http://www.project-syndicate.org/commentary/lessons-from-the-north/czech>

SCOTT, Kirk a Maria STANFORS. Second Generation Mothers: Do the children of immigrants adjust their fertility to host country norms?. In: SALZMANN, Thomas, Barry EDMONSTON a James RAYMER. *Demographic aspects of migration* [online]. 1st ed. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010, s. 123–152 [cit. 2013-03-27]. ISBN 978-3-351-1654-7. Dostupné z: <http://www.snee.org/filer/papers/543.pdf>

SOBOTKA, Tomáš. Overview Chapter 6: The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. *Demographic Research* [online]. 2008, roč. 19, s. 171–224 [cit. 2013-03-28]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.8. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/8/>

SURKYN, Johan a Ron LESTHAEGHE. Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research* [online]. 2004, Special 3, s. 45–86 [cit. 2013-03-28]. ISSN 1435-9871. DOI: 10.4054/DemRes.2004.S3.3. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/8/>

STATISTIC FINLAND. *Causes of death 2011* [online]. 2012 [cit. 2013-04-21]. Dostupné z: http://tilastokeskus.fi/til/ksyyt/2011/index_en.html

STATISTIC ICELAND. *Statistic Iceland* [online]. 2013 [cit. 2013-04-18]. Dostupné z: <http://www.statice.is/>

SWEDISH INSTITUTE. Quick facts. Sweden.se. *The official gateway to Sweden* [online]. 2013 [cit. 2013-03-19]. Dostupné z: <http://www.sweden.se/eng/Home/Quick-facts/>

ŠŤASTNÁ, Anna. Populační vývoj: Švédsko. In: *Demografické informační centrum. Demografický informační portál* [online]. 2010 [cit. 2013-04-08]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku=&artclID=717

TASSINARI, Fabrizio. Why Nordic nations are a role model for us all. In: *Cable News Network* [online]. 2013 [cit. 2013-04-10]. Dostupné z: <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2013/02/11/why-nordic-nations-are-a-role-model-for-us-all/>

TOUŠEK, Václav, Josef KUNC a Jiří VYSTOUPIL. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: A. Čeňek, 2008, 411 s. ISBN 978-80-7380-114-4.

VAN DEN KAA, Dirk J. The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. *Birth* [online]. 2002, roč. 35, s. 1–34 [cit. 2013-03-28]. Dostupné z: http://websv.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf

VAN DE KAA, Dirk J. a Ron LESTHAEGHE. Twee Demografische Transitities?. VAN DE KAA, Dirk J. a LESTHAEGHE (eds.). *Bevolking: Groei en Krimp*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1986, s. 9–24. ISBN 9036800188.

VANDESCHRICK, Christophe. *Demografická analýza*. Praha: Univerzita Karlova, 2000, 203 s. ISBN 80-902686-4-1.

VAUPEL, James W. Lively Questions for Demographers about Death at Older Ages. *Population and Development Review* [online]. 2009, roč. 35, č. 2, s. 347–356 [cit. 2013-04-04]. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1728-4457.2009.00281.x/abstract>

VÍTKOVÁ, Lucie. *Dlouhodobý vývoj indexu stáří a indexu ekonomické závislosti ve vyspělých zemích* [online]. 2009, 1–10 [cit. 2013-04-14]. Dostupné z: http://kdem.vse.cz/resources/relik09/Prispevky_PDF/Vitkova.pdf

ZASTUPITELSKÝ ÚŘAD KODAŇ. *Souhrnná teritoriální informace Dánsko* [online]. Kodaň: Zastupitelský úřad Kodaň, 2013, 15. 1. 2013 [cit. 2013-03-18]. 47 s. Dostupné z: <http://www.businessinfo.cz/cs/zahranicni-obchod-eu/teritorialni-informace-zeme/dansko.html>

ZASTUPITELSKÝ ÚŘAD HELSINKI. *Souhrnná teritoriální informace Finsko* [online]. Helsinky: Zastupitelský úřad Helsinky, 2012, 29. 10. 2012 [cit. 2013-03-18]. 48 s. Dostupné z: <http://www.businessinfo.cz/cs/zahranicni-obchod-eu/teritorialni-informace-zeme/finsko.html>

ZASTUPITELSKÝ ÚŘAD OSLO. *Souhrnná teritoriální informace Norsko* [online]. Oslo: Zastupitelský úřad Oslo, 2012a, 18. 9. 2012 [cit. 2013-03-18]. 55 s. Dostupné z: <http://www.businessinfo.cz/cs/zahranicni-obchod-eu/teritorialni-informace-zeme/norsko.html>

ZASTUPITELSKÝ ÚŘAD OSLO. *Souhrnná teritoriální informace Island* [online]. Oslo: Zastupitelský úřad Oslo, 2012b, 25. 9. 2012 [cit. 2013-03-18]. 40 s. Dostupné z: <http://www.businessinfo.cz/cs/zahranicni-obchod-eu/teritorialni-informace-zeme/island.html>

ZASTUPITELSKÝ ÚŘAD STOCKHOLM. *Souhrnná teritoriální informace Švédsko* [online]. Stockholm: Zastupitelský úřad Stockholm, 2012, 5. 11. 2012 [cit. 2013-03-18]. 99 s. Dostupné z: <http://www.businessinfo.cz/cs/zahranicni-obchod-eu/teritorialni-informace-zeme/svedsko.htm>

ZVÁRA, Karel. *Biostatistika*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2008, 213 s. ISBN 80-246-0739-5.

SEZNAM POUŽITÝCH DATOVÝCH ZDROJŮ

Developed countries database. *INED: Institut national d'études démographiques* [online]. 2013 [cit. 2013-04-23]. Dostupné z: http://www.ined.fr/en/pop_figures/developed_countries/developed_countries_database/

EUROSTAT. *Eurostat* [online]. 1995-2013. 2013 [cit. 2013-04-08]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

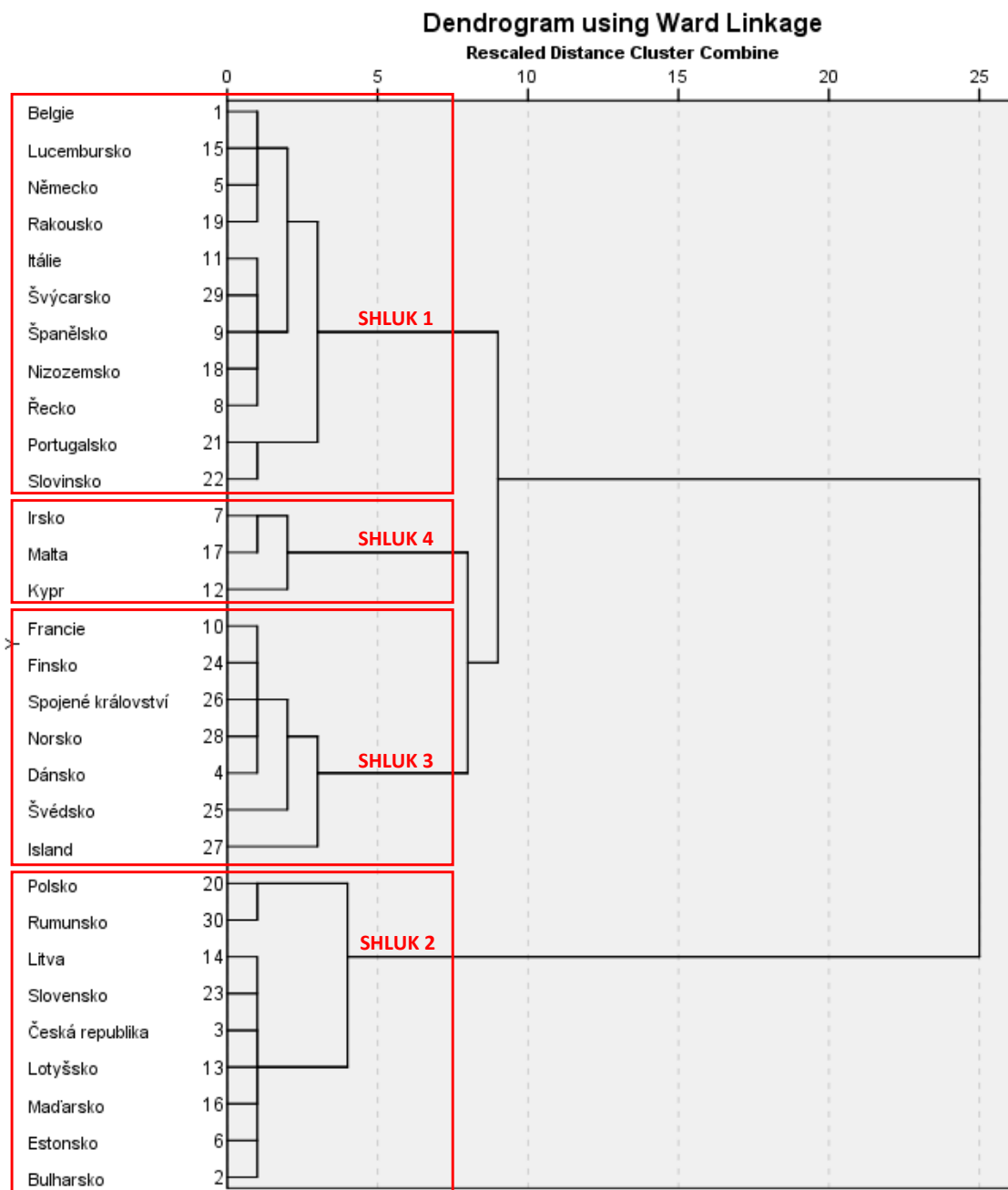
EUROSTAT. *Administrative units / Statistical units* [online]. © Eurogeographics for the administrative boundaries. 2013, [cit. 2013-04-23]. Dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/gisco_Geographical_information_maps/popups/references/administrative_units_statistical_units_1

Human Development Report 2011: Sustainability and Equity: A Better Future for All. © UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (UNDP). *Human Development Reports* [online]. 2011 [cit. 2013-04-23]. Dostupné z: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/download/>

The World Factbook [online]. Central Intelligence Agency, 2013 [cit. 2013-03-19]. ISSN 1553-8133. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

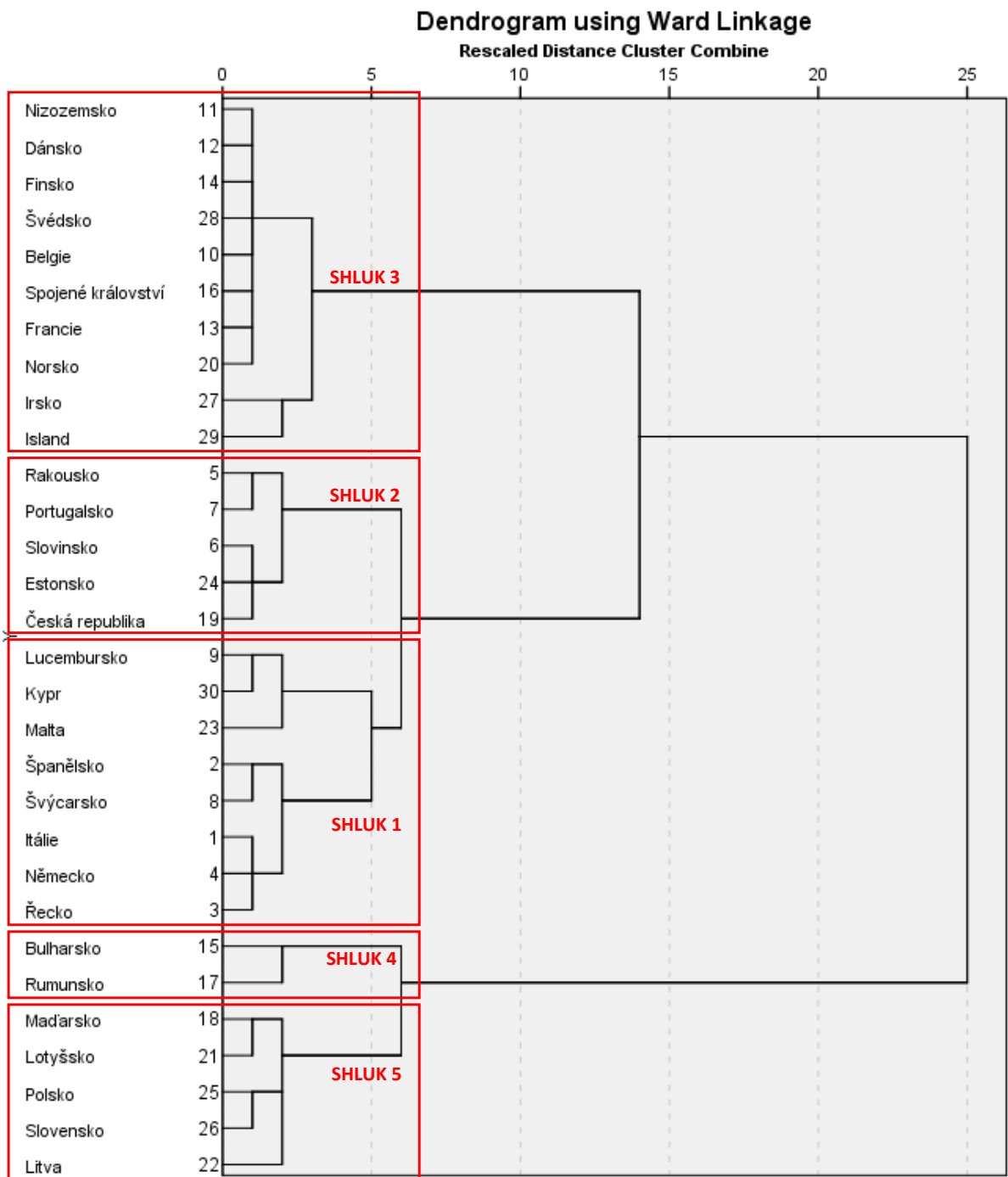
PŘÍLOHY

Příloha 1: Průběh hierarchického shlukování dle 6 základních demografických ukazatelů v roce 1990

Zdroj: Eurostat, 2013, Developed countries database, 2013, SPSS, vlastní výpočty

Příloha 2: Průběh hierarchického shlukování dle 6 základních demografických ukazatelů v roce 2011

Zdroj: Eurostat, 2013, Developed countries database, 2013, SPSS, vlastní výpočty